

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

Ύλη και μορφή στην Αριστοτελική βιολογία στα έργα του Αριστοτέλη *Περί
γενέσεως και φθοράς και Περί Ψυχής*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Ελένης-Κωνσταντίνας Μαρκάκη

Πτυχιούχου Τμήματος Φιλολογίας, του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου,
2017

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Βολονάκη Ελένη, Επίκουρη Καθηγήτρια Αρχαίας
Ελληνικής Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Συνεπιβλέποντες: Κωνσταντινόπουλος Βασίλειος, Καθηγητής Αρχαίας
Ελληνικής Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Κωνσταντίνος Αποστολάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής
Καλαμάτα, (Σεπτέμβριος, 2019)

Πρόλογος	4
Εισαγωγή.....	5
Κεφάλαιο 1	6
1.1 Η ζωή και η προσωπικότητα του Αριστοτέλη.....	6
1.2 Στόχοι και μεθοδολογία του Αριστοτέλη.....	10
1.3 Περιληπτική παρουσίαση του έργου <i>Περί ψυχής</i>	12
1.4 Περιληπτική παρουσίαση του έργου <i>Περί γενέσεως και φθοράς</i>	16
Κεφάλαιο 2	22
2.1 Κριτική του Αριστοτέλη στους προκατόχους του στο έργο του <i>Περί ψυχής</i>	22
2.2 Κριτική του Αριστοτέλη στους προκατόχους του στο έργο του <i>Περί γενέσεως και φθοράς</i>	27
Κεφάλαιο 3	31
3.1 Η ύλη και η μορφή στην αριστοτελική σκέψη	31
3.2 Η θεωρία της ύλης.....	37
3.3 Η ύλη και μορφή στο έργο <i>Περί ψυχής</i>	43
3.3.1 Η ψυχή σαν μορφή.....	43
3.3.2 Τα χαρακτηριστικά της ψυχής και η σχέση της με τη μορφή και την ύλη στο έργο <i>Περί ψυχής</i>	53
3.3.3 Αντίληψη, παρατηρητικότητα, σκέψη και η σχέση τους με τη μορφή και την ύλη στο έργο <i>Περί ψυχής</i>	55
3.3.4 Αισθήσεις, φαντασία, κίνηση και ελευθερία και η σχέση τους με την ύλη και τη μορφή στο έργο <i>Περί ψυχής</i>	57
3.4 Η ύλη και η μορφή στο έργο <i>Περί γενέσεως και φθοράς</i>	61
3.5 Η πρωταρχική ύλη και η μορφή στο έργο <i>Περί γενέσεως και φθοράς</i>	65
Συμπεράσματα.....	67
Βιβλιογραφία.....	70

Πρόλογος

Η εν λόγω διπλωματική εργασία περιλαμβάνει αρχικά μια εισαγωγή στην ζωή και το έργο του Αριστοτέλη καθώς και κάποια εισαγωγικά σχετικά με τα δυο έργα που θα σχολιαστούν σε όλο το εύρος της εργασίας: *Περί γενέσεως και φθοράς* και *Περί Ψυχής*. Στο κύριο μέρος σχολιάζονται τα σχετικά με την μορφή και την ύλη, όπως παρουσιάζονται στα δυο αυτά έργα και όπως προκύπτουν από την θεωρία του Αριστοτέλη. Συγκεκριμένα, το πρώτο κεφάλαιο θα εμπεριέχει τις προγενέστερες απόψεις επί του θέματος, όπως αυτές προκύπτουν από τα πρώτα βιβλία των δυο έργων. Στη συνέχεια το δεύτερο κεφάλαιο θα ασχολείται με το βασικό θέμα, δηλαδή ποια είναι η έννοια και ποιο το περιεχόμενο της μορφής και της ύλης στα δυο έργα, καθώς και τι επιδιώκει ο Αριστοτέλης να ερμηνεύσει με τον διαχωρισμό αυτό. Τέλος, μετά την ανάλυση και των δυο έργων πραγματοποιείται ένας συσχετισμός μεταξύ τους και συνοψίζονται τα γενικά συμπεράσματα της εργασίας.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία ασχολείται με το ζήτημα της μορφής και της ύλης έτσι όπως παρουσιάζεται από τον Αριστοτέλη στα έργα του «Περί Ψυχής» και «Περί γενέσεως και φθοράς». Στο πρώτο κεφάλαιο περιγράφονται συνοπτικά τα δύο έργα. Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με τη κριτική που είχε ασκήσει ο φιλόσοφος σε προηγούμενες φιλοσοφικές θεωρίες και έτσι αναδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο ο Αριστοτέλης κατέληξε στη σύσταση της δικής του θεωρίας. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η ύλη και η μορφή στην αριστοτελική σκέψη και στη συνέχεια η ύλη και η μορφή στα εν λόγω έργα. Τα χαρακτηριστικά της ύλης και της μορφής αναδεικνύονται μέσω της μελέτης της ψυχής, της αντίληψης, της διάνοιας, των αισθήσεων, της φαντασίας, της κίνησης και της πρωταρχικής ύλης. Τέλος ακολουθούν κάποια συμπεράσματα.

Κεφάλαιο 1ο

1.1 Η ζωή και η προσωπικότητα του Αριστοτέλη

Ο Αριστοτέλης γεννήθηκε στα Στάγειρα, μια μικρή πόλη στα ανατολικά της Χαλκιδικής, το 384 π.Χ. Ο πατέρας του Νικόμαχος ανήκε στο γένος των Ασκληπιαδών και εικάζεται ότι η οικογένειά του είχε μετοικήσει από τη Μεσσηνία κατά τον 8ο αιώνα ή 7ο αιώνα. Ο Νικόμαχος ήταν γιατρός και φίλος του Αμύντα Β' του μακεδόνα. Επιπλέον, με την ιδιότητα του γιατρού βρισκόταν στην υπηρεσία του βασιλιά Αμύντα Γ', παππού του Μ. Αλεξάνδρου, επομένως το πιο πιθανό είναι ο Αριστοτέλης να πέρασε μεγάλο χρονικό διάστημα από την παιδική του ηλικία στην Πέλλα, έδρα των μακεδόνων βασιλέων. Μητέρα του ήταν η Φαιστιάς, καταγόμενη από την Χαλκίδα, τοποθεσία που επέλεξε ο Σταγειρίτης να καταφύγει προς το τέλος της ζωής του.¹ Οι γονείς του Αριστοτέλη πέθαναν όντας ο ίδιος παιδί ακόμη. Έτσι την κηδεμονία του ανέλαβε ο Πρόξενος,² του οποίου τον γιό ο Αριστοτέλης υιοθέτησε αργότερα.³

Στα 17 του χρόνια ο Αριστοτέλης, περίπου το 366 π. Χ., ξεκινά τις πολύτιμες σπουδές του στην Ακαδημία του Πλάτωνα, βήμα που αποτέλεσε έναν από τους βασικότερους πυλώνες για την διαμόρφωση, τόσο της πολυποίκιλης προσωπικότητας του, όσο και της δυναμικής του ως φιλόσοφο και επιστήμονα εν γένει.⁴ Είκοσι χρόνια έμεινε στην ακαδημία και δεν έμεινε απλά αλλά αποκόμισε πληθώρα γνώσεων και όχι μόνο, γεγονός που φαντάζει λογικό αν αναλογιστεί κανείς το κύρος και την οργάνωση που είχε η σχολή του Πλάτωνα την εποχή εκείνη. Λειτουργούσε σαν ένα από τα καλύτερα πανεπιστήμια, διαθέτοντας κανονισμούς, βιβλιοθήκη, αίθουσες διδασκαλίας και μουσείο.⁵

Την εποχή που ο Αριστοτέλης βρέθηκε στην Ακαδημία ο Πλάτωνας είχε αναχωρήσει για την Σικελία, στην προσπάθειά του να πείσει τον τύραννο των Συρακουσών Διονύσιο τον νεώτερο να ασπαστεί τις πολιτικές του απόψεις.⁶ Επρόκειτο για μια προσπάθεια ιδιαίτερα επίμονη από πλευράς του φιλοσόφου καθώς ο ίδιος έμελλε να επαναπατριστεί και ακολούθως να επανέλθει το 361 π.Χ.

¹ Barnes(1995): 3-6

² Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφία εὐδοκμησάντων*, Ε, 15

³Ross.W. D(2010): σ.13

⁴ Barnes(2000): 1-3

⁵Brun .J(1990):σ.6

⁶ Montanari(2010): 647-649

προκειμένου να δοκιμάσει εκ νέου την επιρροή που θα μπορούσε να έχει πάνω στον τύραννο.⁷

Την περίοδο της απουσίας του Πλάτωνα ηγετική φυσιογνωμία της σχολής ήταν ο Εύδοξος από την Κνίδα, ο οποίος ήταν και ο πλέον κατάλληλος για να αναλάβει την ηγεσία της σχολής αφού θεωρείτο εξαιρετος επιστήμονας στους κλάδους των μαθηματικών και της γεωμετρίας.⁸ Την περίοδο που στην ηγεσία βρισκόταν ο Εύδοξος και στην συνέχεια ο Ξενοκράτης και ο Ηρακλείδης η σχολή βρισκόταν στην ακμή της. Οι προσωπικότητες αυτές, με τις οποίες ο Αριστοτέλης ήρθε σε επαφή επηρέασαν σημαντικά την σκέψη του. Κατά το διάστημα που ο Αριστοτέλης έμεινε στην Ακαδημία ασχολήθηκε μόνο με τη διδασκαλία και τις ερευνητικές του αναζητήσεις, συνδυάζοντας την ιδιότητα του επιστήμονα με αυτή του φιλοσόφου.⁹ Το γεγονός ότι δεν ασχολήθηκε με τα πολιτικά αποτέλεσε έναυσμα για την δημιουργία αρνητικού κλίματος προς το πρόσωπό του. Ιδιαίτερα μετά την κατάληψη της Αμφίπολης, την οποία ο Φίλιππος ήθελε για τον εαυτό του αλλά και της Ολύθνου που ήταν προστατευόμενη της Αθήνας, η πολιτική κατάσταση ήταν εξαιρετικά φορτισμένη. Η επιλογή επομένως του Αριστοτέλη να απέχει, για τους αθηναίους δήλωνε ότι ο φιλόσοφος σιωπηρά υποστήριζε τα μακεδονικά συμφέροντα. Με την άνοδο δε του Δημοσθένη τα πράγματα έγιναν ακόμη χειρότερα.¹⁰ Υπό αυτές τις συνθήκες ο Αριστοτέλης δεν μπορούσε πλέον να βρίσκεται στην Αθήνα και έτσι την εγκατέλειψε πριν το θάνατο του Πλάτωνα ή μετά απ αυτόν. Οι γνώμες δίστανται ως προς το ακριβές χρονικό σημείο.¹¹

Ο σταγειρίτης αργότερα επισκέπτεται τον Αταρνέα ύστερα από πρόσκληση του συμφοιτητή του Ερμία και μένει εκεί για τρία χρόνια μετέχοντας στον πλατωνικό κύκλο που είχε δημιουργηθεί εκεί. Στο διάστημα αυτό παντρεύτηκε την ανιψιά και θετή κόρη του Ερμία, την Πυθιάδα, με την οποία απέκτησε και μια κόρη δίνοντάς της το ίδιο όνομα με την μητέρα της. Βέβαια, μετά το θάνατό της είχε ένα μόνιμο και τρυφερό δεσμό -που δεν νομιμοποίησε ποτέ κατά τον Ross με μια συμπατριώτισσά του την Ερπυλλίδα.¹² Μαζί της απέκτησε έναν γιό τον Νικόμαχο, ο

⁷Brun .J(1990):σ.6

⁸ Barnes(1995): 3-6

⁹ Barnes(2000): 1-3

¹⁰ Montanari(2010): 647-649

¹¹ο. π: σ.53-54

¹² Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφία εὐδοκιμησάντων*, Ε, 13

οποίος έδωσε και το όνομά του στα «Ηθικά Νικομάχεια». ¹³ Σύμφωνα με τον During, ο Νικόμαχος ήταν γιός της πρώτης του γυναίκας, της Πυθιάδας, ωστόσο προνοεί και για την Ερπυλλίδα, την οποία φροντίζει να εξασφαλίσει. ¹⁴

Στη συνέχεια ο Αριστοτέλης βρέθηκε στη Μυτιλήνη καθώς από ότι φαίνεται ο Θεόφραστος του είχε βρει κατοικία, όντας και ο ίδιος από το νησί. Η διαμονή τόσο στην Άσσο, όσο και την Μυτιλήνη βοήθησαν τον εμπειρικό στην προκειμένη περίπτωση φιλόσοφο να στελεχώσει πολλά ερευνητικά του πονήματα σε σχέση με την βιολογία, αξιοποιώντας ο,τι είχε παρατηρήσει στις περιοχές αυτές. ¹⁵

Περί τα 343-342 π.Χ. ανατέθηκε στον Αριστοτέλη η εκπαίδευση του δεκατριώνχρονου τότε Αλεξάνδρου από τον Φίλιππο, με τον οποίο είχε μια καλή σχέση ο ίδιος αλλά θα είχε ακούσει και καλά λόγια από τον Ερμία. Η θέση αυτή βοήθησε τον Σταγειρίτη να μεσολαβήσει υπέρ των Σταγείρων, των Αθηνών και της Ερεσού. ¹⁶ Δεν γνωρίζουμε πολλά για την μόρφωση που έδωσε στον μαθητή του ο Αριστοτέλης, ωστόσο κύριο του εργαλείο θα έπρεπε να ήταν ο Όμηρος και οι τραγικοί, που αποτελούσαν τη βάση της ελληνικής παιδείας. Λέγεται ότι ο Αριστοτέλης αναθεώρησε για τον Αλέξανδρο την «Ιλιάδα». ¹⁷ Την περίοδο που ο φιλόσοφος έμεινε κοντά στον Αλέξανδρο ασχολήθηκε με πολιτικά ζητήματα και φρόντισε να συζητήσει μαζί ο,τι θα τον απασχολούσαν ως μελλοντικό ηγέτη, όπως θέματα για την τέχνη της διακυβέρνησης και τα καθήκοντα του ηγεμόνα. Το 335-334 π.Χ., ο Αριστοτέλης, μετά το θάνατο του Φιλίππου, φεύγει για την Αθήνα και περνάμε σε μια φάση της ζωής του αρκετά γόνιμη, κυρίως λόγω της ίδρυσης της σχολής του, του ονομαστού «Λυκείου». ¹⁸

Στο «Λύκειο» ο Αριστοτέλης επεδίωξε πιθανώς να συγκεντρώσει όσα χειρόγραφα μπορούσε προκειμένου να δημιουργήσει μια μεγάλη βιβλιοθήκη στα πρότυπα της Αλεξανδρινής. Λέγεται επίσης ότι ο Σταγειρίτης είχε επιβάλει στη σχολή κανονισμό, σύμφωνα με τον οποίο κάθε μαθητής «διοικούσε» για δέκα μέρες την σχολή και μια φορά το μήνα διοργανωνόταν συμπόσιο. Για τις εργασίες στη σχολή καθώς και για τον καταμερισμό της δουλειάς δεν έχουμε πολλά στοιχεία. ¹⁹

Τα ενδιαφέροντα της σχολής ήταν ευρέως φάσματος και περιελάμβαναν και

¹³ Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων*, Ε, 116

¹⁴ During .I.(2006): σ.59-60

¹⁵ Ross.W. D(2010): σ.16

¹⁶ Montanari(2010): 647-649

¹⁷ Barnes(2014): 3-6

¹⁸ ο.π:σ.17-18

¹⁹ Ο.π: σ.19

πρακτικούς τομείς όπως η ηθική και η πολιτική. Ο Αριστοτέλης προχωρά σε αυτά τα δώδεκα με δεκατρία χρόνια που διεύθυνε την σχολή στην βασική διάκριση των επιστημών που ισχύει μέχρι και σήμερα.²⁰

Ο θάνατος του Αλεξάνδρου δημιουργεί εκ νέου ένα αντιμακεδονικό κλίμα που δεν ευνοεί καθόλου τον φιλόσοφο και σε συνδυασμό με μια καταγγελία σε βάρος του για έναν επιτάφιο που είχε συνθέσει για τον Ερμία, οδηγείται ξανά στη φυγή ως μόνη λύση ώστε να μην διαπράξουν οι Αθηναίοι ένα «δεύτερο αδίκημα κατά της φιλοσοφίας», εννοώντας φυσικά την καταδίκη του Σωκράτη. Έτσι παραδίδει την σχολή στον Θεόφραστο και αποσύρεται στην Χαλκίδα, όπου και πεθαίνει το 322 π. Χ.²¹

Αν ήθελε κανείς να εξετάσει τον Αριστοτέλη ως προσωπικότητα δεν έχει παρά να εξετάσει τα έργα του, καθώς αυτά αντικατοπτρίζουν απόλυτα τον χαρακτήρα του. Ο προσδιορισμός του ως εμπειρικού φιλοσόφου με τον οποίο έχει μείνει γνωστός καταδεικνύει την επιστημονική εντιμότητα που ο ίδιος ήθελε να προσδίδει στην έρευνά του, ακόμη και σε έργα που ο χαρακτήρας τους δεν ήταν ιδιαίτερα επιστημονικός.²² Ο λόγος για τα ηθικά του έργα αλλά και τα πολιτικά, στα οποία πέρα από την βαθιά ηθική τους συνείδηση, στοιχείο που συνδέεται άμεσα με τον Αριστοτέλη, αποτελούν χαρακτηριστικό δείγμα της συνολικής αριστοτελικής πραγματείας, συνενώνοντας το επιστημονικό με το ηθικό υπό το πρίσμα της αλήθειας, της μοναδικής και αναντίρρητης.²³

²⁰Ross.W. D(2010): σ.17-18

²⁰Ο.π: σ.20

²¹Ο.π: σ.20

²² Barnes(2000): 1-3

²³Düring .I(2006): σ.66

1.2 Στόχοι και μεθοδολογία του Αριστοτέλη

Ο Αριστοτέλης, είχε αποκτήσει την επωνυμία του επιστήμονα, πέραν του φιλοσόφου, όχι τόσο εξαιτίας της ενασχόλησής του με διάφορους τομείς εκτός της φιλοσοφίας αλλά λόγω της επιδίωξής του να προσδιορίζει την μέθοδο που θα ακολουθήσει στην προσέγγιση ενός θέματος.²⁴

Ο σταγειρίτης προκειμένου να εξετάσει ένα θέμα ανεξαρτήτως αν αυτό ανήκε στο ίδιο επιστημονικό πεδίο με κάτι άλλο, πάντα χρησιμοποιούσε διαφορετική μέθοδο ανάλογα με τις ανάγκες της εκάστοτε έρευνας. Αυτό δεν σήμαινε βέβαια ότι ο Αριστοτέλης έκανε διακρίσεις ανάμεσα στους τομείς των κοινωνικών επιστημών, μέρимνά του ήταν περισσότερο να προσδώσει μια καθολική ισχύ τόσο στην φυσική, όσο και στην βιολογική επιστήμη. Κατά βάση ο φιλόσοφος στοχαζόταν τα διάφορα προβλήματα που συναντούσε στο ερευνητικό του έργο, επομένως κατά μια έννοια ήταν και δημιουργός μεθόδων²⁵

Η αριστοτελική μεθοδολογία δεν στηρίζεται σε συλλογιστικούς κανόνες. Κατά τον Düring²⁶, ο Αριστοτέλης είχε ως αρχή του ότι τα πράγματα πρέπει να συμμορφώνονται προς τη γνώση και όχι το αντίθετο. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως η μέθοδος που θα ακολουθήσει ο επιστήμονας για την προσέγγιση ενός θέματος κατά την γνώμη του πρώτα απ' όλα διαφέρει κάθε φορά και κατ' επέκταση καθορίζεται από το αντικείμενο που αποτελεί το σημείο αναφοράς σε κάθε περίπτωση.²⁷ Ο φιλόσοφος πίστευε πολύ στην έννοια της αλήθειας και η πίστη του σε αυτήν τον οδηγούσε στην πεποίθηση ότι η αλήθεια και το «είναι» συμπίπτουν.²⁸

Πιο συγκεκριμένα στα περισσότερα έργα του ο Αριστοτέλης προχωρά σε μια ανάλυση της δομής της έννοιας ή της θεματολογίας γενικότερα που πραγματεύεται καθώς πιστεύει πως η γνώση της θα τον οδηγήσει στην γνώση της αλήθειας του θέματος που εξετάζει. Τρία στάδια διαπιστώνεται πως ακολουθεί ο Αριστοτέλης στην πορεία της σκέψης του.²⁹ Αρχικά, παρουσιάζει το υλικό που έχει στην διάθεσή του, στην συνέχεια δημιουργεί μια συζήτηση γύρω από αυτό και τέλος συνοψίζει τα όσα έχει σχολιάσει καταλήγοντας με ακρίβεια στο συμπέρασμα για αυτό που αποτελεί το

²⁴ Hoffe(2003): 15-17

²⁵ Düring .!(2006): σ.70 και 99-100

²⁶ Ο.π: σ.100

²⁷ Warren-Sheffield(2014): 222-225

²⁸ Düring .!(2006): σ.71

²⁹ Hoffe(2003): 15-17

αντικείμενο της έρευνάς του.³⁰

Στο κομμάτι της έκθεσης του υλικού συχνά προχωρά σε μια κριτική και ιστορική επισκόπηση όσων έχουν ειπωθεί μέχρι στιγμής για το θέμα που εξετάζει, όπως θα κάνει άλλωστε και στο έργο που εξετάζουμε. Η επισκόπηση αυτή δεν είναι περιγραφική αλλά περισσότερο μοιάζει με σημασιολογική ανάλυση, η οποία έχει ως αφετηρία τις προσωπικές του απόψεις. Προκειμένου να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο αναπτύσσει τη νέα φιλοσοφική θεωρία του κάθε φορά θεωρεί ότι πρέπει αρχικά να κατανοηθεί η θεωρία που αντικατέστησε και τα προβλήματά της.³¹ Οι σκέψεις που ενσωματώνονται στην ανθρώπινη εμπειρία αποτελούν προϊόν διορατικότητας και λαθών κατά τον φιλόσοφο.³² Προκειμένου κάποιος να απαλλαγεί από αυτές τις επιρροές, πρέπει να εξετάσει όσα έχουν λεχθεί με σκοπό να τα κάνει περισσότερο σαφή. Αυτός ήταν μάλιστα και ο σκοπός της μεθόδου του Σωκράτη.³³

Η πρόθεση του Αριστοτέλη ωστόσο, δεν είναι απλά να διαχωρίσει τη διορατικότητα της σκέψης από το λάθος, καθώς θεωρούσε ότι αποτελεί χρέος του να επανορθώσει τα «κακώς» λεχθέντα.³⁴

Προχωρώντας προς την τελική φάση της συλλογιστικής του πορείας ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί διάφορες ευρετικές μεθόδους, αναζητώντας τις περισσότερες φορές το τέλος, τον τελικό σκοπό. Συχνά κατέληγε στα συμπεράσματά του με τη φράση: «ύστερα από τις διαπιστώσεις αυτές θα εκθέσω τώρα την προσωπική μου γνώμη». ³⁵Σταδιακά λοιπόν, οδηγείται σε έναν προσωρινό ορισμό, τον οποίο θα οριστικοποιήσει αργότερα, χρησιμοποιώντας την επανάληψη αυτή ως επαλήθευση των λεγομένων του. Η επαλήθευση αυτή συνοδεύεται φυσικά από την ικανοποίηση του για το γεγονός ότι το αποτέλεσμα της έρευνάς του συμφωνεί με γενικώς αποδεκτά εμπειρικά δεδομένα.³⁶

Ως επιστήμονας ο Αριστοτέλης δεν εντυπωσιάζει τόσο γ' αυτά που έχει πει όσο για τον τρόπο που έχει μιλήσει γ' αυτά. Τα προσωνύμια «Νοῦς» και «ἀναγνώστης» που λέγεται ότι του είχαν δοθεί στην Ακαδημία φαίνεται να βρίσκουν νόημα και περιεχόμενο καθώς βλέπουμε ότι η σκέψη του χαρακτηρίζεται από μια

³⁰Düring .I.(2003): σ.71-72

³¹Carter (2019): 5

³² Hoffe(2003): 15-17

³³Ο. π: 10-11

³⁴ Αριστοτέλης, *Περί ψυχής* II

³⁵ Warren-Sheffield(2014): 222-225

³⁶Düring .I.(2003): 72-73

διαρκής κίνηση.³⁷

Σε κάθε περίπτωση ο Αριστοτέλης είχε ένα ιδιαίτερο ταλέντο στην ενσωμάτωση του παλιού στο νέο με εργαλείο του την αφομοίωση των στοιχείων εκείνων που κατά την γνώμη του θα οικοδομήσουν μια νέα ιδέα, πιο ισχυρή και αντικειμενική, την αλήθεια.³⁸

1.3 Περιληπτική παρουσίαση του έργου *Περί ψυχής*

Στο έργο του «Περί ψυχής» ο Αριστοτέλης ξεκινά την έρευνά του προκαλώντας σύγχυση. Εμπλέκεται κατά κάποιον τρόπο σε ένα διάλογο με προηγούμενους στοχαστές που είχαν απασχοληθεί με το ζήτημα της ψυχής. Επίσης, ο φιλόσοφος δίνει προτεραιότητα στον εντοπισμό του θέματος προς συζήτηση.

Στο πρώτο βιβλίο ο Αριστοτέλης επεξεργάζεται κάποια ζητήματα που σχετίζονται με τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να προσεγγιστεί η έρευνα, με τη κατανόηση του είδους της ψυχής και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της. Πιο συγκεκριμένα, αρχικά εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο θα πρέπει να ξεκινήσει η έρευνά του και ποιά θα πρέπει να αποτελέσουν τα σημεία εκκίνησης της έρευνας³⁹. Στη συνέχεια, δηλώνει πως θα πρέπει να εξεταστεί τί είδους ύπαρξη είναι η ψυχή⁴⁰, με βάση τις διάφορες κατηγορίες της ύπαρξης που έχουν παρουσιαστεί σε άλλα έργα του. Επίσης, αναφέρει πως θα πρέπει να διερευνηθεί αν η ψυχή υπάρχει σαν δυνατότητα ή αν υπάρχει σαν κάτι το ενεργώς αυτοσυντηρούμενο⁴¹. Ακολούθως, ο φιλόσοφος εκφράζει πως θα πρέπει να βρεθεί το αν όλες οι ψυχές των ζωντανών όντων που ανήκουν σε διαφορετικά είδη είναι ίδιες ή αν διαφέρουν⁴². Και στη περίπτωση που διαφέρουν, αν είναι διαφορετικές σε κάθε επίπεδο ή αν υπάρχουν ομάδες ζωντανών όντων που έχουν το ίδιο είδος ψυχής το οποίο διαφέρει από τις ψυχές άλλης ομάδας ζωντανών όντων.⁴³

³⁷Düring .I(2006): σ.51 και 73

³⁸Ο. π: σ.74

³⁹Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, I, 402a, 12-22

⁴⁰ ο.π. I, 402a, 23-25

⁴¹ ο.π. I, 402a, 26-27

⁴² ο.π. I, 402b, 3-8

⁴³Shiffman (2011):8

Επίσης, ο φιλόσοφος επισημαίνει πως πρέπει να διερευνηθεί το αν η ψυχή μπορεί να διαιρεθεί σε μέρη και αν όντως αυτό μπορεί να γίνει, τότε με ποιόν τρόπο θα πρέπει να μελετηθεί η ψυχή, ξεκινώντας δηλαδή τη μελέτη από τα μέρη της ή από το όλον⁴⁴. Επίσης αν υπάρχουν μέρη, ποιές είναι οι διαφορές τους. Επιπροσθέτως ο φιλόσοφος κάνει λόγο σχετικά με το κατά πόσο συνδέεται το σώμα με τη ψυχή.

Στα περισσότερα από τα παραπάνω ζητήματα ο φιλόσοφος δίνει κάποιες απαντήσεις στο δεύτερο και τρίτο βιβλίο του έργου *Περί ψυχής*. Η διερεύνηση των ζητημάτων ξεκινά με το φιλόσοφο να προβληματίζεται σχετικά με το αν υπάρχει μόνο ένας τρόπος προσέγγισης των ζητημάτων που σχετίζονται με το ερώτημα του τί είναι κάτι. Ο Αριστοτέλης δηλώνει πως η έρευνα δεν απαιτεί την επιλογή μεταξύ εναλλακτικών τρόπων διεξαγωγής⁴⁵, αλλά περισσότερο το συνδυασμό τους⁴⁶. Δεν περιορίζεται μόνο στη κατανόηση του τί είναι ένα πράγμα και ποιες οι διακριτές του ιδιότητες, αλλά αναφέρει πως οι ιδιότητες αυτές μπορούν να βοηθήσουν στη κατανόηση του τί πραγματικά είναι κάτι. Πιο συγκεκριμένα αναφέρει αυτό που ο Πλάτωνας χαρακτηρίζει ως διαλεκτική σκέψη: «ἔοικε δ' οὐ μόνον τὸ τί ἐστὶ γινῶναι χρήσιμον εἶναι πρὸς τὸ θεωρῆσαι τὰς αἰτίας τῶν συμβεβηκότων ταῖς οὐσίαις (ὥσπερ ἐν τοῖς μαθήμασι τί τὸ εὐθὺ καὶ τὸ καμπύλον, ἢ τί γραμμὴ καὶ ἐπίπεδον, πρὸς τὸ κατιδεῖν πόσαις ὀρθαῖς αἰ τοῦ τριγώνου γωνίαι ἴσαι), ἀλλὰ καὶ ἀνάπαλιν τὰ συμβεβηκότα συμβάλλεται μέγα μέρος πρὸς τὸ εἰδέναι τὸ τί ἐστίν·».⁴⁷ Με άλλα λόγια ο φιλόσοφος θεωρεί πως προκειμένου να επέλθει η γνώση του τί είναι ένα πράγμα, θα πρέπει όχι μόνο να γνωρίζουμε το καθ' αυτό πράγμα, αλλά και τις συμπτωματικές του ιδιότητες που δεν χαρακτηρίζουν την ουσία του, αλλά που συνδέονται με το καθ' αυτό πράγμα αιτιακά. Έτσι μόνο μπορεί να διασαφηνιστεί το γιατί ή το τί είναι ένα πράγμα.⁴⁸

Ο Αριστοτέλης εμβαθύνει στα ζητήματα που έχει ανοίξει στα βιβλία II και III του έργου *Περί ψυχής*, ενώ παράλληλα εξηγεί γιατί έχει επιλέξει να κινηθεί κατ' αυτόν τον τρόπο. Στην αρχή του δεύτερου βιβλίου διατυπώνει μια γενική περιγραφή του τί είναι ψυχή⁴⁹ και εξηγεί γιατί αυτή η περιγραφή δεν μπορεί να αποτελέσει κατάλληλο σημείο εκκίνησης για μια πιο λεπτομερή διερεύνηση της ψυχής. Η γενική

⁴⁴ Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, 402b, 9-14

⁴⁵ ο. π. I, 402a, 13-15

⁴⁶ ο. π. I, 402a, 18-20

⁴⁷ Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, I, 402B, 16-23

⁴⁸ Barnes(2000): 123-125

⁴⁹ ο. π. II, 412b, 10-11

περιγραφή της ψυχής καταφέρνει να δείξει, πως η ψυχή πρέπει να γίνει κατανοητή μέσω της προσέγγισης των χαρακτηριστικών δραστηριοτήτων των διαφορετικών ειδών των ζωντανών όντων. Η προσπάθεια αυτή προϋποθέτει πως η έρευνα θα πρέπει να αφορά τις δραστηριότητες αυτές στο σύνολό τους⁵⁰.

Στο πρόβλημα του αν κάποιος θα πρέπει να ξεκινήσει την έρευνά του από το όλον ή από τα διάφορα μέρη, ο φιλόσοφος προτείνει πως η έναρξη θα πρέπει να γίνει από το όλον, προκειμένου να γίνει κατανοητό γιατί θα πρέπει κάποιος να ξεκινήσει από τα μέρη και τις ξεχωριστές τους ιδιότητες. Παράλληλα, στη πορεία αυτή ο ερευνητής δεν θα πρέπει να ξεχάσει το ζήτημα της ενότητας και των σχέσεων που αναπτύσσονται με το όλον.

Το ζήτημα το σχετικό με την αδιαχώριστη σχέση σώματος και ψυχής, αφορά το ζήτημα του διαχωρισμού της ψυχής και της πιθανότητάς της να επιβιώσει μετά το θάνατο του σώματος⁵¹. Επομένως, ενώ το ζήτημα του διαχωρισμού είναι σιωπηρώς αμφισβητούμενο στο δεύτερο βιβλίο, ο Αριστοτέλης επιστρέφει σε αυτό στο τρίτο βιβλίο και πιο συγκεκριμένα στα κεφάλαια που εξετάζουν το στοχαστικό πνεύμα (4-8), αν και δεν προσφέρεται κάποια ξεκάθαρη ανάλυση. Ωστόσο, γίνεται ξεκάθαρο τι απαιτείται για την επίλυση του εν λόγω ζητήματος. Απαιτείται λοιπόν μια επαρκής κατανόηση του αν το στοχαστικό πνεύμα εξαρτάται πλήρως από την αντίληψη και τη φαντασία, πώς το στοχαστικό πνεύμα σχετίζεται με τους τομείς που μελετά και επίσης με ποιόν τρόπο θα κατανοηθεί σωστά η φύση και η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ της διάνοιας σαν κάτι το καθαρά δυνητικό και της πραγματικής διάνοιας.⁵²

Δεδομένων των παραπάνω απαιτήσεων που έχει θέσει ο φιλόσοφος, διαπιστώνεται πως η ερώτηση σχετικά με το χαρακτήρα της φύσης δεν σχετίζεται με το ζήτημα του διαχωρισμού της ψυχής. Ο Αριστοτέλης καταλήγει στο ότι ο μελετητής της φύσης ασχολείται με τις ιδιότητες ενός συγκεκριμένου σώματος και υλικού και ο φιλόσοφος τα αντιμετωπίζει σαν ξεχωριστά αντικείμενα.⁵³ Πιο συγκεκριμένα ο ίδιος αναφέρει: «ἢ οὐκ ἔστιν εἷς ὁ περὶ τὰ πάθη τῆς ὕλης τὰ μὴ χωριστὰ μὴδ' ἢ χωριστὰ, ἀλλ' ὁ φυσικὸς περὶ ἅπανθ' ὅσα τοῦ τοιοῦδι σώματος καὶ τῆς τοιαύτης ὕλης ἔργα καὶ πάθη, ὅσα δὲ μὴ τοιαῦτα, ἄλλος, καὶ περὶ τινῶν μὲν τεχνίτης, ἐὰν τύχη, οἷον τέκτων ἢ ἰατρός, τῶν δὲ μὴ χωριστῶν μὲν, ἢ δὲ μὴ τοιοῦτου

⁵⁰ Αριστοτέλης, *Περὶ ψυχῆς*, II, 412b, 22-26

⁵¹ ο.π., I, 403b, 10-11

⁵²Shiffman (2011): 10

⁵³ Barnes(2000): 123-125

σώματος πάθη καὶ ἐξ ἀφαιρέσεως, ὁ μαθηματικός, ἢ δὲ κεχωρισμένα, ὁ πρῶτος φιλόσοφος;».⁵⁴

Ο φιλόσοφος δηλαδή θεωρεῖ πως αρμόδιος για να εξετάσει τα παθήματα που δεν μπορούν να διαχωριστούν από την ύλη είναι ο φυσικός. Αυτά αποτελούν παθήματα ή ενέργειες φυσικῶν σωμάτων. Όταν τα παθήματα δεν μπορούν να διαχωριστούν από την ύλη και όταν αυτά δεν είναι ούτε ενέργειες αλλά ούτε παθήματα φυσικῶν σωμάτων, πρέπει να εξετάζονται από τον τεχνίτη. Για τα παθήματα που δεν μπορούν να χωριστούν από την ύλη, που δεν είναι παθήματα φυσικῶν σωμάτων και που προκύπτουν από αφαίρεση, αρμόδιος για την εξέτασή τους είναι ο μαθηματικός. Αρμοδιότητα του φιλοσόφου είναι να εξετάζει τα παθήματα εκείνα που δεν μπορούν να χωριστούν από την ύλη και που όμως εξετάζονται σαν να ήταν χωρισμένα από αυτήν.

⁵⁴Αριστοτέλης, *Περὶ ψυχῆς* I, 403B, 11-16

1.4 Περιληπτική παρουσίαση του έργου *Περί γενέσεως και φθοράς*

Το πρώτο βιβλίο του έργου του Αριστοτέλη *Περί γενέσεως και φθοράς* είναι ένα δύσκολο κείμενο, καθώς ασχολείται με μια σειρά βασικών αντιλήψεων του φιλοσόφου με ένα αφαιρετικό τρόπο προσέγγισης.

Ο Αριστοτέλης στο έργο αυτό επιδιώκει να προσδιορίσει τις διαφορές μεταξύ της γένεσης και της φθοράς, της αλλοίωση και της ανάπτυξης. Επιπλέον, υποστηρίζει πως είναι απαραίτητο να εδραιωθεί μια σαφής αντίληψη των εννοιών της επαφής, της δράσης, του πάθους και της μίξης, πριν κάποιος μπορέσει να κατανοήσει επαρκώς αυτές τις αλλαγές. Πιο συγκεκριμένα, αυτές οι έννοιες απαιτούνται για τη κατανόηση των διαδικασιών που περιγράφονται στο δεύτερο βιβλίο του έργου με περισσότερες λεπτομέρειες. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε διαδικασίες όπως ο μετασχηματισμός των τεσσάρων στοιχείων και η σύσταση ομοιογενών υλικών, όπως η σάρκα, το αίμα και τα οστά, από τα τέσσερα στοιχεία.

Στο έργο αυτό ο Αριστοτέλης παρουσιάζει τη φιλοσοφική του θεώρηση για τη φύση. Επίσης ο φιλόσοφος πληροφορεί για τη δράση, το πάθος και τη μίξη και αυτές του οι θεωρήσεις στο πρώτο του βιβλίο προετοιμάζουν τον αναγνώστη για τα όσα θα ειπωθούν στο δεύτερο βιβλίο του έργου για τα τέσσερα στοιχεία, τις μεταβολές τους και τη ομοιογενή σύνθεση που προκύπτει από τη μίξη τους.

Στο πρώτο βιβλίο ο φιλόσοφος αναγνωρίζει το ερώτημα εάν και με ποιόν τρόπο η γένεση και η μεταβολή θα πρέπει να κυριαρχήσουν σαν κεντρικό ζήτημα. Ένα από τα κυρίαρχα ζητήματα αποτελεί η κριτική του Αριστοτέλη για τους Προσωκρατικούς φιλοσόφους, η οποία βασίζεται στο διαχωρισμό των μονιστών και των πλουραλιστών⁵⁵.

Ο Θαλής ο Μιλήσιος που θεωρείται από τον Αριστοτέλη ως ο πρώτος φιλόσοφος, πίστευε πως όλα προέρχονται από ένα μόνο στοιχείο, το νερό. Ο Θαλής επηρέασε πολλούς φιλοσόφους της εποχής του, όπως τον Αναξίμανδρο, ο οποίος ισχυρίστηκε πως η αρχή δεν θα μπορούσε να βρίσκεται στο νερό ή σε κάποιο άλλο από φυσικό στοιχείο, αλλά από κάτι το οποίο είναι άπειρο. Ξεκίνησε τη φιλοσοφική του σκέψη παρατηρώντας πως ο κόσμος αποτελείται από αντίθετα στοιχεία και πως ένα στοιχείο μπορεί να μετατραπεί στο αντίθετό του. Επομένως τα στοιχεία αυτά δεν

⁵⁵ Αριστοτέλης, *Περί γενέσεως και φθοράς*, I, 314a, 6-9 · 12-14 · 18-20 · 314b, 1-6

μπορούν να είναι πραγματικά αντίθετα, αλλά περισσότερο η εκδήλωση κάποιας ενότητας. Η ενότητα αυτή, δεν μπορεί να προέρχεται από τα κλασικά στοιχεία. Η αρχική κατάσταση των στοιχείων είναι άφθαρτη και τα πάντα επιστρέφουν σε αυτήν σύμφωνα με την ανάγκη που παρουσιάζεται⁵⁶. Ο Αναξιμένης με τη σειρά του πίστευε πως για την αρχή, υπεύθυνο ήταν το στοιχείο του αέρα. Ο Παρμενίδης υποστήριξε πως η αρχή της ύπαρξης ήταν μία, αδιαίρετη και αμετάβλητη. Παρά τις διάφορες προσεγγίσεις οι παραπάνω φιλόσοφοι αναζητούσαν μία φυσική ουσία η οποία θα παρέμενε αμετάβλητη. Η παραπάνω λογική περιγράφει τη φιλοσοφική σκέψη των μονιστών.

Υπήρχαν όμως και άλλοι φιλόσοφοι όπως για παράδειγμα ο Εμπεδοκλής και ο Αναξαγόρας, οι οποίοι διαφωνούσαν με τη παραπάνω λογική και υποστήριζαν την πλουραλιστική θεωρία. Σύμφωνα με αυτή, υπάρχουν πολλαπλά στοιχεία τα οποία δε μπορούν να μειωθούν το ένα στο άλλο και πως αυτά κινούνταν μέσω της σύγκρουσης ή της νόησης. Συμφωνούσαν με τον Παρμενίδα πως δεν μπορεί να υπάρξει γένεση ή φθορά και υποστήριζαν πως τα πράγματα φαινομενικά γεννιούνται ή φθείρονται αλλά αυτό που στη πραγματικότητα συμβαίνει είναι πως τα στοιχεία που τα αποτελούν ενώνονται ή χωρίζονται παραμένοντας αμετάβλητα⁵⁷.

Ο Λεύκιππος επίσης πρότεινε μια άλλη πλουραλιστική εκδοχή, καθώς πίστευε πως η κοσμογονία βασιζόταν σε δύο στοιχεία: το κενό και τα άτομα. Αυτά μέσω της έμφυτης ιδιότητας της κίνησης, διασχίζουν το κενό και δημιουργούν τα υλικά σώματα. Η θεώρηση αυτή επηρέασε το Δημόκριτο ο οποίος διατύπωσε την ατομική του θεωρία. Σύμφωνα με αυτή τα πάντα αποτελούνται από άτομα, τα οποία διαθέτουν φυσική οντότητα αλλά είναι αδιαίρετα. Μεταξύ των ατόμων που είναι άφθαρτα υπάρχει κενός χώρος και μέσα σε αυτόν τα άτομα πάντα θα κινούνται. Παράλληλα υποστήριξε πως υπάρχει ένας άπειρος αριθμός ατόμων και τα τελευταία διαφέρουν στο σχήμα, στο μέγεθος και στη διάταξη των μερών τους⁵⁸.

Ο Δημόκριτος, ο Λεύκιππος και ο Επίκουρος υποστήριζαν πως η στερεότητα του υλικού αντιστοιχούσε στο σχήμα των εμπλεκόμενων ατόμων. Ως εκ τούτου τα άτομα του σιδήρου είναι στερεά και ισχυρά και έτσι το σίδηρο που δημιουργείται από

⁵⁶ Guthrie, W. K. C. (1962). *A History of Greek Philosophy: Vol. 1 The Earlier Presocratics and the Pythagoreans*. Cambridge U. Press, σ.σ. 22-24

⁵⁷ Burnet, J. (1908). *Early greek philosophy*, σ.σ. 69-70

⁵⁸ Russell, Bertrand (1972). *A History of Western Philosophy*, Simon & Schuster, p.p. 64-65

την ένωσή τους παίρνει αυτές της ιδιότητες κοκ⁵⁹. Επομένως το συμπέρασμα που προκύπτει είναι πως οι ιδιότητες των υλικών προέρχονται από κάτι το εσωτερικό, τα άτομα που από μόνα τους δεν διασπώνται και που έχουν την δυνατότητα να αποθηκεύουν μέσα τους αιωνίως τις ίδιες εγγενείς και αδιαίρετες ιδιότητες.

Ο μονισμός στερείται της διάκρισης μεταξύ της γένεσης και της μεταβολής, ενώ οι πλουραλιστικές θεωρήσεις απαιτούν μια ξεχωριστή αντιμετώπιση των δύο εννοιών, καθώς αυτές είναι διαφορετικές. Μετά από την κριτική που ο Αριστοτέλης ασκεί στον Αναξαγόρα, ο φιλόσοφος ασκεί κριτική στον Εμπεδοκλή, το Δημόκριτο και το Πλάτωνα.⁶⁰

Ο φιλόσοφος επίσης αφιερώνει ένα μέρος του έργου του στον ατομισμό, ως την ισχυρότερη θέση που αντιλαμβάνεται πως η γένεση και η φθορά μειώνονται στο συνδυασμό και την αποσύνθεση αυτών που δεν διαιρούνται. Οι ατομιστές λαμβάνοντας υπόψη τους τη διάκριση μεταξύ της πραγματικότητας και της δυνατότητας, ενισχύουν τη θέση τους υποστηρίζοντας πως η δυνητική διαίρεση, τουλάχιστον υπαινίσσεται τη δυνατότητα μιας πραγματικής διαίρεσης. Ο Αριστοτέλης όμως δείχνει πως ακόμα και αυτή η θεώρηση των ατομιστών δεν μπορεί να ευσταθεί και έτσι καταρρίπτει τη θεωρία τους για τη γένεση και τη φθορά.

Στη συνέχεια ο φιλόσοφος ασχολείται με το ζήτημα της πρωτογενούς ύλης (πρωτογενής είναι η ύλη που από μόνη της δεν έχει ουσιαστική μορφή και άρα μπορεί να μεταβληθεί σε διάφορα είδη ουσιών) και ακολούθως παρουσιάζει τις διαφορές μεταξύ της ουσιαστικής αλλαγής (γένεση και φθορά μιας ουσίας) και της μεταβολής (αλλαγή μιας ουσίας)⁶¹. Αν λοιπόν η μεταβολή είναι η ανταλλαγή παθών ενός υποκειμένου, τότε η ουσιαστική αλλαγή είναι η ανταλλαγή των υποκειμένων που γίνονται αντιληπτά μέσω των αισθήσεων. Εναλλακτικά, αν τόσο το ένα όσο και το άλλο είδος αλλαγής προϋποθέτουν ένα υποκείμενο, τότε στη περίπτωση της μεταβολής αυτό αποτελεί μια εμπειρική ουσία, ενώ στη περίπτωση της ουσιαστικής αλλαγής το υποκείμενο δεν είναι εμπειρική ύλη. Επίσης στο τρίτο μέρος του έργου αυτού ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως η ύλη της γης και η ύλη της φωτιάς είναι με

⁵⁹ Pfeffer, Jeremy, I.; Nir, Shlomo (2001). *Modern Physics: An Introduction Text*. World Scientific Publishing Company. p. 183.

⁶⁰ Haas & Mansfeld (2004): 4

⁶¹ Αριστοτέλης, *Περί γενέσεως και φθοράς*, I, 4, 319b, 8-10

κάποιο τρόπο ίδιες και με κάποιο τρόπο διαφορετικές⁶². Έτσι, η ύλη θα παραμένει η ίδια σε όλες τις περιπτώσεις βασικής αλλαγής των στοιχείων.⁶³

Ακόμα, ο Αριστοτέλης διακρίνει την έννοια της ανάπτυξης, τόσο από τη μεταβολή όσο και από την ουσιαστική αλλαγή, μέσω μιας ανάλυσης της φύσης της. Η ανάπτυξη παρουσιάζεται σαν μια περίπλοκη διαδικασία, η οποία περιλαμβάνει τη κίνηση της ύλης που προσχωρεί και την κίνηση της ύλης του αναπτυσσόμενου αντικειμένου. Τη στιγμή που η ύλη που προσχωρεί αντιλαμβάνεται για παράδειγμα τη μορφή της σάρκας που υπάρχει ήδη στον αναπτυσσόμενο οργανισμό, θέτει σε εφαρμογή τη λειτουργία της σάρκας. Η αποτελεσματική αιτία αυτής της διαδικασίας είναι η ψυχή⁶⁴.

Το έκτο μέρος του πρώτου βιβλίου του έργου *Περί γενέσεως και φθοράς* χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος υπάρχει μια μεθοδολογία που σκοπό έχει να ορίσει κάποιες έννοιες⁶⁵ και το δεύτερο μέρος αφιερώνεται από το φιλόσοφο σε μία από τις έννοιες αυτές, αυτή της επαφής⁶⁶. Ο ορισμός του Αριστοτέλη για την επαφή, είναι προαπαιτούμενος από το φιλόσοφο, τόσο για τις μονιστικές όσο και για τις πλουραλιστικές θεωρίες και αποτελεί θεμέλιο των εννοιών της δράσης, του πάθους και της μίξης.⁶⁷

Το έβδομο μέρος του πρώτου βιβλίου του έργου σχετίζεται με το ζήτημα της δράσης και του πάθους ή της ποιοτικής επίδρασης. Σε αυτό, ο Αριστοτέλης προσπαθεί να κατανοήσει τις ιδιότητες, τις λειτουργίες και τις δυνάμεις των στοιχείων. Για το φιλόσοφο η ποιοτική επίδραση δεν μπορεί να βασιστεί στην ομοιότητα, χωρίς αυτό να προκαλέσει προβλήματα στη θεωρία για τη λειτουργία της φύσης⁶⁸. Η λύση που δίνεται είναι πως η ποιοτική επίδραση κάνει την εμφάνισή της μεταξύ αντιτιθέμενων ιδιοτήτων, γεύσεων, χρωμάτων και περιλαμβάνει τόσο την ταυτότητα του γένους όσο και τη διαφορά των ειδών. Στη συνέχεια ο Αριστοτέλης ασχολείται με τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ της κίνησης και της ποιοτικής

⁶² Αριστοτέλης, *Περί γενέσεως και φθοράς*, 3. 319a, 29 -319b 5.

⁶³ Haas & Mansfeld (2004): 3

⁶⁴ Αριστοτέλης, *Περί γενέσεως και φθοράς*, I, 5, 321b, 6-7

⁶⁵ ο.π. I,6, 322b, 6-26

⁶⁶ ο.π. I,6, 322b, 26 - 323a 12

⁶⁷ Haas & Mansfeld (2004): 4

⁶⁸ Αριστοτέλης, *Περί γενέσεως και φθοράς*, I, 7, 323b, 15-29

επίδρασης και υποστηρίζει πως η πρώτη αποτελεσματική αιτία μιας σειράς ποιοτικών επιδράσεων παραμένει ανεπηρέαστη⁶⁹.

Στη συνέχεια εξετάζεται το ζήτημα του πώς είναι δυνατό να παρουσιάζεται η ποιοτική μεταβολή. Ο Αριστοτέλης καταλήγει στο συμπέρασμα πως η θεωρία του Εμπεδοκλή για τους πόρους είναι ψευδής ή καλύτερα πως είναι μια θεωρία που δε μπορεί να φανεί χρήσιμη⁷⁰. Η θεωρία των ατομιστών σύμφωνα με το φιλόσοφο έχει αποτύχει, καθώς δεν είναι σε θέση να αντιληφθεί τη ποιοτική επίδραση στο επίπεδο των μεμονωμένων ατόμων, εξαιτίας του αδιαίρετου χαρακτήρα τους⁷¹.

Το ένατο μέρος του έργου ασχολείται με το πρόβλημα της διατήρησης, της πραγματικότητα της ποιοτικής μεταβολής, χωρίς ωστόσο να ακολουθείται η λογική των ατομιστών για την ασυνέχεια της ύλης. Ο Αριστοτέλης εστιάζει στο σημείο αυτό στο ερώτημα αν η επίδραση εμφανίζεται μόνο εν μέρει ή μέσω αυτής και υποστηρίζει τη δεύτερη επιλογή κάνοντας αναφορά στη δική του θεώρηση περί διαφοράς μεταξύ της πραγματικότητας και της δυναμικότητας. Αν οι πραγματικές ποιοτικές καταστάσεις ενός φυσικού σώματος είναι παρούσες σε κάθε μέρος του σώματος αυτού, τότε η πιθανότητα ύπαρξης των δυναμικών ποιοτικών καταστάσεων θα πρέπει να είναι επίσης παρούσες σε κάθε μέρος του σώματος. Αυτό βέβαια προϋποθέτει τη παραδοχή πως τα φυσικά μεγέθη μπορούν να διαιρεθούν σε κάθε περίπτωση. Παράλληλα, ο φιλόσοφος απορρίπτει την ιδέα της ύπαρξης της επίδρασης σε συγκεκριμένα μέρη. Με βάση τη λογική αυτή τόσο ο Εμπεδοκλής και οι ατομιστές όσο και ο Πλάτωνας, αποδεικνύεται πως επεξηγούν μόνο μια θεωρία, η οποία περιορίζεται στη κατανόηση της ποιοτικής μεταβολής σαν μια διαδικασία που εντοπίζεται σε κάποια μέρη του υλικού σώματος και όχι σε όλα.⁷²

Επίσης ο Αριστοτέλης ασχολείται με την έννοια της μίξης η οποία ως οργανική και ανόργανη χημεία ευθύνεται για τη γένεση ομοιογενών υλικών από τα τέσσερα στοιχεία. Ο φιλόσοφος θεωρεί πως η μίξη αυτή, δεν εξαρτάται από τη πρόσμιξη κάτω από το επίπεδο της αντίληψης. Άλλωστε, υποστηρίζεται πως η μίξη είναι η ένωση πραγμάτων που ενώθηκαν μετά την μεταβολή τους. Σε μια μίξη τα συστατικά διατηρούν δυναμικά τη δική τους φύση και επομένως δυναμικά είναι διαχωρίσιμα, αλλά πλέον δεν εκφράζουν τη φύση τους.⁷³

⁶⁹ Αριστοτέλης, *Περί γενέσεως και φθοράς*, I, 7, 324a, 24 - 324b, 13

⁷⁰ ο.π. I.8, 326b, 6-28

⁷¹ ο.π. I.8, 325b13-36

⁷² Haas & Mansfeld (2004): 5

⁷³ Ο. π: 5-6

Στο δεύτερο βιβλίο ο Αριστοτέλης διασαφηνίζει τη θεωρία του περί μίξης μέσω της ενασχόλησης με τα ζήτητα των στοιχειωδών αλλαγών. Ο ίδιος πληροφορεί πως τα τέσσερα στοιχεία αποτελούνται μόνο από τέσσερις βασικές ιδιότητες (ζέστη, κρύο, υγρασία και ξηρότητα) και έτσι ο συνδυασμός μπορεί να θεωρηθεί ως μια ατελής αλλαγή της ουσίας των στοιχείων, στην οποία μια ιδιότητα δεν αντικαθίσταται πλήρως από μια άλλη, αλλά μόνο μετριάζεται από την αντίθετή της⁷⁴. Επίσης στο δεύτερο βιβλίο του έργου διερευνάται όχι μόνο η θεωρία των τεσσάρων στοιχείων και οι μεταβολές τους αλλά και γιατί η γένεση και η φθορά θα συμβαίνουν πάντα.

Στο έργο του *Περί γενέσεως και φθοράς* ο Αριστοτέλης ξεδιπλώνει τη θεωρία του για το κόσμο από τη βάση του και παράλληλα αναλύει και ενημερώνει κάποιες βασικές αρχές της φυσικής του θεωρίας. Τόσο οι φυσικές όσο και οι εννοιολογικές του κατασκευές υπάρχουν παράλληλα, καθώς τόσο η κατανόηση των τεσσάρων στοιχείων όσο και η κατανόηση των εννοιών όπως η γένεση και η φθορά, η ανάπτυξη και η μίξη είναι απαραίτητα στο φάσμα της φυσικής φιλοσοφίας και ειδικά στη βιολογία.⁷⁵

⁷⁴ Αριστοτέλης, *Περί γενέσεως και φθοράς*, II, 3, 330a, 30-33

⁷⁵ Haas & Mansfeld (2004): 24

Κεφάλαιο 2ο

2.1 Κριτική του Αριστοτέλη στους προκατόχους του στο έργο του *Περί ψυχής*

Στην περίπτωση της ψυχής τα φαινόμενα που πρέπει να εξεταστούν είναι τα ζωντανά όντα. Αυτό που παρατηρείται είναι μια διάσταση μεταξύ του τρόπου που οι σύγχρονοι άνθρωποι αντιλαμβάνονται την έννοια της ψυχής και του τρόπου με τον οποίο ο Αριστοτέλης και οι προκατόχοί του αντιλαμβάνονταν την εν λόγω έννοια. Αυτό που είναι λογικό να ερωτηθεί από το σύγχρονο άνθρωπο, είναι αν ένα ζωντανό ον διαθέτει ή όχι ψυχή. Η ερώτηση αυτή πηγάζει κυρίως από τη τάση του να εξετάζονται τα πάντα από την υλική τους προοπτική. Ο Αριστοτέλης όμως δεν σκεφτόταν με αντίστοιχο τρόπο. Με τον τρόπο αυτό επίσης δεν σκέφτονταν ούτε και οι πιο υλιστές φιλόσοφοι που έδρασαν πριν τον Αριστοτέλη, καθώς θεωρούσαν πως η ψυχή μπορεί να εξηγηθεί μέσω της ύλης και όχι μέσω της εξάλειψης της ύλης από αυτή.⁷⁶

Οι αρχαίοι υλιστές φιλόσοφοι αντιμετώπισαν λοιπόν το πρόβλημα της ύλης με ένα διαφορετικό τρόπο. Δεν προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν τον όρο «ψυχή» σαν έναν όρο που προστέθηκε από το μυαλό στην εμπειρία των ζώντων όντων, αλλά την αντιμετώπισαν σαν μια όψη των πραγμάτων που μπορούσε να αποτελέσει προϊόν παρατήρησης. Τα ζωντανά όντα διαφέρουν από τα μη ζωντανά αντικείμενα. Και η ψυχή αποτελεί το παράγοντα που είναι υπεύθυνος για αυτή τη διαφορά. Έτσι, για τους αρχαίους δεν είχε νόημα να ερωτηθούν αν ένα συγκεκριμένο ζωντανό αντικείμενο έχει ή όχι ψυχή. Αυτό που είχε σημασία ήταν η απάντηση στην ερώτηση του τί είναι η ψυχή.⁷⁷

Η αντίληψη, έτσι όπως εννοούνταν από τους προκατόχους του φιλοσόφου, είναι μια ιδιότητα αντίστοιχη με αυτό που αποκαλείται συνείδηση ή σκέψη. Αλλά και η κίνηση φαίνεται να παρουσιάζει ομοιότητες με αυτό που αποκαλείται ελεύθερη βούληση και επιλογή. Οι διαφορές ωστόσο εντοπίζονται στις διαφορετικές αντιλήψεις περί ψυχής στη πράξη. Η αντίληψη υποδηλώνει κάτι που γίνεται αντιληπτό, μια σχέση που εντοπίζεται μεταξύ της ψυχής και των πραγμάτων του κόσμου. Η συνείδηση ανήκει στο πνεύμα και έτσι εγείρεται η ερώτηση αν αυτή

⁷⁶ Barnes(2014): 168-172

⁷⁷Shiffman (2011): 6

εντοπίζεται σε οτιδήποτε υπάρχει έξω από αυτό. Κατά αντίστοιχο τρόπο η κίνηση παρατηρείται σε ένα ζωντανό όν, ενώ η ελεύθερη βούληση υποδεικνύει την ύπαρξη ενός μεγαλύτερου πνευματικού και εσωτερικού φαινομένου.

Οι προκάτοχοι του Αριστοτέλη τείνουν να αναγνωρίζουν την ψυχή σαν την πηγή της κίνησης και της αντίληψης των ζωντανών πραγμάτων, σημείο που ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί ως βάση για την θεωρία του.⁷⁸ Εκείνοι που σκέφτονται έχοντας κατά νου τους τα άτομα, διερωτώνται ποιά είδη ατόμων είναι ικανά να προκαλέσουν αυτά τα χαρακτηριστικά. Όσοι πάλι βασίζουν τη σκέψη τους στα τέσσερα βασικά ή περισσότερα στοιχεία, αναγνωρίζουν ένα από αυτά ή συνδυασμούς αυτών, ως συνιστώσα ή συνιστώσες της ψυχής. Οι ατομικοί φιλόσοφοι θεωρούν τα πιο ομαλά άτομα ως άτομα που συνθέτουν τη ψυχή, ενώ οι φιλόσοφοι των βασικών στοιχείων αναγνωρίζουν τα στοιχεία αυτά εκτός της γης, ως μέρη της ψυχής.⁷⁹

Ο Αριστοτέλης επισημαίνει πως όλοι οι παραπάνω στοχαστές παράλληλα υπονοούν την ύπαρξη ενός ακόμα χαρακτηριστικού που καθοδηγεί τη σκέψη τους σχετικά με τη ψυχή. Όλοι αναζητούν κάτι που σαν στοιχείο του να είναι ο άπειρος χαρακτήρας του. Ο φιλόσοφος επισημαίνει πως η προσέγγιση αυτή συνεπάγεται από ένα παράδοξο που δεν είναι άλλο από την προσπάθεια της σκέψης τους να καταλήξει σε μια αντίληψη του μη υλικού ή του μη σωματικού, μέσω της ελαχιστοποίησης των υλικών ή σωματικών χαρακτηριστικών των σωμάτων. Όσοι δηλαδή, προσεγγίζουν την ψυχή σαν πνεύμα παράλληλα δυσκολεύονται να φανταστούν ένα πνεύμα σαν κάτι άλλο παρά ως ένα αδιαχώριστο σωματικό πράγμα.

Αυτός ο στόχος της θεώρησης της άυλης φύσης της ψυχής, προωθείται από τον Αριστοτέλη στο δεύτερο βιβλίο του έργου *Περί ψυχής*, στο οποίο αναφέρεται πως η ψυχή είναι περισσότερο κατανοητή ως μορφή και όχι σαν ύλη. Ο Αριστοτέλης διαφοροποιείται από τις απόψεις των προγενέστερων φιλοσόφων, υποστηρίζοντας πως η ψυχή είναι άτρωτη, ενώ ταυτόχρονα εκφράζει την πεποίθηση περί του μη σωματικού της χαρακτήρα, από την άποψη των εγγενών αρχών της ύλης και της μορφής και όχι από την άποψη των αντίθετων αρχών της ύλης και του πνεύματος.⁸⁰

Ο Αριστοτέλης ασκεί κριτική, διατυπώνοντας παράλληλα και την δική του άποψη, εστιάζοντας ακόμη σε δυο σημεία. Το πρώτο είναι πως οι εξηγήσεις περί

⁷⁸ Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, I, 2,403B24-8: «ἀρχὴ δὲ τῆς ζητήσεως προθέσθαι τὰ μάλιστα δοκοῦνθ' ὑπάρχειν αὐτῇ κατὰ φύσιν. τὸ ἔμψυχον δὴ τοῦ ἀψύχου δυσὶ μάλιστα διαφέρειν δοκεῖ, κινήσει τε καὶ τῷ αἰσθάνεσθαι. παρειλήφαμεν δὲ καὶ παρὰ τῶν προγενεστέρων σχεδὸν δύο ταῦτα περὶ ψυχῆς.»

⁷⁹Ο.π.: 11

⁸⁰Shiffman (2011):10

ύλης προσπαθούν να κατανοήσουν τα φαινόμενα αντιμετωπίζοντάς τα ως μέρη, ενώ παράλληλα αποτυγχάνουν να εξηγήσουν τον τρόπο με τον οποίο η παρουσία της ψυχής συνδέεται με την ολότητα ενός ζωντανού οργανισμού. Συγκεκριμένα ο φιλόσοφος αναφέρει: «ὕλη γὰρ ἔοικε τὰ γε στοιχεῖα, κυριώτατον δ' ἐκεῖνο τὸ συνέχον, ὃ τί ποτ' ἐστίν· » και «καὶ γὰρ τὸ λέγειν ζῶον τὸ πῦρ ἢ τὸν ἀέρα τῶν παραλογωτέρων ἐστί, καὶ τὸ μὴ λέγειν ζῶα ψυχῆς ἐνούσης ἄτοπον».⁸¹ Ενώ δηλαδή ένα πράγμα διαθέτει ψυχή, εξακολουθεί να αποτελεί το ευδιάκριτο όλον και όταν η ψυχή αποχωρεί, αυτό έχει σαν αποτέλεσμα το σώμα του ζωντανού πράγματος να αποσυντίθεται στη συνέχεια στα βασικά στοιχεία. Η παρατήρηση αυτή του Αριστοτέλη αποτελεί και την βασική διαφοροποίηση του απέναντι στους προκατόχους του, καθώς κινείται στην βάση της σύγκρισης ανάμεσα στα μέρη και το όλον ενός ἔμψυχου αντικειμένου.⁸²

Το δεύτερο σημείο στο οποίο στέκεται ο Αριστοτέλης είναι η παράλειψη των αρχαίων στοχαστών να συμπεριλάβουν στην θεωρία τους την κατηγορία των φυτών, λόγω της εστίασης τους στην κίνηση και στην αντίληψη. Οι βασικές ζωτικές δραστηριότητες των φυτών είναι η θρέψη, η ανάπτυξη και η αναπαραγωγή. Αυτού του είδους οι ζωτικές δραστηριότητες είναι θεμελιώδεις για κάθε ζωντανό οργανισμό αφού έχει ως σκοπό την διατήρηση της ολότητάς του.⁸³ Λόγω της απουσίας της κίνησης από τα φυτά, οι αρχαίοι φιλόσοφοι δεν τα ενέταξαν στην μελέτη του για την ψυχή εσφαλμένα κατά τον Αριστοτέλη, καθώς η λειτουργία της θρέψης, (πέραν από την κίνηση και την αντίληψη) συντελεί τον πλέον κομβικό ρόλο στην διατήρηση των ζωντανών οργανισμών.⁸⁴ Η δραστηριότητα της διατήρησης της μορφής, που συμπεριλαμβάνει την ανάπτυξη και την ωρίμανση, η οποία επιδεικνύεται και από τα φυτά αποτελεί το κλειδί για τη κατανόηση της ψυχής.⁸⁵

Αν και ο Αριστοτέλης απορρίπτει τα περισσότερα στοιχεία από τα οποία οι προκατόχοί του θεωρούσαν πως αποτελείται η ψυχή, υιοθετεί και τροποποιεί ορισμένες προγενέστερες παραδοχές τις οποίες και ο ίδιος χρησιμοποιεί στη θεωρία του. Μεταξύ αυτών των αρχών συγκαταλέγεται η Πλατωνική αρχή που αναφέρει πως

⁸¹ Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, I, 410B 11-12 και 411A 16-17

⁸² Barnes(2014): 168-172

⁸³ Lloyd(1968): 181-184

⁸⁴ Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, I, 411B27-30: «ἔοικε δὲ καὶ ἡ ἐν τοῖς φυτοῖς ἀρχὴ ψυχῆ τις εἶναι· μόνης γὰρ ταύτης κοινωνεῖ καὶ ζῶα καὶ φυτά, καὶ αὕτη μὲν χωρίζεται τῆς αἰσθητικῆς ἀρχῆς, αἰσθησιν δ' οὐθὲν ἄνευ ταύτης ἔχει».

⁸⁵ Shiffman (2011): 12

⁶⁷ Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, I, 405B11-15

η ουσία της ψυχής αποτελεί την αιτία τις κίνησης των ζώντων όντων, η αρχή της αρμονίας που αναφέρει πως η ψυχή είναι η επίσημη αιτία ή η αναλογία μεταξύ όλων όσων συνθέτουν ένα ζωντανό σώμα και η αρχή του Εμπεδοκλή που αναφέρει πως η ψυχή μπορεί να αντιλαμβάνεται στη βάση μιας γνωστικής θεώρησης.⁸⁶

Ωστόσο, τα δάνεια και οι ακόλουθες τροποποιήσεις που κάνει ο Αριστοτέλης δεν περιορίζονται μόνο στις παραπάνω αρχές. Ως δάνεια λοιπόν, που φυσικά τροποποιήθηκαν στην αριστοτελική σκέψη, μπορεί να θεωρηθούν η Πλατωνική αρχή πως η ψυχή αποτελείται από ορισμένα μέρη που υπαγορεύουν τη δραστηριότητα του σώματος και η αρχή του Αναξαγόρα πως το μέρος της ψυχής που ονομάζεται νους δεν μπορεί να αναμιχθεί με το σώμα. Ο Αριστοτέλης παράλληλα προσπαθεί να καινοτομήσει προσπαθώντας να κάνει τις παραπάνω αρχές φιλικές με τους νόμους της φυσικής του φιλοσοφίας, προκειμένου αυτές να λειτουργήσουν ως επιστημονικές εξηγήσεις των φαινομένων της ψυχής.⁸⁷

Οι ιδέες περί της φύσης της ψυχής του Θαλή, του Διογένη, του Ηράκλειτου και του Κριτία, θεωρούνται από τον Αριστοτέλη πως δεν είναι αρκετά σαφείς ή αρκετά σημαντικές ώστε να αξίζουν σχολιασμό.

Ο Αριστοτέλης επιχειρεί να δείξει πως ο πλατωνικός ορισμός της ψυχής σαν κάτι που κινείται από μόνο του, σημαίνει πως είτε η ψυχή θα είναι ένα από τα τέσσερα υλικά στοιχεία (που αυτό δε μπορεί να συμβαίνει) είτε πως αυτή θα αυτοκαταστραφεί κατά τη διάρκεια της κίνησής της. Αυτό που κερδίζει ωστόσο ο φιλόσοφος από τη κριτική στο Πλάτωνα, είναι η ιδέα πως κανείς δεν μπορεί να εξηγήσει την ικανότητα της ψυχής να είναι μια αποτελεσματική αιτία της κίνησης του σώματος, αν την αντιμετωπίσει ως ένα ξεχωριστό φυσικό αντικείμενο με δική του κίνηση. Σε αυτό το πρόβλημα ο Αριστοτέλης προτείνει πως η ψυχή πρέπει να οριστεί ως μια εσωτερική αρχή του υλικού σώματος, αν θεωρηθεί ως μια αποτελεσματική αιτία της κίνησής του.⁸⁸

Επίσης, ο Αριστοτέλης με τη κριτική του στο Δημόκριτο δείχνει πως αυτός είναι σε θέση να προσφέρει μια επίσημη, ωστόσο ανεπαρκή εξήγηση, τόσο της ικανότητας της ψυχής να προκαλεί στο υλικό σώμα να κινείται όσο και να σκέφτεται. Η ανεπάρκεια της θέσης του Δημόκριτου έγκειται σύμφωνα με τον Αριστοτέλη στο γεγονός πως στερείται μιας εξήγησης σχετικής με την ικανότητα των ανθρώπων να

⁸⁶Carter(2019): 10

⁸⁷ Barnes(2014): 168-172

⁸⁸Carter(2019): 15

έχουν μια σταθερή μορφή γνώσης από την οποία κινούνται οι σκόπιμες ενέργειες. Η κριτική αυτή οδηγεί το φιλόσοφο στην ιδέα πως η κίνηση που παράγεται από τη ψυχή, ακόμα και αν περικλείει μηχανικές αιτίες μέσα στο σώμα, θα πρέπει επίσης να περικλείει, τουλάχιστον στη περίπτωση των ανθρώπων, και μια ελεύθερη επιλογή να κινείται ή να μη κινείται.⁸⁹

Ο Αριστοτέλης επίσης ασκεί κριτική στο Ξενοκράτη για την αδυναμία του να δώσει μια εύλογη θεωρία για το πώς η ψυχή μπορεί να παρουσιαστεί στο σώμα και να το μετακινήσει. Ο Αριστοτέλης μέσω αυτής της κριτικής θεώρησης καταλήγει στην ιδέα πως ορισμένα είδη οντοτήτων, όπως τα σημεία και οι αριθμοί, δεν μπορούν να εξηγήσουν τις κινητικές ιδιότητες της ψυχής.⁹⁰ Αποτέλεσμα αυτής της κριτικής είναι ότι δείχνει πως η δύναμη της ψυχής να ενεργεί ως αποτελεσματική και επίσημη αιτία του υλικού σώματος, όπως υποστήριζε ο Ξενοκράτης, δεν μπορεί να εξηγηθεί μέσω του ορισμού της ψυχής βασισμένο σε μαθηματικές φόρμες ή γεωμετρικές οργανώσεις. Αυτό που κρατά ο Αριστοτέλης από τη θεωρία της αρμονίας είναι η ιδέα πως η ψυχή είναι ένα είδος μη μαθηματικής μορφής, που μπορεί να καθορίσει ενέργειες και η ιδέα πως η ψυχή και το ζωντανό σώμα αλληλοεξαρτώνται.

Τέλος, ο φιλόσοφος ασκεί κριτική στον Αναξαγόρα, καθώς θεωρεί πως δεν εξηγεί τον τρόπο μέσω του οποίου το μυαλό μπορεί να σκεφτεί τα διάφορα αντικείμενα. Η κριτική αυτή έχει σαν αποτέλεσμα ο Αριστοτέλης να αναπτύξει την ιδέα πως το μυαλό είναι μια δύναμη της ψυχής που δεν κατέχει κάποια πραγματική ιδιότητα που είναι κοινή με οποιοδήποτε υλικό πράγμα.⁹¹ Ενώ στο τρίτο βιβλίο του έργου του *περί ψυχής* θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο νους είναι κάτι ανώτερο, άυλο και αιώνια υπαρκτό.⁹²

⁸⁹ Lloyd(1968): 181-184

⁹⁰Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, I, 407b33-34: «*ἀρμονίαν γὰρ τινα αὐτὴν λέγουσι. Καὶ γὰρ τὴν ἀρμονίαν κρᾶσιν καὶ σύνθεσιν ἐναντίων εἶναι*»

⁹¹ Mussbaum-Rorty(1992): 114-117

⁹²Carter (2019): 16

2.2 Κριτική του Αριστοτέλη στους προκατόχους του στο έργο του *Περί γενέσεως και φθοράς*

Ο Αριστοτέλης αρχικά ασχολείται με το αν η μεταβολή και η γένεση είναι όμοιες ή διαφορετικές διαδικασίες. Το ζήτημα αυτό θα προσεγγιστεί μέσω της κριτικής θεώρησης προηγούμενων φιλοσοφιών. Ο φιλόσοφος αναφέρει πως υπάρχουν εκείνοι που θεωρούν πως η γένεση και η μεταβολή είναι το ίδιο, ενώ κάποιοι άλλοι θεωρούν πως η γένεση και η μεταβολή είναι δύο διαφορετικές καταστάσεις. Η αναφορά αυτή σε άλλες θεωρίες αποδεικνύει πως η θεωρητική σημασία που προσδίδει ο Αριστοτέλης στο εν λόγω ζήτημα, αποτελεί το προϊόν των προβληματισμών του πάνω στις θεωρήσεις των προκατόχων του.⁹³

Ο φιλόσοφος θεωρεί πως οι μονιστές φιλόσοφοι δεσμεύονται με βάση τη θεωρία τους να αναγνωρίζουν τόσο τη γένεση όσο και τη φθορά με την αλλοίωση. Ο λόγος για αυτό είναι πως το υποκείμενο παραμένει καθ' όλη τη διαδικασία το ίδιο. Η μόνη συνθήκη που υπάρχει για μια αλλαγή προκειμένου αυτή να θεωρηθεί αλλοίωση, είναι πως το ίδιο το υποκείμενο που υπόκειται σε αυτή την αλλαγή, επιμένει κατά τη διάρκειά της, ανεξαρτήτως των ιδιοτήτων που ενδέχεται να χάσει ή να κερδίσει από την αλλαγή αυτή. Η τοπική κίνηση και η ποσοτική ανάπτυξη ή μείωση, όπως επίσης και η ποιοτική αλλαγή θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν την παραπάνω συνθήκη.⁹⁴

Οι μονιστές θεωρούν πως το σύμπαν είναι ένα μόνο πράγμα και έτσι δεσμεύονται να υποστηρίζουν πως η γένεση και η φθορά είναι το ίδιο. Από την άλλη οι πλουραλιστές, όσοι δηλαδή υποστηρίζουν τον πλουραλισμό της ύλης (Εμπεδοκλής, Αναξαγόρας και Λεύκιππος), δεσμεύονται να θεωρούν πως η γένεση και η φθορά είναι διαφορετικά πράγματα. Πιο συγκεκριμένα για τους μονιστές ο Αριστοτέλης δηλώνει πως : «Τῶν μὲν οὖν ἀρχαίων οἱ μὲν τὴν καλουμένην ἀπλῆν γένεσιν ἀλλοίωσιν εἶναι φασιν, οἱ δ' ἕτεροι ἀλλοίωσιν καὶ γένεσιν. Ὅσοι μὲν γὰρ ἓν τι τὸ πᾶν λέγουσιν εἶναι καὶ πάντα ἐξ ἑνὸς γεννῶσι, τούτοις μὲν ἀνάγκη τὴν γένεσιν ἀλλοίωσιν φάναι καὶ τὸ κυρίως γινόμενον ἀλλοιοῦσθαι».⁹⁵ Η εξήγηση αυτής της θέσης είναι η εξής: «Τοῖς μὲν οὖν ἐξ ἑνὸς πάντα κατασκευάζουσιν ἀναγκαῖον λέγειν

⁹³Haas & Mansfeld (2004): 32

⁹⁴Ο. π : 38

⁹⁵Αριστοτέλης, *Περί γενέσεως και φθοράς*, I,314A8-11

τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθορὰν ἀλλοίωσιν· αἰεὶ γὰρ μένειν τὸ ὑποκείμενον ταῦτόν καὶ ἔν·»⁹⁶

Ο φιλόσοφος δεν ασκεί ευθεία κριτική απέναντι στη πεποίθηση των μονιστῶν πως ἡ γένεση καὶ ἡ φθορά εἶναι τὸ ἴδιο οὔτε καὶ στα θεμέλια τῆς θεωρίας τους, καθὼς κατὰ πάσα πιθανότητα πιστεύει πως ὅποια θεωρία προκρίνει τὴν παραπάνω θέση, θα πρέπει ἀπλᾶ νὰ ἀπορρίπτεται. Καὶ αὐτὸ γιατί ἀγνοεῖ κάτι τὸ προφανές, ὅτι δηλαδὴ τόσο ἡ γένεση ὅσο καὶ ἡ φθορά υπάρχουν καὶ εἶναι διαφορετικὰ πράγματα.⁹⁷

Ὅσον ἀφορᾶ τοὺς πλουραλιστές καὶ τὴν θεωρητικὴν τους δέσμευση στὴν ἀποψη πως ἡ γένεση καὶ ἡ φθορά εἶναι διαφορετικὰ πράγματα, ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὸ ἴδιο προβληματικὴ με αὐτὴν τῶν μονιστῶν. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει πως ὅσοι υποστηρίζουν τὸ πλουραλισμὸ τῆς ὕλης, ὅπως ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ὁ Λεύκιππος, δεσμεύονται νὰ θεωρήσουν πως ἡ ὑπαρξη τῆς γένεσης καὶ τῆς φθορᾶς εἶναι διαφορετικές.⁹⁸

Ὡστόσο, δεν φαίνεται νὰ διατυπώνει κάποιο θεωρητικὸ ἐπιχείρημα προκειμένου νὰ δικαιολογήσει τὴν ἀνάγκη αὐτῆς τῶν πλουραλιστῶν νὰ εμείνουν στὴν ἀποψη πως ἡ ὑπαρξη τῆς γένεσης καὶ τῆς φθορᾶς εἶναι διαφορετικές. Ἡ δικαιολόγηση ἐρχεται κατὰ κάποιον τρόπο ὅταν ὁ φιλόσοφος ἀναφέρει πως γιὰ τοὺς πλουραλιστές καὶ ἐιδικὰ γιὰ τὸν Ἐμπεδοκλή, ἡ γένεση καὶ ἡ φθορά συμβαίνουν ὅταν τὰ πράγματα ἐνώνονται καὶ διαχωρίζονται.

Στὴ συνέχεια ὁ Ἀριστοτέλης προβαίνει σὲ μιὰ διαίρεση τῶν πλουραλιστῶν. Τοὺς χωρίζει σὲ αὐτοὺς ποὺ ἐνστερνίζονται τὴ λογικὴ τῶν ορίων (ὅπως ὁ Ἐμπεδοκλῆς) καὶ σὲ αὐτοὺς ποὺ πιστεύουν στὸ ἀπειρο (ὅπως ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος). Ὁ φιλόσοφος δίνει κάποιες πληροφορίες γιὰ τὶς δύο ομάδες καὶ τονίζει τὶς διαφορὲς μεταξύ τῆς θεωρίας τοῦ Ἐμπεδοκλή καὶ τοῦ Ἀναξαγόρα, καθένας ἐκ τῶν ὁποίων θεωρεῖ ἀπλὸ ὅτι ὁ ἄλλος θεωρεῖ σύνθετο καὶ τὸ ἀντίστροφο.

Ὡστόσο, ἡ διαίρεση αὐτὴ γίνεται κυρίως γιατί ὁ πλουραλισμὸς θεωρεῖται μιὰ ἀφηρημένη ἐννοια καὶ ὅταν ληφθοῦν ὑπόψη τὰ συγκεκριμένα χαρακτηριστικὰ τῶν πλουραλιστικῶν θεωριῶν, τότε μεταξύ τους δεν ὑπάρχει κάποια ἐνότητα. Ἐπομένως, ἡ δέσμευση τῶν πλουραλιστῶν στὴν θεώρηση πως ἡ γένεση καὶ ἡ φθορά εἶναι

⁹⁶ Ἀριστοτέλης, *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*, I,314B1-4: «ἀναγκαῖον δὲ καὶ τούτοις τὴν ἀλλοίωσιν εἶναι μὲν τι φάναι παρὰ τὴν γένεσιν, ἀδύνατον μὲντοι κατὰ τὰ ὑπ' ἐκείνων λεγόμενα».

⁹⁷ Haas&Mansfeld (2004):39

⁹⁸ Ὁ.π.: I, 314B 10-11

διαφορετικά πράγματα, παίρνει διαφορετική κάθε φορά χροιά, ανάλογα με τις διαφορετικές θεωρίες. Αυτό κάνει δύσκολο το να αντιμετωπιστούν όλες οι εκδοχές του πλουραλισμού. Έτσι ο Αριστοτέλης στο εξής θα ασκήσει κριτική στη πλουραλιστική εκδοχή της θεωρίας του Εμπεδοκλή.⁹⁹

Ο Αριστοτέλης επιχειρεί να παρουσιάσει τον Εμπεδοκλή σαν τον χαρακτηριστικό εκπρόσωπο του πλουραλισμού και να τονίσει πως όσα έχει πει ο Εμπεδοκλής αποκλίνουν από όσα θα έπρεπε να έχει πει, δεδομένης της προσκόλλησής του στη πλουραλιστική λογική. Ο Εμπεδοκλής έχοντας σοβαρές αμφιβολίες για την φθορά φτάνει στο σημείο να τη θεωρεί αδύνατη. Έτσι το χάσμα που δημιουργείται μεταξύ της θεωρίας και της εμπειρίας είναι μεγάλο. Πιο συγκεκριμένα το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός πως τα όσα ο Εμπεδοκλής υποστηρίζει, εμφανίζονται ως ασυμβίβαστα με την αναγνώριση της φθοράς σαν κάτι που είναι πραγματικό και που διαφέρει από τη γένεση, μια αναγνώριση την οποία είναι δεσμευμένος να κάνει βάσει των πλουραλιστικών του υποθέσεων. Έτσι, η θεωρία αυτή φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με τα φαινόμενα. Ο Αριστοτέλης αναφέρει: «είτε γὰρ ἀλλοίωσις ἔστι, καὶ τὸ ὑποκείμενον ἔν στοιχεῖον καὶ μία πάντων ὕλη τῶν ἐχόντων εἰς ἄλληλα μεταβολήν, κἂν εἰ τὸ ὑποκείμενον ἔν, ἔστιν ἀλλοίωσις»,¹⁰⁰ από τη στιγμή που η πραγματικότητα της φθοράς έχει αποδειχθεί μέσω της εμπειρικής παρατήρησης.¹⁰¹

Σύμφωνα με τη κριτική του Αριστοτέλη, ο Εμπεδοκλής δεν έρχεται σε αντίθεση μόνο με τα φαινόμενα που παρατηρούνται μέσω της εμπειρίας. Παράλληλα, αντιφάσκει «Ἐμπεδοκλῆς μὲν οὖν ἔοικεν ἐναντία λέγειν καὶ πρὸς τὰ φαινόμενα καὶ πρὸς αὐτὸν αὐτός».¹⁰²

Σε όσα ο Εμπεδοκλής υποστηρίζει, παρατηρείται μια αντίφαση μεταξύ της θεωρίας του για τα στοιχεία και τη κοσμολογία του. Στη θεωρία του για τα στοιχεία ο Εμπεδοκλής αναφέρει πως αυτά είναι αμετάβλητα και χωρίς να έχουν τη δυνατότητα να δημιουργηθούν το ένα από το άλλο. Ωστόσο, η κυκλική του κοσμολογία τον αναγκάζει να παραδεχτεί πως τα στοιχεία αυτά για τα οποία κάνει λόγο, μεταβάλλονται το ένα στο άλλο όχι μόνο κατά την έναρξη του κύκλου αλλά πάντα. Πιο συγκεκριμένα: «Ἐμπεδοκλῆς μὲν οὖν ἔοικεν ἐναντία λέγειν καὶ πρὸς τὰ φαινόμενα καὶ πρὸς αὐτὸν αὐτός...Διόπερ καὶ τότε ἐξ ἑνὸς ἐγεννήθησαν· οὐ γὰρ δὴ

⁹⁹Haas & Mansfeld (2004): 48

¹⁰⁰Αριστοτέλης, *Περὶ γενέσεως καὶ φθοράς*, I, 315A, 2-3

¹⁰¹Wiley-Blackwell(2009): 294-296

¹⁰²Ο.π :I, 315A, 3-4

πῦρ γε καὶ γῆ καὶ ὕδωρ ὄντα ἐν ἧν τὸ πᾶν».¹⁰³

Το βασικό νόημα ὅσων υποστηρίζει ο Αριστοτέλης για τον Εμπεδοκλή είναι πως η φθορά γίνεται αδύνατη εξαιτίας ενός χαρακτηριστικού στοιχείου της θεωρία του που είναι πως τα στοιχεία δεν μπορούν να μετατραπούν το ένα στο άλλο.¹⁰⁴

Με άλλα λόγια η ἄρνηση του Εμπεδοκλή της γένεσης ενός στοιχείου από κάποιο άλλο, συνεπάγεται την ἄρνηση της φθοράς ενός σύνθετου πράγματος στο ίδιο πράγμα με διαφορετικές ιδιότητες. Για παράδειγμα η λογική του Εμπεδοκλή είναι ανίκανη να αντιληφθεί το ανθρώπινο αίμα, που είναι μια ένωση καθορισμένων μερών αμετάβλητων στοιχείων, καθώς μια τέτοια μεταβολή θα απαιτούσε ένα μέρος της φωτιάς στο αίμα να μεταβληθεί σε νερό ή αντίστροφα και αυτό αποτελεί μια αδύνατη αλλαγή. Αλλά ακόμα και αν κάτι τέτοιο ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί, η αλλαγή αυτή θα προκαλούσε μια διαταραχή της αρχικής σύνθεσης που συνιστά το αίμα και επομένως το αίμα δεν θα μπορούσε να γίνει πιο φωτεινό ή πιο σκοτεινό χωρίς να σταματήσει να είναι αίμα.¹⁰⁵

¹⁰³Αριστοτέλης, *Περὶ γενέσεως καὶ φθοράς*, I, 315A, 4-19: «Ἐμπεδοκλῆς μὲν οὖν ἔοικεν ἐναντία λέγειν καὶ πρὸς τὰ φαινόμενα καὶ πρὸς αὐτὸν αὐτός... Ἄμα μὲν γὰρ οὐ φησιν ἕτερον ἐξ ἐτέρου γίνεσθαι τῶν στοιχείων οὐδέν, ἀλλὰ τᾶλλα πάντα ἐκ τούτων, ἅμα δ' ὅταν εἰς ἐν συναγάγη τὴν ἅπασαν φύσιν πλὴν τοῦ νείκους, ἐκ τοῦ ἐνὸς γίνεσθαι πάλιν ἕκαστον. Ὡστ' ἐξ ἐνός τινος δῆλον ὅτι διαφοραῖς τισι χωριζομένων καὶ πάθεσιν ἐγένετο τὸ μὲν ὕδωρ τὸ δὲ πῦρ, καθάπερ λέγει τὸν μὲν ἥλιον λευκὸν καὶ θερμόν, τὴν δὲ γῆν βαρὺν καὶ σκληρόν· ἀφαιρουμένων οὖν τούτων τῶν διαφορῶν (εἰσὶ γὰρ ἀφαιρεταὶ γενόμεναί γε) δῆλον ὡς ἀνάγκη γίνεσθαι καὶ γῆν ἐξ ὕδατος καὶ ὕδωρ ἐκ γῆς, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον, οὐ τότε μόνον ἀλλὰ καὶ νῦν, μεταβάλλοντά γε τοῖς πάθεσιν. Ἔστι δ' ἐξ ὧν εἴρηκε δυνάμενα προσγίνεσθαι καὶ χωρίζεσθαι πάλιν, ἄλλως τε καὶ μαχομένων ἀλλήλοις ἔτι τοῦ νείκους καὶ τῆς φιλίας. Διόπερ καὶ τότε ἐξ ἐνός ἐγεννήθησαν· οὐ γὰρ δὴ πῦρ γε καὶ γῆ καὶ ὕδωρ ὄντα ἐν ἧν τὸ πᾶν»

¹⁰⁴Ο.π: I, 314B, 23-5: «Ὅμοίως δὲ διορίζει καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν. Ὡστ' εἰ μὴ δυνατὸν ἐκ πυρὸς γενέσθαι ὕδωρ μὴδ' ἐξ ὕδατος γῆν, οὐδ' ἐκ λευκοῦ μέλαν ἔσται οὐδὲν οὐδ' ἐκ μαλακοῦ σκληρόν· ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τῶν ἄλλων· τοῦτο δ' ἦν ἀλλοίωσις»

¹⁰⁵Haas & Mansfeld (2004): 56-57

Κεφάλαιο 3^ο

3.1 Η ύλη και η μορφή στην αριστοτελική σκέψη

Ο Αριστοτέλης στο έργο του *Φυσικά* διατυπώνει την άποψή του σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να αναλυθεί η αλλαγή και αυτό αποτελεί ουσιαστικά την εισαγωγή του στις αντιθέσεις που ο ίδιος καταγράφει μεταξύ της ύλης και της μορφής. Στη περίπτωση αυτή η λέξη «μορφή» (είδος) χρησιμοποιείται με έναν απροσδόκητο τρόπο, προκειμένου να χαρακτηριστούν οποιεσδήποτε ιδιότητες μπορούν να αποκτηθούν από ένα αντικείμενο μέσω της αλλαγής. Αυτό σε καμία περίπτωση δεν περιορίζεται στις ιδιότητες που ορίζουν ένα είδος και αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη χρήση της λέξης σε ένα εξαιρετικά διευρυμένο εύρος περιπτώσεων.¹⁰⁶

Με τον ίδιο διευρυμένο τρόπο η λέξη χρησιμοποιείται και στο έργο του *Περί Ψυχής*, στο οποίο κάθε τί που γίνεται αντιληπτό ή κάθε τί που μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο σκέψης αποτελεί πάντα μια μορφή. Ο ίδιος μάλιστα στα *Φυσικά* χρησιμοποιεί το παράδειγμα ενός ανθρώπου που γίνεται μουσικός.¹⁰⁷

Ωστόσο στο δεύτερο βιβλίο των *Φυσικών* το πλαίσιο της χρήσης της λέξης «μορφή» περιορίζεται και έτσι μπορεί να συνδεθεί περισσότερο στον τρόπο που η λέξη χρησιμοποιείται στα «λογικά» του έργα. Η σύνδεση είναι η ακόλουθη: ένα είδος αλλαγής, είναι εκείνο στο οποίο δημιουργείται μια καινούργια ουσία, όπως όταν ένας σπόρος γίνεται δέντρο, ή τα τούβλα γίνονται σπίτι ή το κρασί γίνεται ξίδι.¹⁰⁸ Στις αλλαγές αυτού του είδους η ιδιότητα που αποκτάται είναι αυτή που συνήθως χαρακτηρίζεται ως μορφή.

Σε άλλα είδη αλλαγών όμως, η ίδια ουσία παραμένει και αποκτά μια νέα ιδιότητα σε κάποια άλλη κατηγορία, όπως για παράδειγμα μια νέα ποιότητα ή μια νέα θέση. Στις περιπτώσεις αυτές οι νέες ιδιότητες δεν χαρακτηρίζονται ως μορφή.

Στο δεύτερο βιβλίο των *Φυσικών* ο Αριστοτέλης κάνει λόγο για τα αντικείμενα που συνιστούν το φυσικό κόσμο. Επιθυμώντας να αντιπαραβάλει τα φυσικά αντικείμενα με τα αντικείμενα που αποτελούν προϊόν κατασκευής, αναφέρει

¹⁰⁶ Wiley-Blackwell(2009): 294-296

¹⁰⁷ Bostock (2006): 81-82

¹⁰⁸ Αριστοτέλης, *Φυσικά*, II, 190B, 1-10

για τα πρώτα πως έχουν μέσα τους τη δυνατότητα της αλλαγής και της σταθερότητας και προσθέτει πως όλα αυτά παράλληλα θα πρέπει να είναι ουσίες.¹⁰⁹

Εν συνεχεία θέτει το ερώτημα αν φύση αυτών των φυσικών ουσιών θα πρέπει να γίνει αντιληπτή ως η ύλη ή ως μορφή και προσπαθώντας να απαντήσει το ερώτημα αυτό παραθέτει επιχειρήματα. Η απάντησή του είναι πως τόσο η ύλη όσο και η μορφή συμβάλουν στη φύση ενός αντικειμένου και κατά συνέπεια θα πρέπει να δοθεί σημασία τόσο στην έννοια της ύλης όσο και της μορφής.¹¹⁰ Στο πλαίσιο αυτό αναφέρει πως ο τρόπος σκέψης κατά το παρελθόν έσφαλε, καθώς επικεντρωνόταν αποκλειστικά στην ύλη, αν και γίνεται αποδεκτό πως ο Εμπεδοκλής και ο Δημόκριτος ασχολήθηκαν σε κάποιο βαθμό και με τη μορφή. Μπορεί να θεωρηθεί πως ο Εμπεδοκλής ασχολήθηκε με τη μορφή όταν καθόρισε την αναλογία με την οποία τα διάφορα στοιχεία ενώνονται και δημιουργούν συγκεκριμένα είδη, όπως για παράδειγμα το αίμα και τα οστά και ο Δημόκριτος όταν ασχολήθηκε με τα διαφορετικά σχήματα των ατόμων. Ωστόσο, πρέπει να απαντηθεί ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να γίνει κατανοητή η αντίθεση μεταξύ ύλης και μορφής, αν και δεν υπάρχει κάποια σαφή διευκρίνιση.¹¹¹

Το επιχείρημα που δίνει ο φιλόσοφος προκειμένου να υποστηρίξει την άποψη πως η ύλη ενός αντικειμένου συμβάλει στη φύση του, αναφέρεται τόσο την άμεση ύλη (για παράδειγμα το ξύλο αποτελεί την άμεση ύλη ενός κρεβατιού, ή ο χαλκός την άμεση ύλη ενός αγάλματος), όσο και στην τελική ύλη. Ωστόσο, δεν διατυπώνει κάποια άποψη σχετικά με το ποιά από τις δύο μορφές ύλης είναι η επικρατέστερη, οπότε μπορεί να υποτεθεί πως η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι τόσο η μία όσο και η άλλη.¹¹²

Τα όσα αναφέρει σχετικά με τη μορφή δημιουργούν ποικίλες θεωρήσεις. Η λέξη μορφή είναι συνώνυμη της λέξης του σχήματος και του είδους, όπως προκύπτει από τον ορισμό. Είναι εύλογο να υποτεθεί, πως η μορφή και το σχήμα, αρχικά εξισώνονται, καθώς στη σκέψη του Αριστοτέλη υπάρχει το παράδειγμα του ξύλινου κρεβατιού και του χάλκινου αγάλματος. Προφανώς αποδέχεται τα υλικά αυτά ως πράγματα και επομένως δεν μπορούν να οριστούν από το σχήμα τους αλλά από την

¹⁰⁹Αριστοτέλης, *Φυσικά*, II, 192B, 33-4

¹¹⁰Ο. π.: II, 194A12-194B15

¹¹¹Wiley-Blackwell(2009): 316-317

¹¹²Bostock (2006): 83

αναλογία υλικών στοιχείων που εντοπίζονται σε αυτά, όπως για παράδειγμα η γη, ο αέρας, η φωτιά και το νερό από τα οποία συντίθενται.¹¹³

Μια πιθανή εξήγηση σχετικά το με το γιατί η μορφή υπερέχει ως έννοια ώστε να περιγραφεί ως φύση ενός αντικειμένου σε σχέση με τη ύλη, είναι η ακόλουθη: μια περιγραφή της έννοιας της φύσης ενός αντικειμένου θα πρέπει ουσιαστικά να αποτελεί μια περιγραφή του τί είναι τελικά το προς μελέτη αντικείμενο. Η φύση ενός αντικειμένου δηλαδή ταυτοποιείται από την ουσία που αποτελεί αυτό το αντικείμενο. Ωστόσο, ο καθορισμός μόνο της ύλης του αντικειμένου δεν κάνει πλήρη τη περιγραφή. Προκειμένου η περιγραφή αυτή να καταστεί πλήρης πρέπει να συμπεριλαμβάνει και τη περιγραφή της μορφής του αντικειμένου αυτού.¹¹⁴

Το επόμενο επιχείρημα του Αριστοτέλη προσπαθεί να συνδέσει τη μορφή με κάτι που είναι πραγματικό σε αντίθεση με κάτι που είναι πιθανό.¹¹⁵ Η χρήση αυτής της αντίθεσης ωστόσο δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως επιτυχημένη και αυτό γιατί ενώ ο φιλόσοφος ισχυρίζεται πως ένα συγκεκριμένο κομμάτι ύλης μπορεί να είναι τα πάντα δυνατά, τότε με την ίδια λογική δεν μπορεί να είναι τίποτα στη πραγματικότητα.¹¹⁶

Αν και ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως μια αιτία αποτελεί πάντοτε την απάντηση στην ερώτηση «γιατί», ούτε η αιτία που σχετίζεται με την ύλη αλλά ούτε και η αιτία που σχετίζεται με τη μορφή, παρέχονται με την ερώτηση του τύπου «γιατί». Αντίθετα μάλιστα η αιτία που σχετίζεται με την ύλη, απαντά στην ερώτηση «από τί είναι φτιαγμένο» και ως εκ τούτου η αιτία απαντά στην ερώτηση «τί είναι».¹¹⁷

Ωστόσο μπορεί να υποστηριχθεί πως οι αναφορές του Αριστοτέλη σχετικά με τη τελική αιτία, δίνουν απαντήσεις σε ερωτήσεις του «γιατί», καθώς αποτελούν παραδείγματα ανθρώπινων ενεργειών που εξηγούνται από τη σκοπιά του σκοπού.¹¹⁸ Παράλληλα γίνεται σαφές κυρίως από τα κεφάλαια 8 και 9 των *Φυσικών* πως ο φιλόσοφος θεωρεί πως μια φυσική διαδικασία μπορεί να εξηγηθεί από το σκοπό της, αν και στη περίπτωση αυτή ο σκοπός δεν αποτελεί συνειδητό παράγοντα. Φαίνεται επίσης πως από τον φιλόσοφο αποδίδεται ένας σκοπός (τέλος) σε ένα φυσικό

¹¹³Bostock (2006): 85

¹¹⁴Ο. π.: 85

¹¹⁵Αριστοτέλης, *Φυσικά*, II, 193B, 6-8

¹¹⁶Bostock (2006): 83

¹¹⁷Wiley-Blackwell(2009): 252-253

¹¹⁸Αριστοτέλης, *Φυσικά*, II., 194B32-4

αντικείμενο, όπως για παράδειγμα ένα ζώο και το γεγονός αυτό αποτελεί κρίσιμο σημείο για τη κατανόηση της έννοιας της μορφής του Αριστοτέλη.¹¹⁹

Ποιο συγκεκριμένα, τρεις αιτίες (από τις τέσσερις) συχνά συμπίπτουν. Αυτό συμβαίνει καθώς ένα αντικείμενο είναι το ίδιο με το σκοπό ύπαρξης του αντικειμένου και αυτό που το αντικείμενο ήταν όταν άρχισε η διαδικασία αλλαγής του είναι το ίδιο με τη μορφή του. Άλλωστε ο άνθρωπος «παράγει» ανθρώπους. Επομένως, ο άνθρωπος διαθέτει μορφή (που περιγράφει το τί είναι ο άνθρωπος) και σκοπό (για ποιο λόγο υπάρχει ο άνθρωπος) έννοιες που ταυτίζονται. Επιπροσθέτως, η επαρκής αιτία ενός ανθρώπου που θέτει σε έναρξη την ύπαρξή του (ο πατέρας) αποτελεί κάτι από την ίδια μορφή.¹²⁰ Ενώ παραμένει κάπως ασαφές το πόσο συχνά αυτές οι τρεις αιτίες συμπίπτουν, είναι σαφές ωστόσο πως πρόθεση του φιλοσόφου είναι να υπογραμμιστεί το γεγονός πως αυτή η λογική μπορεί να εφαρμοστεί τουλάχιστο σε όλα τα ζωντανά αντικείμενα, που αποτελούν και τα κύρια παραδείγματα του φιλοσόφου σχετικά με τις ουσίες.¹²¹

Ο Αριστοτέλης βέβαια επιθυμούσε να προσδιορίσει την έννοια της μορφής και του σκοπού πολλών αντικειμένων που έχουν κατασκευαστεί, όπως για παράδειγμα ενός σπιτιού, ενός πλοίου, ενός τοίχου. Στο έργο του *Μεταφυσικά*¹²² επίσης ισχυρίζεται πως η επαρκής αιτία τέτοιων αντικειμένων αποτελούν τη μορφή τους καθώς η επαρκής αιτία βρίσκεται στη συνείδηση (στη σκέψη) των ανθρώπων που τα δημιουργούν.

Ο Αριστοτέλης λοιπόν εξηγώντας την έννοια της «μορφής» προσπαθεί να τη συνδέσει με την ερώτηση «τί είναι». Η μορφή επίσης αντιπαρατίθεται με τον όρο «ύλη», γεγονός που περιπλέκει τη σχέση αυτή. Και αυτό γιατί στα έργα του ο φιλόσοφος προσεγγίζει το παραπάνω ερώτημα αναλογιζόμενος τις πρωτογενείς ουσίες, όπως για παράδειγμα έναν συγκεκριμένο άνθρωπο, ένα άλογο ή ένα δέντρο και επομένως οι απαντήσεις που προκύπτουν για την ερώτηση «τί είναι», είναι αντίστοιχα άνθρωπος, άλογο και δέντρο.¹²³ Οι απαντήσεις αυτές όμως διευκρινίζουν κάτι που θεωρείται ως ένωση που αποτελείται από ένα ορισμένο είδος μορφής και έτσι δεν αναφέρονται μόνο σε αυτό που ο ίδιος ονομάζει μορφή ενός αντικειμένου.¹²⁴

¹¹⁹Bostock(2006): 84

¹²⁰Wiley-Blackwell(2009): 252-253

¹²¹Ο.π: 84-85

¹²²Αριστοτέλης, *Μεταφυσικά*, II, 1032A 1026B15

¹²³Lloyd(1968): 181-184

¹²⁴Bostock (2006): 85

Η παραπάνω σκέψη μπορεί γίνει να περισσότερο κατανοητή αν αναλογιστεί κανείς ένα απλό παράδειγμα στο οποίο η μορφή μπορεί να θεωρηθεί ως σχήμα, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με ένα ξύλινο κρεβάτι ή ένα χάλκινο άγαλμα. Στη περίπτωση αυτή η σωστή απάντηση στην ερώτηση «τί είναι», προφανώς είναι «κρεβάτι» και «άγαλμα» αντίστοιχα και δεν αποτελεί απλά περιγραφή του σχήματος του αντικειμένου. Ωστόσο ένα νέο σχήμα είναι πράγματι αυτό που αποκτά η προϋπάρχουσα ύλη, όταν ένα τέτοιο αντικείμενο δημιουργείται, και επομένως μπορεί να περιγράψει επαρκώς την έννοια της μορφής.

Φυσικά μπορεί να υποστηριχθεί πως η ύλη αυτού του νέου σχήματος αποκτά ένα καινούργιο σκοπό, γεγονός που δε συμβάλει στη μορφή του, όπως για παράδειγμα η αύξηση της οικονομικής αξίας. Μια συμβιβαστική λύση ωστόσο μπορεί να δοθεί αν υποστηριχθεί πως η μορφή ενός αντικειμένου μπορεί να δώσει εν μέρει μόνο απάντηση στο ερώτημα «τί είναι», καθώς στην απάντηση όπως προαναφέρθηκε πρέπει να γίνει αναφορά και στην ύλη. Αλλά και σε αυτήν την περίπτωση μπορεί να λεχθεί πως ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως η μορφή του αντικειμένου και όχι η ύλη του διαδραματίζει σπουδαιότερο ρόλο στη προσπάθεια καθορισμού της ταυτότητας του αντικειμένου. Επομένως καλύτερες απαντήσεις στην ερώτηση «τί είναι», μπορούν να δοθούν αφού υπάρχουν κάποιες πληροφορίες σχετικές με τη ταυτότητα του αντικειμένου.¹²⁵

Στα *Φυσικά* επίσης εισάγεται μια άλλη ιδιότητα της μορφής. Έτσι η μορφή ενός αντικειμένου περιγράφεται ως αιτία. Η ιδιότητα αυτή εισάγεται όταν τα φυσικά αντικείμενα χαρακτηρίζονται σαν εκείνα που εμφανίζουν μια εσωτερική αιτία στη φυσική τους συμπεριφορά. Στη περίπτωση αυτή η φύση των αντικειμένων αυτών αποτελείται από την ύλη τους και τη μορφή τους. Ο Αριστοτέλης εννοεί πως η φύση ενός φυσικού αντικειμένου αποτελεί την εσωτερική αιτία της φυσικής συμπεριφοράς που αυτό το φυσικό αντικείμενο παρουσιάζει. Όμως δεν μπορεί να υποστηριχθεί πως η ύλη και η μορφή αποκαλούνται ως «αιτίες» με βάση την τετραπλή ταξινόμηση του Αριστοτέλη των αιτιών, καθώς δεν συσχετίζονται με ερωτήματα του τύπου «γιατί».¹²⁶

Μπορεί επίσης να υποστηριχθεί πως η μορφή ενός αντικειμένου σε πολλές περιπτώσεις είναι το ίδιο με το σκοπό του (τέλος). Πολλά από τα χαρακτηριστικά ενός τεχνητού αντικειμένου μπορούν να εξηγηθούν μέσω της περιγραφής του ρόλου τον οποίο αυτό το αντικείμενο καλείται να φέρει εις πέρας και ο Αριστοτέλης

¹²⁵Bostock (2006): 85

¹²⁶Wiley-Blackwell(2009): 317-320

υποστηρίζει πως κάτι ανάλογο ισχύει και για τα φυσικά αντικείμενα. Ωστόσο για μια ακόμα φορά η θεώρηση αυτή έρχεται σε αντίθεση με όσα ο ίδιος είχε υποστηρίξει. Φαίνεται λογικό πως για πολλά τεχνητά αντικείμενα, κάποιος ενδέχεται να αγνοεί το τί είναι, μέχρι τουλάχιστο κάποιος γνώστης να τον πληροφορήσει. Επίσης είναι λογικό πως κάτι αντίστοιχο μπορεί να ειπωθεί για πολλά από τα μέρη των ζώων, για παράδειγμα τα μάτια τους ή τα αυτιά τους και αυτό βασιζόμενο στη λογική πως οι άνθρωποι δεν γνώριζαν το σκοπό των διάφορων οργάνων του σώματος. Τέλος, υπάρχει μια ακόμα θεώρηση της έννοιας της μορφής, αυτή της επαρκούς αιτίας στη φυσική γέννηση. Αυτό έρχεται σε αντιστοιχία με το ότι ο άνθρωπος παράγει ανθρώπους ή πιο γενικά πως κατά την αναπαραγωγή των ζωντανών αντικειμένων, αυτό που παράγεται εμφανίζει την ίδια μορφή με αυτό που το παράγει.¹²⁷

¹²⁷Bostock (2006): 31

3.2 Η θεωρία της ύλης

Η διερεύνηση της θεωρίας του Αριστοτέλη που σχετίζεται με την ύλη, ξεκινάει από την έννοια της αλλαγής. Ένας από τους ισχυρισμούς του φιλοσόφου είναι πως δεν υπάρχει γέννηση από το τίποτα, αλλά αντίθετα σε κάθε αλλαγή υπάρχει κάτι που την ξεκινάει και κατά τη διάρκεια της αλλαγής αυτής το αντικείμενο γίνεται κάτι που δεν ήταν πριν. Το αντικείμενο μπορεί να αποκτήσει κάποια τυχαία ιδιότητα την οποία δεν διέθετε πριν την αλλαγή, μπορεί να παράδειγμα να αναπτύξει την ιδιότητα του κρύου ή του χλωμού.

Ωστόσο υπάρχουν και οι μεταβολές που έχουν σαν αποτέλεσμα μια νέα ουσία στην ύπαρξη, όπως όταν για παράδειγμα ο χαλκός μετατρέπεται σε άγαλμα, όταν τα τούβλα τοποθετούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργήσουν ένα σπίτι ή όταν ένας σπόρος μεγαλώνει και γίνεται φυτό. Αλλά και σε αυτήν τη περίπτωση των αλλαγών ο φιλόσοφος υποστηρίζει πως ισχύει το ότι από το τίποτα δεν μπορεί να δημιουργηθεί κάτι. Πάντα υπάρχει λοιπόν κάτι το οποίο υπόκειται σε αλλαγή και το οποίο γίνεται οτιδήποτε η αλλαγή του προκαλέσει να γίνει.¹²⁸

Ο Αριστοτέλης επίσης υποστηρίζει πως πάντα υπάρχει κάποιος τρόπος για να χαρακτηριστεί αυτό που υπάρχει στην αρχή της αλλαγής, το οποίο επιτρέπει να υποστηριχθεί το γεγονός πως αυτό το αρχικό είναι κάτι που υπάρχει, συνεχίζει να υπάρχει κατά τη διάρκεια της αλλαγής και μέχρι το τέλος¹²⁹. Επομένως αν σαν αρχή θεωρηθεί ένας άνθρωπος που είναι χλωμός και στη συνέχεια αυτός αλλάξει και μαυρίσει από την έκθεση στον ήλιο, τότε σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ισχύει πως ο χλωμός άνθρωπος δεν υπάρχει πια καθώς δεν είναι πια χλωμός, ωστόσο αυτό που μένει σταθερό κατά τη διάρκεια της αλλαγής είναι ο εν λόγω άνθρωπος. Αντίστοιχα, η λογική αυτή μπορεί να ισχύσει και στα τεχνητά αντικείμενα. Αν για παράδειγμα αρχικά υπάρχει μια άμορφη μάζα τούβλων και στη συνέχεια επέλθει η αλλαγή και τα τούβλα αυτά αλλάξουν σε σπίτι, τότε η άμορφη μάζα έχει μεταβληθεί σε σπίτι ενώ αυτό που έμεινε σταθερό κατά τη διάρκεια της αλλαγής είναι τα τούβλα. Αυτό λοιπόν που υποστηρίζει ο Αριστοτέλης είναι πως όλες οι αλλαγές ξεκινούν από κάτι, το οποίο αυτό κάτι παραμένει το ίδιο κατά τη διάρκεια της αλλαγής¹³⁰.

¹²⁸Bostock(2006): 87-88

¹²⁹ Αριστοτέλης, Φυσικά, I.7, 191a, 7-12

¹³⁰ Ο. π: I.7, 190b, 4-9

Ακόμα, ο φιλόσοφος υποστηρίζει πως όχι μόνο υπάρχει κάτι που η ύπαρξή του συνεχίζει κατά τη διάρκεια της αλλαγής, αλλά πως αυτό το κάτι που υπάρχει είναι ταυτόχρονα και το βασικό στοιχείο. Για παράδειγμα όταν δημιουργείται ένα χάλκινο άγαλμα, η δημιουργία γίνεται μέσω της χρήσης του χαλκού και όσο το χάλκινο άγαλμα συνεχίζει να υπάρχει, το βασικό του στοιχείο συνεχίζει να είναι ο χαλκός. Τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης εξηγούν σε γενικές γραμμές τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να γίνει αντιληπτή η έννοια ενός βασικού στοιχείου,¹³¹ δηλαδή σαν κάτι που συνεχίζει να υπάρχει και να κυριαρχεί¹³².

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί το πώς ο Αριστοτέλης εννοεί την έννοια ενός αντικειμένου. Αρχικά ο φιλόσοφος δεν πιστεύει σε κανένα είδος ατομισμού, έτσι για αυτόν τα αντικείμενα αποτελούν ομοιογενή πράγματα που γεμίζουν το κενό χώρο. Η άποψη αυτή φυσικά είναι παρωχημένη σήμερα. Αν και στη σύγχρονη εποχή γίνεται λόγος για το κενό που γεμίζεται από ένα πράγμα όπως για παράδειγμα το νερό, παράλληλα υπάρχει η γνώση πως υπάρχουν μικρά μέρη στο χώρο που δεν περιέχουν ύλη, είναι δηλαδή κενά και πως επίσης υπάρχουν μικρά μέρη που περιέχουν ύλη, αλλά όχι νερό. Ωστόσο ο φιλόσοφος αποδέχεται την άποψη πως το νερό είναι αυστηρά ομοιογενές υλικό, γεγονός που κυριολεκτικά σημαίνει πως κάθε μέρος του νερού είναι ότι είναι και το σύνολό του και ότι κάθε μέρος όσο μικρό και αν είναι συνεχίζει να είναι νερό. Μάλιστα αυτό δεν σχετίζεται με το γεγονός πως το νερό συγκαταλέγεται από τον ίδιο σαν «στοιχείο», καθώς η ίδια σκέψη επεκτείνεται και σε άλλα αντικείμενα.¹³³

Άλλα αντικείμενα προκύπτουν από την ένωση των στοιχείων με διάφορους τρόπους, όπως η ένωση νερού και αλατιού. Μια τέτοια σύνθεση στοιχείων όμως κατά το φιλόσοφο οδηγεί και πάλι στη δημιουργία ενός πράγματος το οποίο είναι ομοιογενές. Δηλαδή το μίγμα δεν αποτελείται από μερικά μέρη αλατιού και μερικά μέρη νερού.

Δεδομένης αυτής της προσέγγισης των πραγμάτων προκύπτει το ερώτημα του πώς μπορεί να εξηγηθεί το γεγονός πως ένα πράγμα μπορεί να μετατραπεί σε άλλο. Για παράδειγμα πώς μπορεί να εξηγηθεί το γεγονός της μετατροπής του κρασιού σε ξίδι. Ο Αριστοτέλης δεν υποθέτει πως σε αυτό το μετασχηματισμό κάτι προστίθεται ή αφαιρείται από το κρασί. Θεωρεί πως αν το κρασί αφηθεί χωρίς να γίνει κάποια

¹³¹Αριστοτέλης, *Φυσικά*, I, 191A 7-12

¹³² ο.π. I.9

¹³³Bostock (2006): 31

παρέμβαση, με τη πάροδο του χρόνου θα μετατραπεί σε ξίδι. Με βάση την άποψη αυτή μπορεί να εξηγηθεί και η μετατροπή του νερού σε πάγο. Αρχικά υπάρχει το νερό το οποίο διαθέτει ένα σύνολο ιδιοτήτων και χωρίς να προστίθεται ή να αφαιρείται κάτι από αυτό, μετατρέπεται σε πάγο, ένα πράγμα που έχει διαφορετικές ιδιότητες από αυτές του νερού. Ωστόσο, έχει επίσης υποστηριχθεί πως σε κάθε αλλαγή, πρέπει να υπάρχει κάτι το οποίο διατηρείται κατά την αλλαγή και που κυριαρχεί. Στη περίπτωση του νερού και του πάγου, μπορεί με βάση την παραπάνω λογική να υποτεθεί πως το νερό και ο πάγος έχουν δημιουργηθεί από το ίδιο πράγμα και πως το ίδιο αυτό πράγμα μπορεί να υπάρξει σε υγρή ή στερεά μορφή. Κάτι αντίστοιχο ισχύει και για το κρασί και το ξίδι. Μπορεί δηλαδή να υποστηριχθεί πως και τα δύο έχουν δημιουργηθεί από το ίδιο πράγμα, το οποίο έχει τη δυνατότητα να υπάρχει τόσο με τη μορφή του κρασιού, όσο και με τη μορφή του ξιδιού. Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί γενικά σε κάθε περίπτωση που ένα πράγμα μεταβάλλεται σε κάτι άλλο.¹³⁴

Προκειμένου να συμβεί αυτό είναι βέβαιο πως μπορούν να χρειαστούν κάποιες ενδιάμεσες μεταμορφώσεις. Για παράδειγμα η πέτρα μπορεί να μετατραπεί σε χώμα μέσω της διέλευσης από πάνω της του χρόνου ή άλλων συνθηκών. Το χώμα μπορεί να μετατραπεί σε φυτό υπό τη λογική πως τα τελευταία τρέφονται από τη γη. Στο σημείο αυτό θα μπορούσαν να υπάρχουν κάποιες ενστάσεις. Ο Εμπεδοκλής θα μπορούσε να υποστηρίξει το γεγονός πως τα φυτά χρειάζονται όχι μόνο χώμα αλλά και νερό και άρα το χώμα από μόνο του δεν θα μπορούσε να μετατραπεί σε φυτό. Αυτή η αλλαγή θα μπορούσε να γίνει με το συνδυασμό του χώματος, του νερού και άλλων παραγόντων. Ο Αριστοτέλης πιθανώς να είχε σκεφτεί αυτό το ενδεχόμενο, ωστόσο η απάντησή του θα ήταν πως οι λεπτομέρειες αυτές μακροπρόθεσμα είναι ασήμαντες.

Ο Αριστοτέλης, σε αντίθεση με τον Εμπεδοκλή, θεωρούσε πως η ίδια η γη θα μπορούσε να αλλάξει σε νερό και το νερό σε γη. Αυτή αποτελούσε μια κοινή αντίληψη της εποχής. Ο Αριστοτέλης αν και αναφέρεται στα τέσσερα στοιχεία, τη γη, το νερό, τον αέρα και τη φωτιά, υποστηρίζει πως το κάθε ένα θα μπορούσε να μετατραπεί σε ένα άλλο. Άλλωστε η ιδιαίτερη κατηγοριοποίησή τους σαν στοιχεία, φαίνεται να δικαιολογείται από την αντίληψη πως όταν ένα περισσότερο περίπλοκο υλικό δεν μπορεί να μετατραπεί άμεσα σε κάτι άλλο, η μετατροπή και σε αυτή τη

¹³⁴Bostock (2006): 31-32

περίπτωση είναι εφικτή έμμεσα, αν η περίπλοκη αυτή ουσία αρχικά χωριστεί στις ουσίες που την αποτελούν και που είναι πιο στοιχειώδεις. Ίσως μάλιστα καταστεί αναγκαίος και ένας συνδυασμός των τεσσάρων στοιχείων που είναι στοιχειώδη, καθώς η σύνθεσή τους είναι η πιο απλή που μπορεί να υπάρξει.¹³⁵

Αυτό λοιπόν που αποκαλείται πρωταρχική ύλη, αποτελεί το υλικό από το οποίο δημιουργούνται το κάθε ένα από τα τέσσερα στοιχεία. Μάλιστα το υλικό αυτό που εντοπίζεται στα τέσσερα στοιχεία, θα πρέπει να βρίσκεται στη πιο απλή του μορφή. Τα τέσσερα στοιχεία λειτουργούν ως ύλη η οποία αποτελεί τη βάση για τη δημιουργία περισσότερο περίπλοκων υλικών, τα οποία με τη σειρά τους αποτελούν την ύλη για τη δημιουργία ακόμα πιο περίπλοκων υλικών κοκ.

Έτσι η χρήση του όρου «ύλη» από τον Αριστοτέλη αποτελεί κάτι σχετικό, καθώς για παράδειγμα το X μπορεί να αποτελεί την ύλη του Ψ και το Ψ να αποτελεί την ύλη του Z, ενώ το X να μην αποτελεί την ύλη του Z¹³⁶. Ωστόσο αυτό που κυριαρχεί είναι κάτι το μεταβατικό και έτσι αυτό που κυριαρχεί στα τέσσερα στοιχεία τελικώς κυριαρχεί και σε όλα τα υπόλοιπα στοιχεία που έχουν δημιουργηθεί από αυτά. Και αυτό δεν είναι η πρωταρχική αλλά η υπέρτατη ύλη.

Ο Αριστοτέλης θεωρούσε πως η υπέρτατη ύλη δεν μπορεί να δημιουργηθεί αλλά ούτε να καταστραφεί¹³⁷. Και αυτό γιατί αν η ύλη μπορούσε να δημιουργηθεί τότε θα έπρεπε η δημιουργία αυτή να προκληθεί από μια προϋπάρχουσα ύλη. Η δημιουργία από το τίποτα δεν είναι εφικτή, μάλιστα είναι παράλογη. Το επιχείρημα αυτό υπογραμμίζει το γεγονός πως η ύλη αποτελεί το απόλυτο βασικό στοιχείο. Ύλη η οποία δεν χαρακτηρίζεται ως υπέρτατη, όπως για παράδειγμα το ξύλο ή το κερί, μπορεί να δημιουργηθεί και αυτό συμβαίνει καθώς τα υλικά αυτά κυριαρχούνται από μια υπέρτατη ύλη. Τίποτα όμως δεν μπορεί να υποσκιάσει την υπέρτατη ύλη. Και άρα η τελευταία δε μπορεί να δημιουργηθεί και να καταστραφεί.¹³⁸

Ένα ακόμα συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Αριστοτέλης σχετικά με την υπέρτατη ύλη είναι πως αυτή δεν έχει ουσία¹³⁹. Το συμπέρασμα αυτό ίσως να μπορεί να χαρακτηριστεί υπερβολικό. Μπορεί να συμφωνηθεί πως από τη στιγμή που η ίδια ύλη μπορεί να εμφανιστεί σε οποιαδήποτε μορφή ή θέση, καμία μορφή ή θέση δεν μπορεί να θεωρηθεί ουσιώδης για αυτήν. Επίσης μπορεί να συμφωνηθεί πως η ύλη,

¹³⁵Bostock (2006): 31-32

¹³⁶ Αριστοτέλης, Φυσικά, II, 194b, 8-9

¹³⁷ ο.π. I.9

¹³⁸Bostock (2006): 33

¹³⁹ Αριστοτέλης, Φυσικά, III.6, 207a, 25-26

καθώς αποτελεί μέρος της ουσίας ενός υλικού, δεν μπορεί να διαθέτει ιδιότητες που διαφοροποιούν το ένα είδος υλικού από το άλλο. Για παράδειγμα κανένα μέρος της ύλης δεν οφείλει να διατηρεί τον ίδιο βαθμό σκληρότητα και απαλότητας, γιατί αν μπορούσε να αλλάξει το ένα είδος στο άλλο, τότε θα μπορούσε να παρουσιάζει και αντίστοιχες ιδιότητες. Επίσης, η ίδια ύλη δεν οφείλει να διατηρεί τον ίδιο όγκο ή βάρος. Για παράδειγμα ο Αριστοτέλης παρατηρώντας το νερό να εξατμίζεται¹⁴⁰, διαπίστωσε πως αυτό επεκτείνεται σε μεγάλο βαθμό και αυτό τον οδήγησε στο να υποστηρίξει πως η ίδια ύλη δεν χρειάζεται να διατηρεί τον ίδιο όγκο. Το ίδιο ισχύει και για το βάρος, καθώς η ίδια αλλαγή αποδεικνύει πως η ίδια ύλη δεν διατηρεί πάντα το ίδιο βάρος. Το νερό για παράδειγμα έχει θετικό βάρος, δηλαδή την τάση να κινείται προς τα κάτω, ενώ το νερό που έχει εξατμιστεί διαθέτει αρνητικό βάρος, δηλαδή την τάση να κινείται προς τα πάνω. Φυσικά η ίδια ποσότητα νερού στις διάφορες μορφές του δεν εμφανίζει το ίδιο βάρος.¹⁴¹

Με βάση τις παραπάνω σκέψεις ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως από τη στιγμή που η ίδια ύλη είναι ικανή να πάρει οποιαδήποτε μορφή, τότε δεν υπάρχει καμία μορφή που να είναι ουσιώδης στην ύλη. Σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή μια συγκεκριμένη μάζα ύλης πρέπει να διαθέτει μια ορισμένη μορφή και άρα υπάρχει μια καθορισμένη ιδιότητα η οποία διατηρεί την ιδιότητα της συγκεκριμένης μορφής. Κατά αντίστοιχο τρόπο η καθορισμένη αυτή ιδιότητα, διατηρεί τις ιδιότητες του βάρους, της θέσης, της θερμοκρασίας κ.ο.κ. Ο Αριστοτέλης επίσης απαντά στο ερώτημα γιατί αυτές οι ιδιότητες δεν θα πρέπει να λογίζονται ως ουσία της υπάρξεως της ύλης. Η απάντηση είναι πως ο φιλόσοφος δεν τις θεωρεί καθορισμένες αυτές τις ιδιότητες σαν ιδιότητες, αλλά σαν δυνατότητες.¹⁴²

Συνοψίζοντας, οι ιδιότητες που προτείνει ο Αριστοτέλης ως ουσιώδεις για την ύλη είναι πως αυτή καλύπτει πλήρως το χώρο ομοιογενώς, μπορεί να κινηθεί και αντιπροσωπεύει αυτό από το οποίο όλα τα υλικά πράγματα έχουν δημιουργηθεί. Επιπροσθέτως, η ύλη δεν μπορεί να δημιουργηθεί αλλά ούτε και να καταστραφεί από το τίποτα. Ωστόσο μπορεί να υποστηριχθεί πως ο φιλόσοφος θεωρεί πως η ύλη δεν εμφανίζει και ουσιώδεις ιδιότητες.

Σύμφωνα λοιπόν με τις ιδιότητες που ο Αριστοτέλης έχει προσδώσει στην ύλη και τη μορφή, η ψυχή είναι ένα παράδειγμα μορφής, το σώμα μέσα στο οποίο

¹⁴⁰ Αριστοτέλης, Περί Ουρανού, III. 7, 305b, 11-17

¹⁴¹ Bostock (2006): 33-34

¹⁴² Ο. π.: 35

κατοικεί η ψυχή αποτελεί μια ύλη που χαρακτηρίζεται από τη δυνατότητα να αποκτήσει μια συγκεκριμένη μορφή ζωής¹⁴³ και ένα ζωντανό ον είναι ένα ενιαίο αντικείμενο που αποτελείται από ψυχή (μορφή) και σώμα (ύλη).¹⁴⁴

Στο έργο του *Περί ψυχής* ο Αριστοτέλης επιμένει πως η έννοια της μορφής, έτσι όπως αυτή εμφανίζεται στη σχέση μεταξύ ψυχής και σώματος, ξεπερνά την ιδέα ενός γεωμετρικού σχήματος, μάλιστα μπορεί να μην έχει καν σχήμα. Με βάση την αρχή των τεσσάρων αιτιών ο φιλόσοφος προσπαθεί να καθορίσει με μεγαλύτερη ακρίβεια το είδος των αιτιών με τις οποίες μπορεί να λειτουργήσει η ψυχή.¹⁴⁵ Ο ίδιος αναφέρει: «ἔστι δὲ ἡ ψυχὴ τοῦ ζῶντος σώματος αἰτία καὶ ἀρχή. ταῦτα δὲ πολλαχῶς λέγεται, ὁμοίως δ' ἡ ψυχὴ κατὰ τοὺς διωρισμένους τρόπους τρεῖς αἰτία· καὶ γὰρ ὄθεν ἢ κίνησις καὶ οὗ ἕνεκα καὶ ὡς ἡ οὐσία τῶν ἐμψύχων σωμάτων ἢ ψυχὴ αἰτία. ὅτι μὲν οὖν ὡς οὐσία, δῆλον· τὸ γὰρ αἴτιον τοῦ εἶναι πᾶσιν ἢ οὐσία, τὸ δὲ ζῆν τοῖς ζῶσι τὸ εἶναί ἐστιν, αἰτία δὲ καὶ ἀρχὴ τούτου ἢ ψυχὴ. ἔτι τοῦ δυνάμει ὄντος λόγος ἢ ἐντελέχεια. φανερόν δ' ὡς καὶ οὗ ἕνεκεν ἢ ψυχὴ αἰτία· ὥσπερ γὰρ ὁ νοῦς ἕνεκά του ποιεῖ, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ φύσις, καὶ τοῦτ' ἔστιν αὐτῆς τέλος. τοιοῦτον δ' ἐν τοῖς ζῶσις ἢ ψυχὴ κατὰ φύσιν· πάντα γὰρ τὰ φυσικὰ σώματα τῆς ψυχῆς ὄργανα, καθάπερ τὰ τῶν ζῴων, οὕτω καὶ τὰ τῶν φυτῶν, ὡς ἕνεκα τῆς ψυχῆς ὄντα· διττῶς δὲ τὸ οὗ ἕνεκα, τό τε οὗ καὶ τὸ ᾧ. ἀλλὰ μὴν καὶ ὄθεν πρῶτον ἢ κατὰ τόπον κίνησις, ψυχὴ· οὐ πᾶσι δ' ὑπάρχει τοῖς ζῶσις ἢ δύνάμις αὕτη. ἔστι δὲ καὶ ἀλλοίωσις καὶ αὔξησης κατὰ ψυχὴν· ἢ μὲν γὰρ αἴσθησις ἀλλοίωσις τις εἶναι δοκεῖ, αἰσθάνεται δ' οὐθὲν ὃ μὴ μετέχει ψυχῆς, ὁμοίως δὲ καὶ περὶ αὐξήσεώς τε καὶ φθίσεως ἔχει».¹⁴⁶

Από τα παραπάνω είναι εμφανές πως ο Αριστοτέλης θεωρεί πως η ψυχή δεν είναι απλά μια ουσία υπό την έννοια της επίσημης αιτίας ενός υλικού σώματος που είναι εφοδιασμένο με ζωή, αλλά πως η ψυχή είναι επίσης η αποτελεσματική αιτία των χαρακτηριστικών κινήσεων ενός ζωντανού σώματος και η τελική αιτία των λειτουργιών για τις οποίες ένα σώμα είναι το μέσο.¹⁴⁷

¹⁴³Ross(2010): 192

¹⁴⁴Carter (2019): 2

¹⁴⁵Wiley-Blackwell(2009): 316-317

¹⁴⁶Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, II.4, 415b, 8-24

¹⁴⁷Carter (2019): 3

3.3 Η ύλη και μορφή στο έργο *Περί ψυχής*

3.3.1 Η ψυχή σαν μορφή

Ο Αριστοτέλης έχει ασχοληθεί σε έργα του με τη ψυχή και πιο συγκεκριμένα σε σημεία που περιγράφει τη διαδικασία μέσω της οποίας γεννιούνται τα ζώα, όταν δηλαδή το σπέρμα μεταδίδει μια μορφή στην ύλη μέσω του θηλυκού. Ο Αριστοτέλης όταν κάνει λόγο για τη ψυχή, πρέπει να θεωρηθεί πως σε γενικές γραμμές εννοεί τη ζωή, καθώς η ψυχή και η ζωή αποτελούν έννοιες που συμβαδίζουν. Έτσι, τα ζωντανά και μη ζωντανά αντικείμενα αντιπαραβάλλονται με αυτά που διαθέτουν και με αυτά που δε διαθέτουν ψυχή, τα έμψυχα και τα άψυχα δηλαδή. Για παράδειγμα, με βάση αυτή τη λογική τα φυτά, όπως επίσης και τα μέρη των ζωντανών σωμάτων, κατατάσσονται στη κατηγορία των αντικειμένων που διαθέτουν ψυχή.¹⁴⁸

Αν και η ψυχή γενικά συσχετίζεται με τη ζωή εν γένει, ο Αριστοτέλης έχει αναγνωρίσει την ύπαρξη διαφορετικών μορφών ψυχής (ή ζωής). Το πρώτο είδος ψυχής αποτελεί η «θρεπτική ψυχή»,¹⁴⁹ η οποία ενισχύεται κυρίως με τη τροφή και συσχετίζεται με τη ανάπτυξη, τη μείωση και την αναπαραγωγή. Όπως ο ίδιος αναφέρει «φαίνεται γὰρ ἐν αὐτοῖς ἔχοντα δύναμιν καὶ ἀρχὴν τοιαύτην, δι' ἧς αὐξήσιν τε καὶ φθίσιν λαμβάνουσι κατὰ τοὺς ἐναντίους τόπους· οὐ γὰρ ἄνω μὲν αὖξεται, κάτω δ' οὐ, ἀλλ' ὁμοίως ἐπ' ἄμφω καὶ πάντη, ὅσα ἀεὶ τρέφεται τε καὶ ζῆ διὰ τέλους, ἕως ἂν δύνηται λαμβάνειν τροφήν».¹⁵⁰

Το δεύτερο είδος ψυχής είναι η «αντιληπτική ψυχή» (ή αισθητική) η οποία συσχετίζεται με τη φαντασία και την επιθυμία, υπό την έννοια πως όπου υπάρχει αντίληψη υπάρχει παράλληλα ευχαρίστηση και πόνος, που αποτελούν αναπόφευκτες επιθυμίες. Το τρίτο είδος αποτελεί η «κινητική κατά τόπον ψυχή», η οποία εντοπίζεται σε ζώα που έχουν την ικανότητα να κινούνται από ένα μέρος σε ένα άλλο. Τέλος υπάρχει η «διανοητική ψυχή».

Οι παραπάνω κατηγορίες εντοπίζονται όχι τυχαία, αλλά βάσει κάποιας ιεραρχίας. Κάθε ζωντανό αντικείμενο διαθέτει τη θρεπτική ψυχή, συμπεριλαμβανομένων των φυτών, ενώ είναι αδιαμφισβήτητο πως και τα ζώα διαθέτουν αντίληψη, τουλάχιστο σε μια πρωταρχική μορφή. Κάποια ζώα μάλιστα

¹⁴⁸ Lloyd(1968): 181-184

¹⁴⁹ Ross(2010): 193-194

¹⁵⁰ Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, II, 413A 28-33

μπορούν να εμφανίσουν υψηλότερες μορφές αντίληψης και κάποια έχουν τη δυνατότητα μετακίνησης. Ωστόσο, κανένα ζώο πέραν του ανθρώπου δεν έχει τη δυνατότητα σκέψης. Ο άνθρωπος διαθέτει όλες τις μορφές ψυχής.

Οι παραπάνω αριστοτελικές σκέψεις συνοψίζονται ως εξής: όλα τα αντικείμενα που είναι ζωντανά αποδεικνύουν τη ζωή τους με την ανάγκη για λήψη τροφής, μέσω της οποίας αναπτύσσονται και διατηρούνται μέσω της αναπαραγωγής. Τα ζώα επίσης αποδεικνύουν το γεγονός πως είναι ζωντανά και μέσω της αντίληψης που διαθέτουν για το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζουν και της αλληλεπίδρασής τους με αυτό. Ένα είδος ζώου, ο άνθρωπος, εκδηλώνει τη ζωή με όλους τους παραπάνω τρόπους και επιπροσθέτως εμφανίζει την ικανότητα της σκέψης. Επομένως η ζωή αποδεικνύεται με κάποιον ή με όλους τους τρόπους που έχουν αναφερθεί και προκειμένου να δηλωθεί ποιο είδος ψυχής αντιστοιχεί σε κάθε ζωντανό αντικείμενο, πρέπει να γίνει αντιστοίχιση με τις ιδιότητες που αυτό εμφανίζει.¹⁵¹

Αυτό αποτελεί συμπέρασμα από τον ορισμό που δίνει ο Αριστοτέλης για τη ψυχή. Ο ορισμός του αναπτύσσεται μέσω της αναφοράς πως η ουσία αποτελεί τη μετατροπή μιας συγκεκριμένης μορφής σε μια συγκεκριμένη ύλη. Η ύλη αποτελεί μια δυνατότητα, ενώ η μορφή μια πραγματικότητα. Πιο συγκεκριμένα: «λέγομεν δὴ γένος ἓν τι τῶν ὄντων τὴν οὐσίαν, ταύτης δὲ τὸ μὲν, ὡς ὕλην, ὃ καθ' αὐτὸ οὐκ ἔστι τόδε τι, ἕτερον δὲ μορφήν καὶ εἶδος, καθ' ἣν ἤδη λέγεται τόδε τι, καὶ τρίτον τὸ ἐκ τούτων. ἔστι δ' ἢ μὲν ὕλη δύναμις, τὸ δ' εἶδος ἐντελέχεια, καὶ τοῦτο διχῶς, τὸ μὲν ὡς ἐπιστήμη, τὸ δ' ὡς τὸ θεωρεῖν...».¹⁵²

Ανεξάρτητα όμως από το τρόπο με τον οποίο ορίζεται η ψυχή, πρέπει πάντα να ισχύει πως είτε η ψυχή αποτελεί την μορφή του υλικού σώματος και άρα εξαφανίζεται όταν το σώμα πάψει να ζει, είτε μια ξεχωριστή ουσία και άρα στη περίπτωση αυτή η ενότητα της ψυχής με το σώμα παραμένει ανεξήγητη.¹⁵³

Στη συνέχεια δηλώνεται πως στη περίπτωση ενός ζωντανού αντικειμένου, το σώμα αποτελεί την ύλη και η ψυχή τη μορφή. Επομένως η ψυχή αποτελεί την ουσία σαν μορφή ενός φυσικού αντικειμένου που ενδεχομένως διαθέτει ζωή. Η ουσία είναι πραγματικότητα και επομένως η ψυχή αποτελεί τη πραγματικότητα ενός αντικειμένου αυτού του είδους. Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινιστεί πως ο Αριστοτέλης δεν εννοεί πως η ψυχή αποτελεί την ουσία ενός αντικειμένου που μόνο

¹⁵¹Bostock (2006): 95

¹⁵²Αριστοτέλης, *Περὶ ψυχῆς*, 412A6-11

¹⁵³Boer(2013): 25

δυναμικά μπορεί να είναι ζωντανό ενώ στη πραγματικότητα δεν είναι. Αυτό που εννοείται είναι πως τα αντικείμενα που είναι πραγματικά ζωντανά έχουν ψυχή ως μορφή, ουσία ή πραγματικότητα, ενώ η χρήση της λέξης «ενδεχομένως» αν και μπορεί να παραπλανήσει, γίνεται γιατί ο φιλόσοφος συσχετίζει την ύλη με τη δυναμικότητα.¹⁵⁴

Επίσης, πρέπει να διευκρινιστεί πως ο Αριστοτέλης εξηγεί πως η ψυχή είναι η αρχική πραγματικότητα και όχι η δεύτερη, υπό την έννοια πως η ψυχή αποτελεί τη διάθεση για τη πραγματοποίηση ενεργειών που εκδηλώνουν τη ζωή και όχι τις ίδιες τις πράξεις. Για παράδειγμα ένα ζώο διαθέτει ζωή και άρα ψυχή, ακόμα και όταν κοιμάται: «αὕτη δὲ λέγεται διχῶς, ἢ μὲν ὡς ἐπιστήμη, ἢ δ' ὡς τὸ θεωρεῖν. φανερόν οὖν ὅτι ὡς ἐπιστήμη· ἐν γὰρ τῷ ὑπάρχειν τὴν ψυχὴν καὶ ὕπνος καὶ ἐγρήγορσις ἐστίν, ἀνάλογον δ' ἢ μὲν ἐγρήγορσις τῷ θεωρεῖν, ὁ δ' ὕπνος τῷ ἔχειν καὶ μὴ ἐνεργεῖν· προτέρα δὲ τῇ γενέσει ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἢ ἐπιστήμη. διὸ ἢ ψυχή ἐστίν ἐντελέχεια ἢ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζῶν ἔχοντος».¹⁵⁵

Έτσι, το να έχει ένα αντικείμενο ζωή σημαίνει πως αυτό έχει ψυχή, ένα είδος ζωής αντιστοιχεί σε ένα είδος ψυχής και η ψυχή ταυτίζεται με τη ζωή. Με βάση αυτά, η ψυχή και το αντικείμενο είναι ένα, με τον ίδιο τρόπο που η μορφή και η ύλη είναι ένα. Αλλά μια καλύτερη σύγκριση μπορεί να γίνει όταν η μορφή ενός αντικειμένου δεν αποτελεί απλά τη μορφή του αλλά παράλληλα αποτελεί και τη λειτουργία του. Γιατί η μορφή ενός τέτοιου αντικειμένου, όπως για παράδειγμα ενός τσεκουριού ή ενός ματιού, είναι να έχει αυτό τη δυνατότητα να εκτελεί τη λειτουργία για την οποία έχει σχεδιαστεί, να κόβει και να βλέπει δηλαδή αντίστοιχα.¹⁵⁶

Η διαφορά έγκειται στο γεγονός πως το τσεκούρι αποτελεί ένα αντικείμενο που έχει δημιουργηθεί από ανθρώπινη ενέργεια και δεν μπορεί να επιτελέσει από μόνο του τη λειτουργία του, δηλαδή να κόβει. Προκειμένου να επιτελέσει τη λειτουργία του απαραίτητη προϋπόθεση είναι να υπάρχει κάποιος να το χειριστεί. Από την άποψη αυτή η σύγκριση με το μάτι είναι κάπως καλύτερη, αλλά όχι ιδανική, γιατί μπορεί να υποστηριχθεί πως ένα μάτι μπορεί να είναι μάτι, μόνο όταν αυτό έχει την ικανότητα να βλέπει ή όταν αποτελεί μέρος ενός μεγαλύτερου όλου, του ζώου δηλαδή. Αλλά αν το μάτι ήταν ζώο, η ικανότητα της όρασης θα ήταν η ψυχή του, γιατί αυτή είναι η ουσία του ματιού εκ ορισμού: «καθόλου μὲν οὖν εἴρηται τί ἐστίν ἢ

¹⁵⁴Bostock(2006): 96

¹⁵⁵Αριστοτέλης, *Περὶ ψυχῆς*, 412A22-8

¹⁵⁶Bostock(2006): 96

ψυχή· οὐσία γὰρ ἢ κατὰ τὸν λόγον. τοῦτο δὲ τὸ τί ἦν εἶναι τῷ τοιῶδι σώματι, καθάπερ εἶ τι τῶν ὀργάνων φυσικὸν ἦν σῶμα, οἷον πέλεκυς· ἦν μὲν γὰρ ἂν τὸ πελέκει εἶναι ἢ οὐσία αὐτοῦ, καὶ ἡ ψυχή τοῦτο· χωρισθείσης δὲ ταύτης οὐκ ἂν ἔτι πέλεκυς ἦν, ἀλλ' ἢ ὁμωνύμως, νῦν δ' ἔστι πέλεκυς. οὐ γὰρ τοιούτου σώματος τὸ τί ἦν εἶναι καὶ ὁ λόγος ἢ ψυχή, ἀλλὰ φυσικοῦ τοιοῦδι, ἔχοντος ἀρχὴν κινήσεως καὶ στάσεως ἐν ἑαυτῷ». ¹⁵⁷

Αφού λοιπόν δεν μπορεί να επιτευχθεί η κοπή χωρίς τσεκούρι και η ὄραση χωρίς μάτι, αντίστοιχα δε μπορεί να υπάρξει ζωή, δηλαδή ψυχή χωρίς ένα ζωντανό αντικείμενο. Ο Αριστοτέλης καταλήγει σε αυτό το συμπέρασμα για τη «θρεπτική ψυχή» και για τη «αντιληπτική ψυχή», ωστόσο δεν υποστηρίζει το ίδιο και για τη «διανοητική ψυχή». Και αυτό γιατί μπορεί να θεωρηθεί πως ο Αριστοτέλης ίσως να έχει κατά νου μια διανοητική ψυχή που δεν έχει σώμα, το Θεό. Η ερμηνεία αυτή μπορεί να εξαχθεί από αποσπάσματα που υποδηλώνουν πως η διανοητική ψυχή ἢ η διάνοηση, μπορεί να διαχωριστεί από το σώμα: «περὶ δὲ τοῦ νοῦ καὶ τῆς θεωρητικῆς δυνάμεως οὐδὲν πω φανερόν, ἀλλ' ἔοικε ψυχῆς γένος ἕτερον εἶναι, καὶ τοῦτο μόνον ἐνδέχεται χωρίζεσθαι, καθάπερ τὸ αἶδιον τοῦ φθαρτοῦ». ¹⁵⁸ Υπάρχουν ὁμως και ενδείξεις πως ο Αριστοτέλης πίστευε πως και μια ανθρώπινη διανοητική ψυχή μπορεί να υπάρξει εκτός σώματος, καθώς δηλώνει πως η διάνοηση δεν μπορεί να επηρεαστεί από σωματικές αλλαγές που συμβαίνουν λόγω γήρατος. Ωστόσο οι ερμηνείες που δίδονται είναι αμφιλεγόμενες και ἔτσι δεν μπορούν να θεωρηθούν ως αξιόπιστες. ¹⁵⁹

Αναφερόμενος λοιπόν στη «θρεπτική ψυχή» και στη «αντιληπτική ψυχή» ο φιλόσοφος θεωρεῖ πως δεν μπορούν να διαχωριστούν από το σώμα ἢ τουλάχιστον από κάποια σημεία του σώματος. Και αυτό γιατί η πραγματικότητα ἢ η ὑπαρξη ορισμένων μερών του σώματος είναι η πραγματικότητα ἢ η ὑπαρξη των ἰδίων των μερών. Παρ' αυτά δεν υπάρχει κάτι που να εμποδίζει ορισμένα τμήματα του σώματος να διαχωριστούν, δεδομένου πως αυτά αποτελούν τη πραγματικότητα του μη σώματος. Επιπροσθέτως δεν είναι σαφές αν η ψυχή αποτελεί την πραγματικότητα του σώματος με τον ἴδιο τρόπο που ο ναυτικός αποτελεί τη πραγματικότητα του πλοίου: «ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἔστιν ἢ ψυχή χωριστὴ τοῦ σώματος, ἢ μέρη τινὰ αὐτῆς, εἰ μεριστὴ πέφυκεν, οὐκ ἄδηλον· ἐνίων γὰρ ἢ ἐντελέχεια τῶν μερῶν ἐστὶν αὐτῶν. οὐ μὴν ἀλλ' ἐνὶ γὰρ οὐθὲν κωλύει, διὰ τὸ μηθενὸς εἶναι σώματος ἐντελεχείας. ἔτι δὲ ἄδηλον εἰ

¹⁵⁷ Αριστοτέλης, *Περὶ ψυχῆς*, 412B10-22

¹⁵⁸ Ο.π.: 413B24-7

¹⁵⁹ Αντων(2001): 261

οὕτως ἐντελέχεια τοῦ σώματος ἢ ψυχῆ <ἢ> ὥσπερ πλωτὴρ πλοίου)». ¹⁶⁰ Ἄν μπορεῖ νὰ υποστηριχθεῖ πῶς ὁ ναύτης τοῦ πλοίου ἀποτελεῖ τὴ πραγματικότητα τοῦ πλοίου, ὁ ὅρος τῆς πραγματικότητος στὴ συγκεκριμένη περίπτωση δὲν ἔχει χρησιμοποιηθεῖ με αὐτὴν τὴν ἐννοία. Ἡ μορφή, ἡ οὐσία ἢ ἡ πραγματικότητα τοῦ πλοίου ἴσως νὰ εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ, ἡ δομὴ τοῦ, ἢ ἡ ικανότητά τοῦ νὰ συμπεριφέρεται με τρόπους πού νὰ δικαιολογοῦν τὴν λειτουργικότητά τοῦ ὡς πλοίο. Μία ικανότητα πού διατηρεῖται ἀκόμα καὶ στὴ περίπτωση πού τὸ πλοίο εἶναι ἀνενεργό, ἀκόμη καὶ ὅταν τὸ πλοίο «κοιμάται». ¹⁶¹

Ἀκόμα καὶ ἂν ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὸ πλοίο πραγματικό ὅταν αὐτὸ πλέει, ἡ πραγματικότητα τοῦ πλοίου ἐγκεῖται στὴ πλεύση τοῦ καὶ ὄχι στὸ ναῦτη πού βρίσκεται μέσα σὲ αὐτό. Ὁ ναύτης σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ἀποτελεῖ τὴν αἰτία τῆς πλεύσης ἀλλὰ ὄχι τὴν ἴδια τὴ πλεύση. Ἡ εἰκόνα τοῦ ναύτη δείχνει πῶς ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ αἰτία πού προκαλεῖ τὶς δραστηριότητες μέσω των οποίων τὸ ἀντικείμενο ἐκδηλώνει τὴ ζωὴ τοῦ καὶ ὄχι τὶς ἴδιες τὶς δραστηριότητες ἢ τὴ διάθεση γιὰ τὴν ἐκτέλεση των δραστηριοτήτων αὐτῶν. ¹⁶²

Σύμφωνα λοιπὸν με τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ αἰτία, καθὼς αὐτὴν εἶναι ἡ αἰτία τῆς κίνησης. Εἶναι αἰτία σαν μορφή καὶ σαν οὐσία καὶ αὐτὸ γιὰ τὴν οὐσία ἐνός ἀντικειμένου ἀποτελεῖ τὴν αἰτία τῆς υπάρξεώς τοῦ, καθὼς τὰ ζωντανὰ ἀντικείμενα προκειμένου νὰ εἶναι ζωντανὰ πρέπει νὰ ζοῦν καὶ ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖ τὴν αἰτία αὐτοῦ. Ἄλλωστε ἡ ψυχὴ ἔχει ὀριστεῖ ὡς πραγματικότητα καὶ ἡ πραγματικότητα ἀποτελεῖ τὸν ὀρισμὸ αὐτοῦ πού εἶναι δυναμικό. Ἐπίσης, ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖ αἰτία, καθὼς ἡ φύση ἐνεργεῖ προκειμένου νὰ ἐπιτύχει κάποιον σκοπὸ καὶ ὁ σκοπὸς αὐτὸς στὰ ζῶα σύμφωνα με τὴ φύση τοῦ εἶναι ἡ ψυχὴ. Καὶ αὐτὸ γιὰ τὸ ὅλα τὰ φυσικὰ σώματα ἀποτελοῦν ὄργανα τῆς ψυχῆς. Αὐτὸ φυσικὰ ἰσχύει τόσο γιὰ τὰ ζῶα, ὅσο καὶ γιὰ τὰ φυτὰ. Τέλος, ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ αἰτία ἡ ὁποία προκαλεῖ τὴ κίνηση. Ἡ ἀντίληψη καὶ ἡ ἀνάπτυξη βρίσκονται ἐπίσης σὲ συμφωνία με τὴ ψυχὴ: «ἔστι δὲ ἡ ψυχὴ τοῦ ζῶντος σώματος αἰτία καὶ ἀρχή... οὐδὲν γὰρ φθίνει οὐδ' αὖξεται φυσικῶς μὴ τρεφόμενον, τρέφεται δ' οὐθὲν ὁ μὴ κοινωνεῖ ζωῆς». ¹⁶³

¹⁶⁰ Ἀριστοτέλης, *Περὶ ψυχῆς*, 413A3-9

¹⁶¹ Bostock(2006): 96-97

¹⁶² Irwin(1988):95-96

¹⁶³ Ἀριστοτέλης, *Περὶ ψυχῆς*, 415B 8-27: «ἔστι δὲ ἡ ψυχὴ τοῦ ζῶντος σώματος αἰτία καὶ ἀρχή. ταῦτα δὲ πολλαχῶς λέγεται, ὁμοίως δ' ἡ ψυχὴ κατὰ τοὺς διωρισμένους τρόπους τρεῖς αἰτία· καὶ γὰρ ὄθεν ἢ κίνησις καὶ οὐ ἔνεκα καὶ ὡς ἡ οὐσία τῶν ἐμψύχων σωμάτων ἢ ψυχὴ αἰτία. ὅτι μὲν οὖν ὡς οὐσία, δηλον· τὸ γὰρ αἴτιον τοῦ εἶναι πᾶσιν ἢ οὐσία, τὸ δὲ ζῆν τοῖς ζῶσι τὸ εἶναι ἔστιν, αἰτία δὲ καὶ ἀρχὴ τούτου ἢ ψυχὴ. ἐπὶ τοῦ δυνάμει ὄντος λόγος ἢ ἐντελέχεια. φανερόν δ' ὡς καὶ οὐ ἔνεκεν ἢ ψυχὴ αἰτία· ὥσπερ γὰρ ὁ νοῦς ἔνεκά τοῦ ποιεῖ, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ

Αυτό που ουσιαστικά υποστηρίζει ο Αριστοτέλης είναι πως η ουσία των πάντων αποτελεί την αιτία, την ενέργεια της ύπαρξής τους, καθώς η απόδειξη της ύπαρξης για τα ζωντανά αντικείμενα είναι να είναι ζωντανά. Και η ψυχή αποτελεί την αιτία αυτού, δηλαδή η ψυχή αποτελεί την αιτία της ζωής.

Ακόμα ο Αριστοτέλης αναφέρει πως η ζωή ενός ζώου ή φυτού αποτελεί τη επαρκή αιτία της εκδήλωσης των διάφορων δραστηριοτήτων τους. Υποστηρίζει δηλαδή πως η ανάπτυξη παρουσιάζεται σε συμφωνία με τη ψυχή, ωστόσο είναι δύσκολο να τεκμηριωθεί το επιχείρημα πως η θρεπτική ψυχή αποτελεί την επαρκή αιτία της ανάπτυξης και όχι απλώς τη τελική αιτία της. Σε διάφορα χωρία υπάρχουν σαφείς αναφορές πως η θρεπτική ψυχή αποτελεί την επαρκή αιτία της ανάπτυξης, ωστόσο δεν εντοπίζεται κάποια σαφής εξήγηση σχετικά με το πώς εκπληρώνει αυτό το ρόλο. Μπορεί να υποτεθεί πως μια τελική αιτία μπορεί μόνο να εξηγήσει το γιατί συμβαίνουν κάποια πράγματα, αν αυτή μπορεί να ειπωθεί ως οντότητα ή ως μια δύναμη που παράγει μια επαρκή αιτία που προκαλεί αυτό που πραγματικά συμβαίνει. Για παράδειγμα, ο σκοπός μιας ενέργειας μπορεί να εξηγήσει την ίδια την ενέργεια, μόνο γιατί αποτελεί την επιθυμία αυτού του στόχου που ξεκινά την ενέργεια και η σκέψη είναι πως οι τελικές αιτίες στη φύση θα πρέπει να λειτουργούν με αντίστοιχο τρόπο.¹⁶⁴

Αυτό που χρειάζεται για να ξεκινήσει ένα ζώο την κίνησή του είναι η επιθυμία να κινηθεί και αυτό με τη σειρά του μπορεί μόνο να προκληθεί με την ύπαρξη της αντίληψης. Αν υποτεθεί πως η ψυχή είναι αυτή που αντιλαμβάνεται και η ψυχή αυτή που επιθυμεί, τότε είναι φυσικό να ειπωθεί πως η ψυχή ευθύνεται για την έναρξη της κίνησης. Ωστόσο, το παραπάνω προϋποθέτει μια αντίληψη της ψυχής που έρχεται σε αντίθεση με τον ορισμό του Αριστοτέλη της ψυχής ως της μορφής του ζωντανού σώματος, καθώς θεωρείται ως ένα ιδιαίτερο μέρος του σώματος κάθε ανθρώπου. Προφανώς, είναι ο άνθρωπος αυτός που επιθυμεί. Αν ειπωθεί πως η ψυχή είναι αυτή που είναι επιφορτισμένη με την επιθυμία, τότε αυτή η δήλωση είναι σαν να υποστηρίζεται για παράδειγμα πως όχι ο άνθρωπος αλλά το πόδι του έρχεται σε επαφή με το έδαφος. Αλλά η ψυχή ως η μορφή ή η πραγματικότητα του ανθρώπου,

φύσις, καὶ τοῦτ' ἔστιν αὐτῆς τέλος. τοιοῦτον δ' ἐν τοῖς ζώοις ἡ ψυχὴ κατὰ φύσιν· πάντα γὰρ τὰ φυσικὰ σώματα τῆς ψυχῆς ὄργανα, καθάπερ τὰ τῶν ζώων, οὕτω καὶ τὰ τῶν φυτῶν, ὡς ἕνεκα τῆς ψυχῆς ὄντα· διττῶς δὲ τὸ οὗ ἕνεκα, τὸ τε οὗ καὶ τὸ ἦ. ἀλλὰ μὴν καὶ ὄθεν πρῶτον ἢ κατὰ τόπον κινήσεις, ψυχὴ· οὐ πᾶσι δ' ὑπάρχει τοῖς ζώοις ἡ δύναμις αὕτη. ἔστι δὲ καὶ ἀλλοίωσις καὶ αὐξήσις κατὰ ψυχὴν· ἢ μὲν γὰρ αἰσθησις ἀλλοίωσις τις εἶναι δοκεῖ, αἰσθάνεται δ' οὐθὲν ὃ μὴ μετέχει ψυχῆς, ὁμοίως δὲ καὶ περὶ αὐξήσεως τε καὶ φθίσεως ἔχει· οὐδὲν γὰρ φθίνει οὐδ' αὐξεται φυσικῶς μὴ τρεφόμενον, τρέφεται δ' οὐθὲν ὃ μὴ κοινωνεῖ ζωῆς·

¹⁶⁴Irwin (1988):94-95

σαφώς δε μπορεί να εξισωθεί με κάποιο κομμάτι του ανθρώπου.¹⁶⁵ Επομένως, η θέση αυτή είναι ασυνεπής με τη θέση πως η σχέση της ψυχής με το σώμα είναι ίδια ή αντίστοιχη με τη σχέση της μορφής με την ύλη ή της λειτουργικότητας με το ίδιο το εργαλείο.¹⁶⁶

Ο Αριστοτέλης δεν αναφέρει πουθενά αλλού ρητά πως η ψυχή ενός ζώου ή φυτού, η οποία είναι η μορφή του, είναι παράλληλα και η επαρκής αιτία της συμπεριφοράς του ζώου ή του φυτού. Ωστόσο συχνά χρησιμοποιεί την παραπάνω λογική. Συνεπώς, αναφέρεται συνεχώς στο γεγονός πως η ψυχή κάνει διάφορα πράγματα, όπως το να αντιλαμβάνεται, να επιθυμεί και να σκέφτεται.

Στο έργο του *Περί ψυχής* ο ίδιος ο φιλόσοφος είχε κάνει λόγο πως αυτός ο τρόπος σκέψης δεν είναι απόλυτα σωστός και πως είναι προτιμότερο να υποστηριχθεί πως είναι ο ίδιος ο άνθρωπος που κάνει τα παραπάνω πράγματα, ο άνθρωπος δηλαδή που μεταξύ άλλων αντιλαμβάνεται, επιθυμεί και σκέφτεται και όχι η ψυχή του. Ωστόσο, ο φιλόσοφος δεν συμμορφώνεται με την ίδια του τη σύσταση. Αν μάλιστα αναλυθεί το χωρίο: «φαμὲν γὰρ τὴν ψυχὴν λυπεῖσθαι χαίρειν, θαρρεῖν φοβεῖσθαι.....τοῦτο δὲ μὴ ὡς ἐν ἐκείνῃ τῆς κινήσεως οὔσης, ἀλλ' ὅτε μὲν μέχρι ἐκείνης, ὅτε δ' ἀπ' ἐκείνης, οἷον ἢ μὲν αἰσθησις ἀπὸ τωνδὶ, ἢ δ' ἀνάμνησις ἀπ' ἐκείνης ἐπὶ τὰς ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις κινήσεις ἢ μονάς»¹⁶⁷ μπορεί να εντοπιστεί η αντίληψη πως ο Αριστοτέλης ενισχύει και δεν απορρίπτει την ιδέα πως η ψυχή αποτελεί ένα ιδιαίτερο τμήμα του ανθρώπου. Και αυτό, γιατί υποστηρίζει πως ενώ μπορεί να ειπωθεί σε γενικές γραμμές πως η ψυχή συγκινείται από πράγματα όπως η χαρά, ο φόβος, η αντίληψη και η σκέψη, είναι προτιμότερο να ειπωθεί πως είναι ο ίδιος ο άνθρωπος και όχι η ψυχή του που συγκινείται. Και αυτό συμβαίνει σύμφωνα με το φιλόσοφο γιατί ο άνθρωπος συγκινείται από τη ψυχή του, για παράδειγμα στη περίπτωση του θυμού η ψυχή αναγκάζει τη καρδιά να κινηθεί. Επομένως, δεν είναι η ψυχή η ίδια που συγκινείται, αλλά το σώμα και ως εκ τούτου ο συνδυασμός ψυχής και σώματος.¹⁶⁸

Επομένως είναι ξεκάθαρο πως για το φιλόσοφο η ψυχή θεωρείται μορφή και ένα ιδιαίτερο μέρος του ανθρώπου που μπορεί να προκαλέσει αλλαγές στο σώμα, στην ύλη. Αυτό έρχεται σε συνάφεια με την εικόνα του ναυτικού πάνω στο πλοίο

¹⁶⁵ Mussbaum-Rorty(1992): 114-117

¹⁶⁶ Bostock (2006): 99

¹⁶⁷ Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, 408B1-18

¹⁶⁸ Bostock (2006): 99

του,¹⁶⁹ καθώς ο ναυτικός είναι υπεύθυνος για τη κίνηση του πλοίου. Το ίδιο το πλοίο δε κινεί το ναυτικό.¹⁷⁰

Αυτό που μπορεί να υποστηριχθεί είναι πως ο Αριστοτέλης θεωρούσε πως η ψυχή είναι σαν το ναύτη στο πλοίο του, δήλωση που είναι μια συνηθισμένη αντίληψη της ψυχής, αντίληψη που ο φιλόσοφος υιοθέτησε από το Πλάτωνα. Όταν ο φιλόσοφος έχει κατά νου το δικό του ισχυρισμό, πως η έννοια της ψυχής συνάδει με όλα τα ζωντανά αντικείμενα (συμπεριλαμβανομένων των φυτών), τότε σκέφτεται με όρους που ταιριάζουν στον ορισμό της ψυχής που ο ίδιος διατύπωσε. Όταν όμως έχει κατά νου τη ψυχή σαν το κέντρο της συνείδησης, τότε η σκέψη του μετατοπίζεται στη συνηθισμένη άποψη περί ψυχής.

Οι συνέπειες για την έννοια της μορφής είναι σημαντικές. Ο ορισμός που δίνεται στο έργο *Περί ψυχής* αναφέρει πως η μορφή ενός ζωντανού αντικειμένου είναι η ψυχή του. Ωστόσο η συμβατική σκέψη σχετικά με τη ψυχή οδηγεί στο συμπέρασμα πως αυτή είναι τμήμα και όχι καθολικότητα. Για παράδειγμα, η ψυχή βρίσκεται μέσα στον άνθρωπο ενώ αυτός ζει και δεν είναι κάτι που μπορεί να εντοπιστεί ταυτόχρονα και σε κάποιον άλλο άνθρωπο. Το ίδιο ισχύει και για τα φυτά. Για παράδειγμα, η ψυχή ενός δέντρου που αποτελεί μια συγκεκριμένη οντότητα, εντοπίζεται σε αυτό το συγκεκριμένο δέντρο, αποτελεί δηλαδή μέρος του δέντρου που λειτουργεί ως η επαρκής αιτία της ανάπτυξής του και των ιδιοτήτων που αυτό εμφανίζει. Η ψυχή αυτού του συγκεκριμένου δέντρου δεν μπορεί ταυτόχρονα να είναι και ψυχή κανενός άλλου δέντρου. Μπορεί οι ψυχές τους να είναι παρόμοιες αλλά ποτέ δεν είναι ίδιες.¹⁷¹

Αλλά η ψυχή ενός αντικειμένου είναι η μορφή του και σύμφωνα με αυτή τη λογική η μορφή έχει γίνει μεμονωμένο στοιχείο. Στο τέλος του πρώτου βιβλίου του έργου *Περί ψυχής* ο Αριστοτέλης αναφέρει πως όταν δύο ζωντανά αντικείμενα προκύπτουν από τη διαίρεση ενός ζωντανού αντικειμένου, τότε κάθε ένα από αυτά τα δύο αντικείμενα έχει την ίδια ψυχή στη μορφή αλλά όχι στον αριθμό. Ωστόσο αν η παραδοχή αυτή, δηλαδή της ομοιότητας στη μορφή και της διαφοράς στον αριθμό, εφαρμοστεί στις ψυχές, τότε η κάθε ψυχή θα πρέπει να θεωρηθεί μεμονωμένο στοιχείο.

¹⁶⁹Düring(2003): 382-383

¹⁷⁰Bostock (2006): 100

¹⁷¹Ο.π: 100

Ο Αριστοτέλης λοιπόν αντιλαμβάνεται τη μορφή σαν είδος, σαν ουσία, σαν κάτι που αποκτάται ή χάνεται κατά τη διάρκεια οποιασδήποτε αλλαγής, σαν λειτουργία και σαν σκοπό. Όσοι ασκούν κριτική στη θεωρία του Αριστοτέλη για τη μορφή, αναφέρουν πως τα παραπάνω σε συνδυασμό με όσα ο φιλόσοφος υπογραμμίζει στο έργο του *Μεταφυσικά*, στο οποία προστίθενται επιπλέον ρόλοι της μορφής, κάνουν τη θεωρία ακατανόητη. Για παράδειγμα στο εν λόγω έργο, η μορφή περιγράφεται ως αιτία ύπαρξης και ως αιτία ενότητας. Η περιγραφή της μορφής ως αιτία ύπαρξης οδηγεί το φιλόσοφο στο να τονίσει εκ νέου πως η μορφή αποτελεί πραγματικότητα και όχι δυνατότητα. Η περιγραφή της μορφής ως αιτία ενότητας συνδέει τις σκέψεις του Αριστοτέλη που σχετίζονται με την αντίληψη πως μόνο τα ζωντανά αντικείμενα έχουν απαραίτητο είδος της ενότητας, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα πως μόνο οι αληθινές μορφές μπορούν να ειπωθούν ως ψυχές. Η παραπάνω διατύπωση όμως αποκλείει κάποια παραδείγματα που ο ίδιος είχε χρησιμοποιήσει προκειμένου να κάνει περισσότερο κατανοητή τη σκέψη του.

Στα παραπάνω πρέπει να προστεθεί και η ειδική συνθήκη που ο Αριστοτέλης θεωρεί πως ισχύει για τη «διανοητική ψυχή», το γεγονός δηλαδή πως οι άνθρωποι μπορεί να είναι αθάνατοι και άρα πως ενδεχομένως να μπορούν να υπάρχουν χωρίς την ύλη, το σώμα τους. Σε κάθε περίπτωση είναι σίγουρο πως στο βιβλίο των μεταφυσικών του, ο φιλόσοφος θεωρεί πως ο θεός αποτελεί μια αθάνατη διανοητική ψυχή και υπάρχει χωρίς ύλη, χωρίς δηλαδή υλικό σώμα. Αν η αντίληψη της μορφής πρέπει να συμπεριλάβει και τις παραπάνω ιδέες, προκειμένου να υποστηριχθεί πως είναι δυνατή η ύπαρξη μορφής η οποία δεν αποτελεί τη μορφή κάποιας ύλης, τότε και αυτή η πεποίθηση περιγράφει ένα ακόμα ρόλο της μορφής, ο οποίος είναι ξεχωριστός από όλους τους άλλους.

Αν λοιπόν στη περιγραφή της μορφής και της ύλης συμπεριληφθούν όσα αναφέρονται στο έργο *Μεταφυσικά*, είναι σαφές πως δεν υπάρχει κάτι που να μπορεί να ικανοποιήσει όλες τις αξιώσεις του Αριστοτέλη που διατυπώνει για τη μορφή. Στα πολλά ερωτήματα που ο Αριστοτέλης διατυπώνει, έρχεται αντιμέτωπος με πολλά και διαφορετικά προβλήματα. Παράλληλα, προσπαθεί να εφαρμόσει τη θεωρία της μορφής σε θέματα που σχετίζονται με τη φύση, ωστόσο οι ρόλοι που ο ίδιος αποδίδει στη μορφή δε μπορούν να εφαρμοστούν σε όλες τις περιπτώσεις καθώς αυτές είναι πολύ διαφορετικές μεταξύ τους.¹⁷²

¹⁷²Bostock (2006): 102

Για παράδειγμα μπορεί να διατυπωθεί η άποψη πως οι βιολογικοί ρόλοι που ο φιλόσοφος αποδίδει στη μορφή, μπορούν να ικανοποιήσουν σε κάποιον βαθμό τη υλιστική άποψη που υπάρχει σχετικά με το DNA. Και αυτό γιατί εξηγεί το μηχανισμό της κληρονομικότητας, εξηγεί το μηχανισμό της ανάπτυξης και καθορίζει τα διάφορα είδη. Ωστόσο η συνθήκη αυτή μπορεί να εφαρμοστεί μόνο στα ζωντανά αντικείμενα, καθώς δεν μπορεί να υπάρξει κάποια αναλογία με τη λειτουργικότητα ενός αντικειμένου, με τους διάφορους στόχους που επιδιώκουν οι άνθρωποι, ή με το μέρος εκείνο που επιθυμεί, αντιλαμβάνεται και σκέφτεται. Αλλά επίσης υπάρχει αντίθεση μεταξύ του DNA και αυτού που αναγνωρίζεται ως ύλη, ωστόσο η αντίθεση αυτή αποτελεί ένα μοναδικό χαρακτηριστικό που στην Αριστοτελική σκέψη περί μορφής παραμένει σταθερό. Άρα μπορεί να υποστηριχθεί πως δεν υπάρχει τίποτα που να μπορεί να ανταποκριθεί στους πολλαπλούς ρόλους που ο φιλόσοφος έχει αποδώσει στη μορφή.¹⁷³

¹⁷³Bostock (2006):102

3.3.2 Τα χαρακτηριστικά της ψυχής και η σχέση της με τη μορφή και την ύλη στο έργο *Περί ψυχής*

Ο Αριστοτέλης ξεκινά την έρευνά του για τη ψυχή σχολιάζοντας τις απόψεις των προκατόχων του περί του θέματος. Αφού εξετάζει και ασκεί κριτική στις θέσεις που είχαν διατυπωθεί για τη φύση της ψυχής καταλήγει στο συμπέρασμα πως η ψυχή πρέπει να είναι ουσία και μια ουσία υπό την έννοια που ανήκει στο είδος της μορφής και όχι της ύλης ή μια έννοια που αποτελεί τη σύνθεση μορφής και ύλης και μια μορφή που μέσω αυτής εκπληρώνεται η δυνατότητα ενός υλικού: «ἐπεὶ δ' ἐστὶ καὶ σῶμα καὶ τοιόνδε, ζῶν γὰρ ἔχον, οὐκ ἂν εἴη σῶμα ἢ ψυχὴ· οὐ γὰρ ἐστὶ τῶν καθ' ὑποκειμένου τὸ σῶμα, μᾶλλον δ' ὡς ὑποκείμενον καὶ ὕλη. ἀναγκαῖον ἄρα τὴν ψυχὴν οὐσίαν εἶναι ὡς εἶδος σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζῶν ἔχοντος».¹⁷⁴

Στη συνέχεια υποστηρίζει πως υπάρχουν δύο είδη εκπλήρωσης. Το πρώτο είδος αποτελεί μια διανοητική κατάσταση, όπως για παράδειγμα η γνώση και το δεύτερο είδος αποτελεί η συνείδηση του τί κάποιος γνωρίζει. Η ψυχή ανήκει στο πρώτο είδος και ανήκει σε ένα φυσικό ζωντανό όργανο. Όπως ο ίδιος αναφέρει: «διὸ ἢ ψυχὴ ἐστὶν ἐντελέχεια ἢ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζῶν ἔχοντος».¹⁷⁵ Με βάση αυτό καταλήγει στον ορισμό πως η ψυχή είναι η πρώτη εκπλήρωση ενός φυσικού σώματος: «εἰ δὴ τι κοινὸν ἐπὶ πάσης ψυχῆς δεῖ λέγειν, εἴη ἂν ἐντελέχεια ἢ πρώτη σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ».¹⁷⁶

Αυτός ο γενικός ορισμός της ψυχής ανήκει στην θεωρία της ύλης και της μορφής της φύσης και καθοδηγείται από κάποιες αρχές. Υπάρχουν τέσσερα είδη αιτιών στο κόσμο, η επίσημη, η τελική, η αποτελεσματική και υλική αιτία.¹⁷⁷ Οι τρεις πρώτες αιτίες μπορεί να είναι ίδιες και παράλληλα όλες οι φυσικές ουσίες που βρίσκονται στο κόσμο μπορούν να αναλυθούν βάσει της ύλης και της μορφής.¹⁷⁸

Μια ακόμα από τις θεωρήσεις του Αριστοτέλη για τη ψυχή είναι πως «η ψυχή είναι μια αρμονία». Η προσέγγιση αυτή της ψυχής σαν μια ιδιότητα των σωματικών αλληλεπιδράσεων και όχι σαν ένα ξεχωριστό είδος του ίδιου του σώματος, έχει σαν αποτέλεσμα η ψυχή να παραμένει υλιστική και παράλληλα να στερείται υλικού σώματος και μορφής. Ο Αριστοτέλης παρατηρεί πως η κύρια αδυναμία αυτής της

¹⁷⁴Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, II, 412A 17-20

¹⁷⁵Ο.π.: II, 412A 27-8

¹⁷⁶Ο.π.: II, 412B 5-6

¹⁷⁷Shields(2007): 6-11

¹⁷⁸Carter(2019): 2

θεώρησης, του να γίνεται η ψυχή κάτι που βασίζεται στο σώμα, είναι πως δεν μπορεί να δικαιολογήσει τον ρόλο που φαίνεται να έχει η ψυχή στη ζωή του σώματος.¹⁷⁹ Η αναλογία των στοιχείων και των αλληλεπιδράσεων των μερών του ανθρώπινου σώματος, είναι η ίδια τη στιγμή του θανάτου του σώματος και τη διάρκεια που το σώμα ήταν ζωντανό και επομένως το ερώτημα που προκύπτει είναι πώς η αρμονία ξαφνικά εξαφανίζεται. Παρ' αυτό, η προσέγγιση της ψυχής ως αρμονία βοηθά στη κατανόηση της ψυχής ως μορφή που είναι στενά συνδεδεμένη με το σώμα στο οποίο βρίσκεται.

Ένα παράδειγμα μπορεί να βοηθήσει στη κατανόηση του τί σημαίνει να προσεγγίζεται η ψυχή σαν ξεχωριστή ύπαρξη και ως αιτιακή μορφή. Ένας μουσικός αρχικά φαντάζεται τη μουσική του σύνθεση και στη συνέχεια τη μετατρέπει σε μουσική. Η μουσική του σύνθεση έχει ζωή κάθε φορά που κάποιοι μουσικοί παίζουν τη μουσική σύνθεση του μουσικού. Ωστόσο δεν είναι οι μουσικοί που κάνουν τη μουσική σύνθεση να υπάρχει. Η ύπαρξη της μουσικής σύνθεσης είναι αυτή που κατευθύνει τις ενέργειες των μουσικών όταν προσπαθούν να την παίξουν. Άλλωστε όλοι οι ικανοί μουσικοί με μουσικές ικανότητες μπορούν να χρησιμεύσουν ως το υλικό θεμέλιο της ζωής της μουσικής σύνθεσης, αλλά μόνο γιατί η μορφή αυτής της σύνθεσης υπάρχει ήδη και ορίζει τις ενέργειες των μουσικών.¹⁸⁰

Σε αντίστοιχο αποτέλεσμα θα καταλήξει και ένα παράδειγμα ενός ζωντανού οργανισμού, ενός ζώου. Η ζωή του ζώου αποτελείται από διάφορες δραστηριότητες και το ζώο για να είναι ζωντανό πρέπει να είναι σε θέση να έχει τις ικανότητες εκείνες που θα το επιτρέψουν να εκτελεί τις δραστηριότητες αυτές. Αν το ζώο δεν είναι κατάλληλα εξοπλισμένο για να εκτελεί τις δραστηριότητες που συνιστούν την ύπαρξή του δεν θα συνεχίσει να είναι ζώο. Για αυτό είναι απαραίτητο να διαθέτει το σχετικό εξοπλισμό και ο εξοπλισμός αυτός προκειμένου να λειτουργεί κατάλληλα πρέπει να αποτελείται από τα κατάλληλα υλικά. Από τη στιγμή όμως που η ύλη υπάρχει και στη συνέχεια εξαφανίζεται, δεν είναι αυτή που ευθύνεται για την ύπαρξη του ζώου. Άρα αφού δεν είναι η ύλη υπεύθυνη για την ύπαρξη του ζώου, τότε θα είναι η μορφή, ή για να ειπωθεί καλύτερα η μορφή προηγείται της ύλης. Επομένως η συγκεκριμένη μορφή του ζώου, του επιτρέπει να ενεργεί σαν ζωντανό ζώο του είδους του και άρα η μορφή είναι αυτή που ευθύνεται για τις περίπλοκες δραστηριότητες της ζωής που εμφανίζει ένα ζώο. Αλλά επειδή το ζώο αυτό εξακολουθεί να είναι ζώο αν

¹⁷⁹ Shields(2007): 6-11

¹⁸⁰Shiffman (2011): 12-13

και δεν εκτελεί ταυτόχρονα όλες τις δραστηριότητες που συνιστούν την ύπαρξή του, τότε δεν είναι η εκτέλεση των δραστηριοτήτων που το κάνουν να είναι ζώο αλλά η διατήρηση της εκτέλεσης των δυνατοτήτων που επιτρέπουν να συνεχίζει να ζει ως ζώο του είδους του. Και προκειμένου να διατηρήσει αυτές τις δυνατότητες, ενσωματώνει τα υλικά στοιχεία που χρειάζεται στο σώμα του και διατηρεί τα μέρη που είναι αναγκαία για τις δραστηριότητες αυτές στη σωστή αναλογία. Έτσι ο Αριστοτέλης υπογραμμίζει πως η ψυχή είναι η εντελέχεια ενός ζωντανού σώματος, υπό την έννοια του να υπάρχει ζωντανό αυτό το σώμα και να διατηρεί τη μορφή του.¹⁸¹

Με βάση το παραπάνω η παράλειψη της ζωής των φυτών μπορεί να οδηγήσει σε μια αποτυχία αναγνώρισης του τί είναι η ψυχή. Η πρωταρχική και καθολική εκδήλωση της ψυχής είναι πως επιτρέπει στο ζωντανό πράγμα να ωριμάζει με σκοπό τη εκπλήρωση των δυνατοτήτων της ζωής του και να διατηρεί τη μορφή του. Αυτό ο Αριστοτέλης αποκαλεί «θρεπτική δύναμη». Επίσης, παρατηρεί πως και η αναπαραγωγή είναι αποτέλεσμα της ίδιας δύναμης, καθώς αυτή φέρνει πληρότητα στο σώμα και με τη σειρά του αυτό υπηρετεί την υλική βάση και ενσωματώνει νέα υλικά προκειμένου να διατηρήσει τη πληρότητά του. Μέσω της αναπαραγωγής διαιώνίζεται η μορφή σε μία νέα ύλη του ίδιου είδους. Η βασική εργασία της ψυχής με άλλα λόγια είναι η διαίωσιση της πλήρους μορφής σε ύλη που πρέπει να οργανωθεί με κατάλληλο τρόπο.¹⁸²

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως η ανακάλυψη του DNA σε καμία περίπτωση δεν υπονομεύει τη θέση του Αριστοτέλη, αντίθετα μάλιστα την ενισχύει. Το DNA κωδικοποιεί τη μορφή ή μεταφέρει την πληροφορία που επιτρέπει στην ύλη του σώματος να αποκτήσει μορφή και να ενεργεί με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Άλλωστε ο νομπελίστας βιολόγος Delbruck, ανέφερε πως ο Αριστοτέλης θα έπρεπε να βραβευτεί καθώς ήταν ο πρώτος που ανακάλυψε την αρχή που διέπει το DNA.¹⁸³

¹⁸¹ Shields(2007): 6-11

¹⁸²Shiffman (2011): 13

¹⁸³Borek & Monod (1971): 55

3.3.3 Αντίληψη, παρατηρητικότητα, σκέψη και η σχέση τους με τη μορφή και την ύλη στο έργο *Περί ψυχής*

Η πραγματική ύπαρξη ενός ζωντανού σώματος δεν είναι η υλική έκταση που αυτό καταλαμβάνει στο χώρο, αλλά η μορφή του, η ψυχή δηλαδή. Η μορφή στη πρωταρχική της έννοια είναι υπεύθυνη για την υλική ή σωματική δομή του σώματος, το οποίο λειτουργεί ως η υλική αιτία ή η βάση πάνω στην οποία εκδηλώνονται οι δυνατότητες. Η σωματική μορφή είναι υπεύθυνη για την ορατή μορφή του σώματος. Η αντίληψη είναι η δεκτικότητα του να αποκτά το σώμα μορφή χωρίς τη συμμετοχή της ύλης. Επομένως η μορφή που γίνεται αντιληπτή μέσω των αισθήσεων, προσφέρει πρόσβαση στη μορφή που αποτελεί την ουσία του ίδιου του ζωντανού πράγματος. Έτσι, αν και οι αισθήσεις μπορούν να εξαπατήσουν, δεν υπάρχει κάποιο θεμελιώδες χάσμα μεταξύ των αισθήσεων και των ζωντανών όντων.¹⁸⁴

Προκειμένου ο Αριστοτέλης να τοποθετηθεί επί του εν λόγω ζητήματος, κάνει μια αναδρομή στις πεποιθήσεις των προκατόχων του. Η θεωρία τους, τους οδηγούσε στο να υποστηρίζουν μια υλιστική θεωρία της αντίληψης. Ωστόσο η αντίληψη αποτελεί μια πράξη σύλληψης ορισμένων ιδιοτήτων, μια ξεχωριστή ύπαρξη η οποία είναι διακριτή από την υλική της βάση και που παράλληλα εξαρτάται από αυτή. Κάθε αντιληπτική αίσθηση είναι προσανατολισμένη προς το εύρος των ιδιοτήτων της και ο προσανατολισμός αυτός ρυθμίζει την ανάπτυξη των υλικών οργάνων. Η αντίληψη υπάρχει σαν δυνατότητα και χαρακτηριστικό της αποτελεί η σύλληψη της αντιληπτικής μορφής. Όπως και η θρεπτική δύναμη που επιτρέπει στο ζώο να ωριμάζει ώστε τελικά να αποτελέσει μια πλήρη ύπαρξη που διατηρεί τη μορφή του, έτσι και η αντίληψη και οι αισθήσεις είναι ένας τρόπος πλήρωσης της ύπαρξης.¹⁸⁵

Οι προκατόχοι του Αριστοτέλη δεν διαχωρίζουν τη συνείδηση από τον κόσμο των όντων. Ωστόσο τείνουν να αναγνωρίζουν την αντίληψη και τη σκέψη και όταν αναφέρονται στην αντίληψη (αισθήσεις) ή στη σκέψη (νους), το νόημα συνήθως εκτείνεται και στα δύο φαινόμενα που όμως είναι διακριτά. Έτσι ο Αριστοτέλης όταν ολοκληρώνει τις σκέψεις του για την αντίληψη και αρχίζει να ασχολείται με τη σκέψη, υπενθυμίζει πως οι αρχαίοι υποστήριζαν ότι η κατανόηση και η αντίληψη είναι το ίδιο: «Ἐπεὶ δὲ δύο διαφοραῖς ὀρίζονται μάλιστα τὴν ψυχὴν, κινήσει τε τῆ κατὰ τόπον καὶ τῷ νοεῖν καὶ φρονεῖν καὶ αἰσθάνεσθαι, δοκεῖ δὲ καὶ τὸ νοεῖν καὶ τὸ

¹⁸⁴ Bloch(2007): 53-55

¹⁸⁵Shiffman (2011): 14-15

φρονεῖν ὡςπερ αἰσθάνεσθαι τι εἶναι (ἐν ἀμφοτέροις γὰρ τούτοις κρίνει τι ἢ ψυχὴ καὶ γνωρίζει τῶν ὄντων), καὶ οἱ γε ἀρχαῖοι τὸ φρονεῖν καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι ταῦτόν εἶναι φασιν». ¹⁸⁶

Προκειμένου ο Αριστοτέλης να διευκρινίσει τί είναι η διάνοια, θεωρεῖ πως πρέπει αρχικά να διερευνηθεῖ ποιά είναι η διακριτὴ διαφορά της: «Περὶ δὲ τοῦ μορίου τοῦ τῆς ψυχῆς ᾧ γινώσκει τε ἢ ψυχὴ καὶ φρονεῖ, εἴτε χωριστοῦ ὄντος εἴτε μὴ χωριστοῦ κατὰ μέγεθος ἀλλὰ κατὰ λόγον, σκεπτέον τίν' ἔχει διαφορὰν, καὶ πῶς ποτὲ γίνεται τὸ νοεῖν». ¹⁸⁷ Το πῶς η σκέψη δημιουργεῖται, εμπλέκεται στενά με την αντίληψη και τη φαντασία και αυτός είναι ο λόγος που οι προκάτοχοι του Αριστοτέλη πιθανῶς να απέτυχαν να εντοπίσουν τη διαφορά της. ¹⁸⁸ Η αντίληψη και η διάνοια μοιάζουν, καθὼς τόσο η μία ὡς και η ἄλλη αποτελοῦν ἐνέργειες της ψυχῆς που επιτυγχάνουν τη πληρότητα της ὑπαρξῆς τους ὅταν ενεργοποιούνται ἀπὸ τη κατάλληλη ὕλη.

Παράλληλα, εἶναι συνδεδεμένες με την ὕλη αὐτὴ με ἓναν τρόπο που η μορφὴ των πραγμάτων εἶναι παρούσα στη ψυχὴ, χωρὶς την ὕλη τους. Ἐτσι η αντίληψη σχετίζεται με ὅσα γίνονται αντιληπτά με τις αἰσθήσεις και η διάνοια σχετίζεται με ὅσα γίνονται κατανοητά ἀπὸ αὐτή ¹⁸⁹: «ἀνάγκη ἄρα, ἐπεὶ πάντα νοεῖ, ἀμιγῆ εἶναι, ὡςπερ φησὶν Ἀναξαγόρας, ἵνα κρατῆ, τοῦτο δ' ἐστὶν ἵνα γνωρίζῃ (παρεμφαινόμενον γὰρ κωλύει τὸ ἀλλότριον καὶ ἀντιφράττει)· ὥστε μὴδ' αὐτοῦ εἶναι φύσιν μηδεμίαν ἀλλ' ἢ ταύτην, ὅτι δυνατός. ὁ ἄρα καλούμενος τῆς ψυχῆς νοῦς (λέγω δὲ νοῦν ᾧ διανοεῖται καὶ ὑπολαμβάνει ἢ ψυχῆ) οὐθέν ἐστὶν ἐνέργεια τῶν ὄντων πρὶν νοεῖν». ¹⁹⁰

3.3.4 Αἰσθήσεις, φαντασία, κίνηση και ἐλευθερία και η σχέση τους με την ὕλη και τη μορφὴ στο ἔργο *Περὶ ψυχῆς*

Κάθε αἴσθηση ἔχει την ικανότητα να αναγνωρίζει κάποιες ιδιότητες ορατές, ακουστικές, ὕλικές κοκ.. Ἐκτός ὅμως ἀπὸ αὐτὲς τις αἰσθήσεις υπάρχουν και οι κοινές αἰσθήσεις μέσω των οποίων γίνεται αντιληπτὴ η κίνηση, η ἀνάπαυση, η μορφὴ και το

¹⁸⁶ Αριστοτέλης, *Περὶ ψυχῆς*, III,427A21

¹⁸⁷ Ο.π: III,429A10

¹⁸⁸ Bloch(2007): 53-55

¹⁸⁹ Αντων(2001):274-276

¹⁹⁰ Ο.π: III,429A17-24

μέγεθος, καθώς αυτά τα πράγματα είναι κοινά σε όλους: «κοινὰ δὲ κίνησις, ἡρεμία, ἀριθμός, σχῆμα, μέγεθος· τὰ γὰρ τοιαῦτα οὐδεμιᾶς ἐστὶν ἴδια, ἀλλὰ κοινὰ πάσαις· καὶ γὰρ ἀφῆ κίνησις τίς ἐστὶν αἰσθητὴ καὶ ὄψει».¹⁹¹ Ο Αριστοτέλης αρχικά δικαιολογεί το χαρακτηρισμό αυτών των αισθήσεων ως κοινές, με βάση το ότι αυτές κατανοούνται μέσω των διαφορετικών αισθήσεων.¹⁹²

Η ικανότητα που παρατηρείται και μέσω της οποίας επιτρέπεται η δημιουργία της μορφής με τη παράλληλη απουσία της ύλης, είναι κρίσιμη για τη σκέψη, τόσο για την πρακτική σκέψη όσο και για τη στοχαστική διάνοια. Ο φιλόσοφος αναφέρει πως όταν ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να σχηματίσει μια εικόνα για όλα ή για τα περισσότερα χαρακτηριστικά μέσω της φαντασίας του, τότε θα έχει και τη δυνατότητα να θεωρήσει ακριβέστερα την ξεχωριστή ύπαρξη: «ἐπειδὴν γὰρ ἔχωμεν ἀποδιδόναι κατὰ τὴν φαντασίαν περὶ τῶν συμβεβηκότων, ἢ πάντων ἢ τῶν πλείστων, τότε καὶ περὶ τῆς οὐσίας ἔξομεν λέγειν κάλλιστα».¹⁹³

Η φαντασία λοιπόν είναι απαραίτητη για τη κατανόηση της διακριτής ύπαρξης και των χαρακτηριστικών των πραγμάτων, αλλά και για την κατανόηση των διάφορων αναλογιών. Ο Αριστοτέλης δίνει ένα παράδειγμα όταν προτρέπει στο να σκεφτεί κάποιος μια συγκριμένη αναλογική σχέση και στη συνέχεια να μεταβάλλει τις θέσεις των όρων (τις εικόνες) και να εξετάσει ποιές νέες σχέσεις έχουν προκύψει. Καταλήγει στο συμπέρασμα πως στις εικόνες βρίσκεται η ισχύς της διανοητικής δύναμης να σκέπτεται τις μορφές.¹⁹⁴

Η αναλογία που αναγνωρίζεται δεν είναι ακριβώς μια εικόνα, αλλά μάλλον η διανοητική σκέψη μεταξύ των εικόνων. Το ξεχωριστό ον που ο άνθρωπος δημιουργεί με τη φαντασία του δεν είναι επίσης ακριβώς μια εικόνα, αλλά μάλλον το διανοητικό περιεχόμενο της εικόνας.¹⁹⁵

Το πιο αξιόπιστο διακριτικό χαρακτηριστικό μεταξύ των αισθήσεων και της φαντασίας, είναι πως οι αισθήσεις κατανοούν αυτό που είναι παρόν, ενώ η φαντασία μπορεί να συλλάβει εικόνες που δεν είναι παρούσες. Η θεώρηση αυτή προσεγγίζει τη διάνοια ως κάτι που μπορεί να ξεπεράσει τις απλές εικόνες και που παράλληλα είναι διαχωρισμένη από αυτές. Οι προκάτοχοι του Αριστοτέλη που δεν είχαν διακρίνει την ικανότητα της φαντασίας, χρησιμοποιούν είτε την αντίληψη είτε τη σκέψη σαν

¹⁹¹ Αριστοτέλης, *Περὶ ψυχῆς*, II.418A16-18

¹⁹² Shiffman(2011): 16

¹⁹³ Αριστοτέλης, *Περὶ ψυχῆς*, I, 402B22-25

¹⁹⁴ Bloch(2007): 53-55

¹⁹⁵ Shiffman(2011): 18

γενικούς όρους. Τόσο στη μία όσο και στην άλλη περίπτωση όμως, συνεχίζουν να υποθέτουν κάποια σύνδεση της επίγνωσης του ανθρώπου με τα πράγματα για τα οποία ο άνθρωπος δεν γνωρίζει.

Για τον Αριστοτέλη τέλος οι κοινές αισθήσεις είναι δευτερεύουσες καθώς αποτελούν χαρακτηριστικά που ανήκουν τυχαία σε υλικά σώματα, των οποίων πρωταρχική αρχή της ύπαρξής τους είναι η μορφή και η ύλη μέσω της οποίας η μορφή αυτή γίνεται αντιληπτή.

Για τον Αριστοτέλη ο κόσμος της φύσης δεν αποτελεί μια εξωτερική πραγματικότητα που αντιτίθεται στην εσωτερική πραγματικότητα του πνεύματος και της ελευθερίας. Στα Φυσικά του, ο φιλόσοφος είχε αναφέρει πως προκειμένου κάτι να έχει φύση, είναι απαραίτητο αυτό το κάτι να καθοδηγείται από μια εσωτερική αρχή κίνησης και ανάπαυσης.¹⁹⁶

Αυτή η φύση των πραγμάτων είναι η μορφή τους. Στα ζωντανά αντικείμενα τουλάχιστον, η μορφή είναι αυτή που καθοδηγεί την εσωτερική εξέλιξη.¹⁹⁷ Αλλά και στο έργο του *Περί ψυχής* καθιστά σαφές πως για τα ζωντανά πράγματα η επίσημη αρχή είναι αυτό που αποκαλείται ψυχή. Το να είναι κάτι ζωντανό σημαίνει πως αυτό είναι συνεχώς προσανατολισμένο στο να επιδιώκει τη διατήρηση και την ολοκλήρωση της μορφής του στη κατάλληλη ύλη.¹⁹⁸

Κάποια πράγματα δημιουργούν κίνηση χωρίς και τα ίδια να βρίσκονται σε κίνηση, όπως για παράδειγμα τα αντικείμενα επιθυμίας. Η ψυχή, ούσα η μορφή του ζωντανού όντος, είναι αυτή που καθοδηγεί την εξέλιξη του ζωντανού όντος.¹⁹⁹ Και για λόγους διαιώνισης τα ζωντανά όντα ενεργούν με το τρόπο που ενεργούν σύμφωνα με τη φύση τους: «πάντα γὰρ ἐκείνου ὀρέγεται, καὶ ἐκείνου ἔνεκα πράττει ὅσα πράττει κατὰ φύσιν».²⁰⁰

Ενώ λοιπόν αυτός ο προσανατολισμός των ζωντανών όντων που καθορίζεται από τη φύση τους αποτελεί ένα είδος επιθυμίας, τα ζώα εμφανίζουν επιθυμίες με μια περισσότερο εμφατική έννοια, γιατί διαθέτουν αντίληψη και επομένως μπορούν να βιώσουν την ευχαρίστηση και το πόνο. Παράλληλα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, διαθέτουν φαντασία, έτσι ώστε οι απολαύσεις και οι πόνοι να συνδέονται με τις

¹⁹⁶ Αριστοτέλης, *Φυσικά*, II, 192B21-23

¹⁹⁷ Ο.π.: II, 193B 6-8

¹⁹⁸ Shiffman(2011): 19

¹⁹⁹ Mussbaum-Rorty(1992): 191-192

²⁰⁰ Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, II, 15B1-2

εικόνας των πραγμάτων που τις προκαλούν.²⁰¹ Οι επιθυμίες των ζώων και των φυτών είναι κανονισμένες με τέτοιο τρόπο ώστε να καθοδηγούν τις ενέργειες, με σκοπό την ολοκλήρωση και τη διατήρηση της φύσης τους. Ο Αριστοτέλης μάλιστα θεωρεί πως οι επιθυμίες αποτελούν το μέρος της ψυχής που ευθύνεται για τη κίνηση των ζώων, καθώς αιτία μιας κίνησης αποτελεί η εκπλήρωση της επιθυμίας: «ὅτι μὲν οὖν ἡ τοιαύτη δύναμις κινεῖ τῆς ψυχῆς, ἢ καλουμένη ὄρεξις, φανερόν».²⁰²

Οι άνθρωποι μπορούν να επιλέξουν μεταξύ του Α και του Β, να σκεφτούν τόσο το Α όσο και το Β και να τα συγκρίνουν σαν αντικείμενα επιθυμίας που θα προκαλέσουν διαφορετικές συνέπειες. Ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα αυτή, καθώς σε αντίθεση με τα υπόλοιπα ζώα διαθέτει την ικανότητα να φαντάζεται τα διαφορετικά αποτελέσματα: «οἷς ἀφ᾽ ἡ μόνον ὑπάρχει αἴσθησις, πότερον ἐνδέχεται φαντασίαν ὑπάρχειν τούτοις, ἢ οὐ, καὶ ἐπιθυμίαν. φαίνεται γὰρ λύπη καὶ ἡδονὴ ἐνοῦσα, εἰ δὲ ταῦτα, καὶ ἐπιθυμίαν ἀνάγκη. φαντασία δὲ πῶς ἂν ἐνεῖη; ἢ ὥσπερ καὶ κινεῖται ἀορίστως, καὶ ταῦτ' ἔνεστι μὲν, ἀορίστως δ' ἔνεστιν».²⁰³

Από τη στιγμή λοιπόν που ο άνθρωπος συγκρίνει αγαθά και η σύγκρισή του αυτή βασίζεται στη λογική του τί είναι καλύτερο και τί χειρότερο, οργανώνει τα αγαθά αυτά ιεραρχικά στη φαντασία του και η σκέψη επενδύει στο σχηματισμό των εικόνων με διαφορετικούς βαθμούς επιθυμίας.

Η συμβολή του έργου *Περὶ ψυχῆς* στη κατανόηση της κίνησης συνίσταται κυρίως στη αποσαφήνιση των βασικών φυσικών δυνάμεων που την καθιστούν δυνατή για τον άνθρωπο. Αρχικά ο Αριστοτέλης προσφέρει μια εναλλακτική θεώρηση απέναντι στο μηχανικό μοντέλο που θα απεικόνιζε την αντίληψη σαν ένα εξωτερικό καταναγκασμό που ασκείται στη ψυχή από τις κινήσεις της ύλης του σώματος. Θεωρεί πως το αντιληπτό πράγμα αποτελεί αυτό που επιτρέπει την αίσθηση να είναι ενεργά προσανατολισμένη στη φυσική της ύπαρξη. Επιπλέον, οι κινήσεις που υποκινούνται σε ένα ζώο μέσω των αισθήσεων, της φαντασίας και της επιθυμίας, υπάρχουν προκειμένου να διασφαλίζουν τη διατήρηση της ύπαρξής του, έτσι ώστε όποια και αν είναι η υλική διαδικασία μέσω της οποίας ενθαρρύνεται η κίνηση, η τελική αιτία είναι η ψυχή του ίδιου του ζώου.²⁰⁴

Στη περίπτωση του ανθρώπου η φαντασία και ο ορθολογισμός του δίνουν τη διακριτή δυνατότητα να συγκρίνει διαφορετικά αγαθά και να επιδιώκει τα καλύτερα

²⁰¹ Bloch(2007): 53-55

²⁰² Αριστοτέλης, *Περὶ ψυχῆς*, III, 433A 31-41

²⁰³ Ο.π: III, 434A 7-10

²⁰⁴ Shiffman (2011): 20

αυτών. Οι ενέργειες του ανθρώπου είναι σύμφωνες με τη φύση του και η ικανότητα αυτή ρυθμίζει τις επιλογές του: «καὶ αἴτιον τοῦτο τοῦ δόξαν μὴ δοκεῖν ἔχειν, ὅτι τὴν ἐκ συλλογισμοῦ οὐκ ἔχει, αὕτη δὲ κινεῖ.»²⁰⁵ Οι σωστές επιλογές με τη σειρά τους καθοδηγούν τον άνθρωπο στην ολοκλήρωση της ξεχωριστής του φύσης και αποτελούν στοιχεία αυτής της ολοκλήρωσης.

Μια μηχανική κατανόηση της φύσης βασίζεται στην αρχή της καθαρής αναγκαιότητας. Οι ανθρώπινες αξίες που πηγάζουν από τη συνείδηση έχουν το κύρος που κάθε φορά τους προσδίδεται. Αλλά όπως υποστηρίζει ο Αριστοτέλης, αν κάθε ζωντανό πράγμα ασχολείται με την ολοκλήρωση της ύπαρξής του, τότε η φύση αποτελεί το καλό για αυτή την ύπαρξη και η καλοσύνη αποτελεί την αρχή της ύπαρξής. Ο φιλόσοφος δίνει σε αυτή τη σκέψη έμφαση στα δύο τελευταία κεφάλαια του έργου του *Περί ψυχής*, στα οποία ασχολείται με τις αναγκαίες σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των πολλών δυνάμεων που εντοπίζονται στη ψυχή και ιδιαίτερα των αισθήσεων. Μόνο η αίσθηση της αφής είναι αυστηρά απαραίτητη για τη ζωή των ζώων.²⁰⁶ Οι υπόλοιπες αισθήσεις υπάρχουν για να ενισχύουν την καλή διαβίωση και εντοπίζονται σε συγκεκριμένα είδη ζώων: «αὗται μὲν οὖν ἀναγκαῖαι τῷ ζῳῳ, καὶ φανερόν ὅτι οὐχ οἷόν τε ἄνευ ἀφῆς εἶναι ζῳον, αἱ δὲ ἄλλαι τοῦ τε εἶ ἕνεκα καὶ γένει ζῳῳ ἤδη οὐ τῷ τυχόντι· ἀλλὰ τισίν, οἷον τῷ πορευτικῷ, ἀνάγκη ὑπάρχειν.»²⁰⁷ Άλλωστε για το φιλόσοφο η ποικιλομορφία των ειδών των ζώων φανερώνει μια ποικιλία στους διαφορετικούς τρόπους επιδίωξης και εφαρμογής του καλού στο κόσμο.²⁰⁸

3.4 Η ύλη και η μορφή στο έργο *Περί γενέσεως και φθοράς*

Για τον Αριστοτέλη τα πιο απλά συστατικά που συνιστούν τον κόσμο και μπορούν να γίνουν αντιληπτά μέσω των αισθήσεων είναι τα στοιχεία, τα οποία δεν είναι αιώνια αλλά ούτε και απλά. Στο έργο του *Περί γενέσεως και φθοράς*²⁰⁹ ο Αριστοτέλης υποστηρίζει τον αμοιβαίο μετασχηματισμό των στοιχείων, ο οποίος

²⁰⁵ Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, III, 434 A14-15

²⁰⁶ Bloch(2007): 53-55

²⁰⁷ Ο.π: III, 434B 22-25

²⁰⁸ Shiffman (2011): 21-22

²⁰⁹ Αριστοτέλης, *Περί γενέσεως και φθοράς*, II, 1-8

θεωρεί πως αποτελεί απόδειξη που προέρχεται από την εμπειρία.²¹⁰ Ο αμοιβαίος μετασχηματισμός των στοιχείων αυτών προϋποθέτει πως το κάθε ένα από αυτά, αποτελείται από δύο κατάλληλα (από τα τέσσερα αντίθετα) στοιχεία, τη ζέστη, το κρύο, την υγρασία και τη ξηρότητα δηλαδή, και από τη πρωταρχική ύλη. Έτσι η γη είναι ξηρή και κρύα, το νερό υγρό και κρύο, ο αέρας υγρός και ζεστός και η φωτιά ξηρή και ζεστή. Η γένεση λοιπόν αποτελείται από αντιθέσεις και προέρχεται από αντιθέσεις. Δεδομένης της ύπαρξης των αντιθέσεων αυτών, τα διαφορετικά στοιχεία μπορούν να μετατραπούν το ένα στο άλλο. Και τα στοιχεία προέρχονται από την ύλη των υλικών σωμάτων που γίνονται αντιληπτά μέσω των αισθήσεων, καθώς αυτά αποτελούν μια ένωση των στοιχείων.²¹¹

Ο μετασχηματισμός ενός στοιχείου σε ένα άλλο, η στιγμή δηλαδή που ένα στοιχείο δημιουργείται και ένα άλλο φθείρεται, μπορεί να συμβεί όταν ένα αντίθετο συστατικό κάποιου στοιχείου κυριεύεται από το αντίθετό του. Όταν για παράδειγμα η υγρασία που συνιστά ένα μέρος του αέρα, κυριευτεί από το αντίθετό της τη ξηρότητα, προκύπτει ένα νέο στοιχείο, ο αέρας που έχει μετατραπεί σε φωτιά.²¹²

Το ίδιο μπορεί να συμβεί όμως όταν τα στοιχεία έρχονται σε επαφή και τα αντίθετα που υπάρχουν σε αυτά απαντώνται σε μικρότερες ή μεγαλύτερες ποσότητες. Σε αυτή τη περίπτωση οι αντιθέσεις αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με τέτοιο τρόπο, ώστε να καταστρέψουν τις ακρότητες. Το αποτέλεσμα αυτής της συμπεριφοράς είναι μία μίξη, ένας συνδυασμός, στον οποίο τα στοιχεία τα οποία έχουν συνδυαστεί, δεν καταστρέφονται αλλά συνεχίζουν δυνητικώς να υπάρχουν.

Η άποψη του Αριστοτέλη για την ύλη και τη μορφή που παρατηρείται στη σύνθεση των φυσικών αντικειμένων, προσφέρει μια αλληλουχία μέσω της οποίας δημιουργούνται διαφορετικά στρώματα. Ο ίδιος δίνει έμφαση στο γεγονός πως τα διάφορα στάδια της σύνθεσης ενός υλικού αντικειμένου υπόκεινται στη λογική της τελεολογίας. Ο ρόλος της μορφής στον ορισμό ενός συγκεκριμένου μέρους αντισταθμίζεται από το ρόλο που η μορφή διαδραματίζει στο να υπάρξει αυτό το μέρος.²¹³

Ένα συστατικό της θεώρησης του Αριστοτέλη για την ύλη είναι η επιμονή. Η επιμονή αποτελεί προϋπόθεση στην ιδέα πως η ύλη αποτελεί ένα ζήτημα διαδοχής για την έλλειψη και για τη μορφή που την υποκαθιστά. Πιο συγκεκριμένα αποτελεί ένα

²¹⁰ Umphrey(2018): 78-81

²¹¹ Crowley (2009): 170

²¹² Wiley-Blackwell(2009): 294-296

²¹³ Lewis(2009): 170

καθοριστικό χαρακτηριστικό της ύλης, το οποίο έχει την ικανότητα να λαμβάνει τη μορφή υπό τις κατάλληλες συνθήκες της δημιουργίας ή να επιστρέφει στην έλλειψη. Ο ίδιος αναφέρει: «λεπτομερές γάρ, και τὸ μικρομερές ἀναπληστικόν· ὅλον γὰρ ὅλου ἄπτεται.»²¹⁴

Αυτό το μέρος της θεωρίας του Αριστοτέλη προτείνει πως η ύλη έχει τη βάση της στο γεγονός ενός αντικειμένου ή δομής, το οποίο με τη σειρά του έχει την ικανότητα να λαμβάνει ή να χάνει τις σχετικές αντιθέσεις σε μια δεδομένη κατάσταση γένεσης ή φθοράς. Η ικανότητα για λήψη ή απώλεια διαδραματίζει ένα σημαντικό ρόλο, καθώς το γεγονός της ύπαρξης της μίας ή της άλλης ικανότητας συμβάλει στη σύσταση ενός πράγματος ενός συγκεκριμένου είδους. Και αυτό συμβαίνει εξαιτίας των ιδιοτήτων που υπάρχουν και που παίζουν έναν αιτιώδη ρόλο στο ότι το αντικείμενο ή η δομή ανήκει εξ αρχής στη κατηγορία της ύλης.²¹⁵

Με βάση αυτό το σκεπτικό η ιδιότητα που υπάρχει στο αντικείμενο να αποτελεί ύλη, είναι μια δευτερεύουσα λειτουργική ιδιότητα, που επιτρέπει στο αντικείμενο να εμφανίζει πρωτεύουσες λειτουργικές ιδιότητες ή την ικανότητα να λαμβάνει τα αντίθετα. Και αυτό αποτελεί μια αιτία για τη γένεση και τη φθορά.²¹⁶

Η ικανότητα της ύλης να λαμβάνει τα αντίθετα, αποτελεί την παθητική δύναμη για τη λήψη των κατάλληλων αντιθέτων σε κάθε περίπτωση γένεσης και φθοράς: «τὰ δ' εἶδη καὶ τὰ τέλη ἕξις τινές, ἢ δ' ὕλη ἢ ὕλη παθητικόν.»²¹⁷ και μπορεί να γίνει αντιληπτή μόνο υπό τη παρουσία ενός παράγοντα που διαθέτει τη κατάλληλη ενεργητική ικανότητα. Προκειμένου οι δύο δυνάμεις να γίνουν αντιληπτές, ο παράγοντας που διαθέτει τη ενεργητική δύναμη και ο παράγοντας που διαθέτει τη παθητική δύναμη πρέπει να έρθουν σε επαφή.

Προκειμένου να γίνουν αντιληπτά τα παραπάνω δίνονται ορισμένα παραδείγματα. Τόσο το μάρμαρο, όσο και τα τούβλα και τα ξύλα χαρακτηρίζονται ως ύλη ή καλύτερα ως ύλη προς χρήση για κάτι. Το μάρμαρο για παράδειγμα αποτελεί την ύλη για ένα άγαλμα, καθώς διαθέτει την παθητική δύναμη να λειτουργήσει με τέτοιο τρόπο ώστε να λάβει ή να χάσει το κατάλληλο αντίθετο ή τη μορφή, να γίνει δηλαδή άγαλμα ή να χάσει αυτή την ιδιότητα. Αλλά η παθητική δύναμη στο μάρμαρο είναι διαφορετική από εκείνη που υπάρχει στα τούβλα ή τα ξύλα. Γιατί η παθητική δύναμη του μαρμάρου του αφήνει την δυνατότητα να γίνει άγαλμα, ενώ η παθητική

²¹⁴ Αριστοτέλης, *Περὶ γενέσεως και φθοράς*, II, 330A2-3

²¹⁵ Umphrey(2018): 78-81

²¹⁶ Lewis(2009): 172

²¹⁷ Αριστοτέλης, *Περὶ γενέσεως και φθοράς*, I, 324B18

δύναμη του τούβλου και του ξύλου του, αφήνει σε αυτά τη δυνατότητα να γίνουν σπίτι.²¹⁸

Στη παραπάνω περίπτωση το μάρμαρο θεωρείται ύλη γιατί διαθέτει την κατάλληλη παθητική δύναμη. Τη δύναμη δηλαδή του να δημιουργηθεί προκειμένου να λάβει το κατάλληλο αντίθετο ή τη μορφή, που θα του δώσει την ιδιότητα να αποτελεί ένα αντικείμενο του είδους του αγάλματος, όπου το τελευταίο έχει τυποποιηθεί από μια σχετικά συγκεκριμένη μορφή. Παράλληλα, η αντίστοιχη ενεργητική δύναμη για την απόκτηση της σχετικής μορφής βρίσκεται στο παράγοντα που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ο γλύπτης, ο οποίος έχει δημιουργήσει αρχικά τη μορφή του αγάλματος στο μυαλό του.²¹⁹

²¹⁸ Umphrey(2018): 82-85

²¹⁹ Lewis(2009): 172-173

3.5 Η πρωταρχική ύλη και η μορφή στο έργο *Περί γενέσεως και φθοράς*

Ο Αριστοτέλης ασχολείται με το ζήτημα της πρωταρχικής ύλης στις αρχές του δεύτερου βιβλίου του έργου του *Περί γενέσεως και φθοράς*. Αρχικά μεταξύ των συστατικών της πρωταρχικής ύλης είναι η επιμονή. Αν σε γενικές γραμμές η γένεση και η φθορά των πραγμάτων αναλυθεί υπό το σκεπτικό της ύπαρξης ενός υποστρώματος το οποίο επιμένει κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της ανταλλαγής των αντιθέτων, τότε το ίδιο σκεπτικό θα πρέπει να ισχύει και για τα κατώτερα επίπεδα του κόσμου, για τη αμοιβαία δηλαδή μετατροπή των στοιχείων, στην οποία ένα στοιχείο δημιουργείται και ένα καταστρέφεται. Αυτό που επιμένει καθ' όλη τη διάρκεια των αλλαγών είναι η πρωταρχική ύλη.

Αν η πρωταρχική ύλη επιμένει, αυτό γίνεται χωρίς η ίδια να διαθέτει από μόνη της κάποια ποιοτική φύση. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η πρωταρχική ύλη είναι η ύλη των υλικών σωμάτων που γίνονται αντιληπτά μέσω των αισθήσεων, αλλά από μόνη της είναι μόνο ένα υλικό σώμα που γίνεται αντιληπτό από της αισθήσεις σε δυνητικό επίπεδο: «ἀδύνατον δὲ τὴν τιθῆναι καὶ τὴν ὕλην τὴν πρώτην τὰ ἐπίπεδα εἶναι... Ὡστ' ἀνάγκη γένεσιν εἶναι καὶ φθορὰν περὶ τὸ δυνατόν εἶναι καὶ μὴ εἶναι. Διὸ καὶ ὡς μὲν ὕλη τοῦτ' ἐστὶν αἴτιον τοῖς γενητοῖς, ὡς δὲ τὸ οὐ ἔνεκεν ἢ μορφή καὶ τὸ εἶδος· τοῦτο δ' ἐστὶν ὁ λόγος ὁ τῆς ἐκάστου οὐσίας».²²⁰

Ειδικότερα είναι δεκτική στις αντιθέσεις των στοιχείων. Οι διάφορες αντιθέσεις των στοιχείων αποτελούν εμφανείς ιδιότητες της πρωταρχικής ύλης και παράλληλα είναι όλες τυχαίες σε αυτή. Παράλληλα η βασική της ιδιότητα είναι να λαμβάνει ανάλογα με την περίπτωση τη μία ή την άλλη αντίθεση των στοιχείων.²²¹

²²⁰Αριστοτέλης, *Περί γενέσεως και φθοράς*: II, 335A32-335B6: «ἀδύνατον δὲ τὴν τιθῆναι καὶ τὴν ὕλην τὴν πρώτην τὰ ἐπίπεδα εἶναι. Ἡμεῖς δὲ φαμέν μὲν εἶναι τινα ὕλην τῶν σωμάτων τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ ταύτην οὐ χωριστὴν ἀλλ' αἰεὶ μετ' ἐναντιώσεως, ἐξ ἧς γίνεται τὰ καλούμενα στοιχεῖα».²²⁰ Γενικότερα η πρωταρχική ύλη δεν είναι κάτι από μόνη της και δεν εμπίπτει σε καμία από τις κατηγορίες του φιλοσόφου. Αλλά όπως η ύλη γενικότερα, έτσι και η πρωταρχική ύλη έχει την ικανότητα να υπάρχει και να μην υπάρχει: «Ὡς μὲν οὖν ὕλη τοῖς γενητοῖς ἐστὶν αἴτιον τὸ δυνατόν εἶναι καὶ μὴ εἶναι. Τὰ μὲν γὰρ ἐξ ἀνάγκης ἐστίν, οἷον τὰ αἶδια, τὰ δ' ἐξ ἀνάγκης οὐκ ἔστιν. Τούτων δὲ τὰ μὲν ἀδύνατον μὴ εἶναι, τὰ δὲ ἀδύνατον εἶναι διὰ τὸ μὴ ἐνδέχεσθαι παρὰ τὸ ἀναγκαῖον ἄλλως ἔχειν. Ἐνια δὲ καὶ εἶναι καὶ μὴ εἶναι δυνατόν, ὅπερ ἐστὶ τὸ γενητὸν καὶ φθαρτὸν· ποτὲ μὲν γὰρ ἔστι τοῦτο, ποτὲ δ' οὐκ ἔστιν. Ὡστ' ἀνάγκη γένεσιν εἶναι καὶ φθορὰν περὶ τὸ δυνατόν εἶναι καὶ μὴ εἶναι. Διὸ καὶ ὡς μὲν ὕλη τοῦτ' ἐστὶν αἴτιον τοῖς γενητοῖς, ὡς δὲ τὸ οὐ ἔνεκεν ἢ μορφή καὶ τὸ εἶδος· τοῦτο δ' ἐστὶν ὁ λόγος ὁ τῆς ἐκάστου οὐσίας»

²²¹Lewis (2009): 178-180

Την ίδια στιγμή η πρωταρχική ύλη εξ ορισμού δεν έχει ύλη. Η πρωταρχική ύλη δεν αποτελεί από μόνη της συστατικό της ύλης και της μορφής και άρα δεν μπορεί να υπόκειται στις δυνάμεις της γένεσης και της φθοράς. Έτσι η ίδια μπορεί να θεωρηθεί ως το αιώνιο υπόστρωμα όλων των αλλαγών.²²²

Η θεώρηση κατά τον παραπάνω τρόπο της πρωταρχικής ύλης από τον Αριστοτέλη δεν τον δεσμεύει στο να την θεωρήσει σαν ένα άχρηστο φορέα ιδιοτήτων αλλά στο να την θεωρήσει ως φορέα ιδιοτήτων που δεν διαθέτουν εμφανή χαρακτηριστικά, η ιδέα πως η πρωταρχική ύλη αποτελεί το υπόστρωμα, τη βάση όλων των αλλαγών των στοιχείων.

Για παράδειγμα αν αναλογιστεί κανείς τη περίπτωση μετασχηματισμού μιας δεδομένης ποσότητας γης σε μια δεδομένη ποσότητα φωτιάς, τότε προκύπτει μια ένωση της ύλης και μια μορφή που αποτελείται από δύο αντίθετα στοιχεία, το κρύο και το ξηρό. Ο μετασχηματισμός του στοιχείου της γης στο στοιχείο της φωτιάς προκύπτει από τη σύγκρουση των αντιθέτων στοιχείων και την επικράτηση του ενός έναντι του άλλου. Το εναπομείναν αντίθετο στοιχείο παραμένει τόσο στο ένα όσο και στο άλλο στοιχείο. Η επιμονή της πρωταρχικής ύλης τελικά έχει σαν αποτέλεσμα την εξίσωση της ύλης της γης και της ύλης της φωτιάς.²²³

Αν λοιπόν όλες οι περιπτώσεις μετασχηματισμού των στοιχείων ακολουθούν μια ανάλογη πρακτική, τότε γενικά μπορεί να υποστηριχθεί πως σε κάθε περίπτωση που ένα στοιχείο (ή ένα ζεύγος στοιχείων) μετασχηματίζεται σε ένα νέο στοιχείο, η ύλη του αρχικού στοιχείου (ή του αρχικού ζεύγους στοιχείων) είναι ταυτόσημη με την ύλη του νέου στοιχείου που προκύπτει: «Αὕτη μὲν οὖν χρονιωτέρα ἢ γένεσις· ἔαν δ' ἐκατέρου φθαρή θάτερον, ῥάων μὲν, οὐκ εἰς ἄλληλα δὲ ἢ μετάβασις, ἀλλ' ἐκ πυρὸς μὲν καὶ ὕδατος ἔσται γῆ καὶ ἀήρ, ἐξ ἀέρος δὲ καὶ γῆς πῦρ καὶ ὕδωρ... Ὅμοιολογούμενη δὲ καὶ τῇ αἰσθήσει ἢ τοῦ πυρὸς γένεσις. Μάλιστα μὲν γὰρ πῦρ ἢ φλόξ, αὕτη δ' ἔστι καπνὸς καιόμενος, ὁ δὲ καπνὸς ἐξ ἀέρος καὶ γῆς».²²⁴

²²² Mussbaum-Rorty(1992): 114-117

²²³ Lewis(2009): 180

²²⁴ Αριστοτέλης, *Περὶ γενέσεως καὶ φθοράς*, II, 331B12-26: : «Αὕτη μὲν οὖν χρονιωτέρα ἢ γένεσις· ἔαν δ' ἐκατέρου φθαρή θάτερον, ῥάων μὲν, οὐκ εἰς ἄλληλα δὲ ἢ μετάβασις, ἀλλ' ἐκ πυρὸς μὲν καὶ ὕδατος ἔσται γῆ καὶ ἀήρ, ἐξ ἀέρος δὲ καὶ γῆς πῦρ καὶ ὕδωρ. Ὅταν μὲν γὰρ τοῦ ὕδατος φθαρή τὸ ψυχρὸν τοῦ δὲ πυρὸς τὸ ξηρὸν, ἀήρ ἔσται (λείπεται γὰρ τοῦ μὲν τὸ θερμὸν τοῦ δὲ τὸ ὑγρὸν), ὅταν δὲ τοῦ μὲν πυρὸς τὸ θερμὸν τοῦ δ' ὕδατος τὸ ὑγρὸν, γῆ, διὰ τὸ λείπεσθαι τοῦ μὲν τὸ ξηρὸν τοῦ δὲ τὸ ψυχρὸν. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐξ ἀέρος καὶ γῆς πῦρ καὶ ὕδωρ· ὅταν μὲν γὰρ τοῦ ἀέρος φθαρή τὸ θερμὸν τῆς δὲ γῆς τὸ ξηρὸν, ὕδωρ ἔσται (λείπεται γὰρ τοῦ μὲν τὸ ὑγρὸν τῆς δὲ τὸ ψυχρὸν), ὅταν δὲ τοῦ μὲν ἀέρος τὸ ὑγρὸν τῆς δὲ γῆς τὸ ψυχρὸν, πῦρ, διὰ τὸ λείπεσθαι τοῦ μὲν τὸ θερμὸν τῆς δὲ τὸ

Συμπεράσματα

Υπάρχουν περιπτώσεις αλλαγών κατά τις οποίες δημιουργείται μια καινούργια ουσία. Στις αλλαγές αυτού του είδους, η ιδιότητα που αποκτάται είναι αυτή που συνήθως χαρακτηρίζεται ως μορφή. Ο Αριστοτέλης στο ερώτημα αν η φύση των φυσικών ουσιών θα πρέπει να γίνει αντιληπτή ως η ύλη ή ως μορφή απαντά πως τόσο η ύλη όσο και η μορφή συμβάλουν στη φύση ενός αντικειμένου και κατά συνέπεια θα πρέπει να δοθεί σημασία τόσο στην έννοια της ύλης όσο και της μορφής. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει ωστόσο, πως η μορφή του αντικειμένου και όχι η ύλη του, διαδραματίζει σπουδαιότερο ρόλο στη προσπάθεια καθορισμού της ταυτότητας του αντικειμένου.

Ο φιλόσοφος επίσης συνδέει την έννοια της μορφής με αυτή του σκοπού. Η μορφή ενός αντικειμένου και ο σκοπός του (τέλος) σε πολλές περιπτώσεις είναι έννοιες ταυτόσημες. Αυτό επισυμβαίνει καθώς ένα αντικείμενο είναι το ίδιο με το σκοπό ύπαρξής του και δευτερευόντως αυτό που το αντικείμενο ήταν όταν άρχισε η διαδικασία αλλαγής του, συμβαίνει να ταυτίζεται με τη μορφή του. Το να είναι κάτι ζωντανό σημαίνει πως αυτό είναι συνεχώς προσανατολισμένο στο να στοχεύει στη διατήρηση και την ολοκλήρωση της μορφής του στη κατάλληλη ύλη.

Αυτό που αποκαλείται πρωταρχική ύλη, αποτελεί το υλικό από το οποίο δημιουργούνται το κάθε ένα από τα τέσσερα στοιχεία. Τα τέσσερα στοιχεία λειτουργούν ως ύλη, η οποία αποτελεί τη βάση για τη δημιουργία περισσότερο περίπλοκων υλικών, τα οποία με τη σειρά τους αποτελούν την ύλη για τη δημιουργία ακόμα πιο περίπλοκων υλικών. Έτσι, η χρήση του όρου «ύλη» από τον Αριστοτέλη αποτελεί κάτι το σχετικό.

Η δημιουργία από το τίποτα δεν είναι εφικτή, κατά τον Αριστοτέλη και μάλιστα την θεωρεί παράλογη. Το επιχείρημα αυτό υπογραμμίζει το γεγονός πως η ύλη αποτελεί το απόλυτο βασικό στοιχείο. Η υπέρτατη ύλη δεν μπορεί να δημιουργηθεί αλλά ούτε να καταστραφεί. Αυτό έχει την βάση του στο γεγονός ότι αν η ύλη μπορούσε να δημιουργηθεί, τότε θα έπρεπε η δημιουργία αυτή να προκληθεί από μια προϋπάρχουσα ύλη. Ο Αριστοτέλης επίσης, υποστηρίζει, πως από τη στιγμή που η ίδια ύλη είναι ικανή να πάρει οποιαδήποτε μορφή ή και περισσότερες από μια,

ξηρόν, ἄπερ ἦν πυρός. Ὁμολογουμένη δὲ καὶ τῆ αἰσθήσει ἡ τοῦ πυρός γένεσις. Μάλιστα μὲν γὰρ πῦρ ἢ φλόξ, αὕτη δ' ἐστὶ καπνὸς καϊόμενος, ὁ δὲ καπνὸς ἐξ ἀέρος καὶ γῆς»

τότε δεν υπάρχει καμία μορφή που να είναι ουσιώδης όσον αφορά την ύλη. Με αυτό το επιχείρημα απλά βέβαια, φαίνεται να ενισχύεται η προτεραιότητα που δίνει ο φιλόσοφος στην έννοια της μορφής, ως παράγοντα που διαδραματίζει έναν πιο καθοριστικό ρόλο στην πραγμάτωση των αντικειμένων, έμψυχων και άψυχων.

Συνοψίζοντας, οι ιδιότητες που προτείνει ο Αριστοτέλης ως ουσιώδεις για την ύλη είναι, πως αυτή καλύπτει πλήρως το χώρο ομοιογενώς, μπορεί να κινηθεί και αντιπροσωπεύει αυτό από το οποίο όλα τα υλικά πράγματα έχουν δημιουργηθεί. Επιπροσθέτως, η ύλη δεν μπορεί να δημιουργηθεί αλλά ούτε και να καταστραφεί από το τίποτα. Ο φιλόσοφος επίσης, αντιλαμβάνεται τη μορφή σαν είδος, σαν ουσία, σαν κάτι που αποκτάται ή χάνεται κατά τη διάρκεια οποιασδήποτε αλλαγής, αλλοίωσης και φθοράς, σαν λειτουργία και σαν σκοπό.

Ακόμη, σύμφωνα με τις της μορφής και της ύλης, η ψυχή είναι ένα παράδειγμα μορφής και κινητήριοις δύναμη που προάγει την συνέχεια της ζωής. Το σώμα δε μέσα στο οποίο κατοικεί η ψυχή, αποτελεί μια ύλη που χαρακτηρίζεται από τη δυνατότητα να αποκτήσει μια συγκεκριμένη μορφή ζωής, ενώ ένα ζωντανό ον είναι ένα ενιαίο αντικείμενο που αποτελείται από ψυχή (μορφή) και σώμα (ύλη). Η ψυχή λοιπόν, πρέπει να είναι ουσία και μια ουσία υπό την έννοια που ανήκει στο είδος της μορφής και όχι της ύλης ή τουλάχιστον μια έννοια που αποτελεί τη σύνθεση μορφής και ύλης και μια μορφή που μέσω αυτής εκπληρώνεται η δυνατότητα ενός υλικού.

Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει επίσης πως η έννοια της μορφής, έτσι όπως αυτή εμφανίζεται στη σχέση μεταξύ ψυχής και σώματος, ξεπερνά την ιδέα ενός γεωμετρικού σχήματος, μάλιστα μπορεί να μην έχει καν σχήμα, εφόσον η ύλη αποτελεί μια δυνατότητα, ενώ η μορφή μια πραγματικότητα. Η ψυχή, κατά τον σταγειρίτη, είναι η αιτία που προκαλεί τις δραστηριότητες μέσω των οποίων το αντικείμενο εκδηλώνει τη ζωή του και όχι τις ίδιες τις δραστηριότητες ή τη διάθεση για την εκτέλεση των δραστηριοτήτων αυτών ενώ παράλληλα η ψυχή, θεωρείται μορφή και ένα ιδιαίτερο μέρος του ανθρώπου που μπορεί να προκαλέσει αλλαγές στο σώμα και γενικότερα στην ύλη.

Η ύπαρξη ενός ζωντανού σώματος δεν είναι η υλική έκταση αυτού, αλλά η μορφή του, η ψυχή δηλαδή. Η μορφή είναι υπεύθυνη για την υλική δομή του σώματος, το οποίο λειτουργεί ως η υλική βάση πάνω στην οποία εκδηλώνονται οι δυνατότητες. Η σωματική μορφή της ψυχής είναι υπεύθυνη για την ορατή μορφή του σώματος. Η αντίληψη για την οποία μιλά ο Αριστοτέλης είναι η δεκτικότητα του να

αποκτά το σώμα μορφή χωρίς τη συμμετοχή της ύλης και άρα η αντιληπτική μορφή δίνει πρόσβαση στη μορφή που αποτελεί την ουσία του ίδιου του πράγματος.

Η αντίληψη και η διάνοια μοιάζουν, αλλά δεν είναι έννοιες ταυτόσημες. Τόσο η μία όσο και η άλλη αποτελούν ενέργειες της ψυχής που επιτυγχάνουν τη πληρότητα της ύπαρξής τους όταν ενεργοποιούνται από τη κατάλληλη ύλη. Επίσης, συνδέονται με την ύλη με έναν τρόπο που η μορφή των πραγμάτων είναι παρούσα στη ψυχή, χωρίς την ύλη τους. Έτσι, η αντίληψη σχετίζεται με όσα γίνονται αντιληπτά με τις αισθήσεις και η διάνοια με όσα γίνονται κατανοητά από αυτή.

Η ικανότητα που παρατηρείται και μέσω της οποίας επιτρέπεται η δημιουργία της μορφής με τη παράλληλη απουσία της ύλης, είναι κρίσιμη για τη σκέψη, τόσο για τη πρακτική σκέψη όσο και για τη στοχαστική διάνοια. Η δυνατότητα αυτή εκφράζεται μέσω της φαντασίας.

Όσον αφορά τη γένεση, αυτή αποτελείται από αντιθέσεις και προέρχεται από αντιθέσεις. Δεδομένης της ύπαρξης των αντιθέσεων αυτών, τα διαφορετικά στοιχεία μπορούν να μετατραπούν το ένα στο άλλο. Ο μετασχηματισμός αυτός περιγράφεται ως η στιγμή που ένα στοιχείο δημιουργείται και ένα άλλο φθείρεται και αυτό συμβαίνει όταν ένα αντίθετο συστατικό κυριεύεται από το αντίθετό του.

Κατά τον Αριστοτέλη ένα χαρακτηριστικό της ύλης είναι η επιμονή, γιατί αποτελεί προϋπόθεση στην ιδέα πως η ύλη αποτελεί ένα ζήτημα διαδοχής για την έλλειψη και για τη μορφή που την υποκαθιστά. Πιο συγκεκριμένα αποτελεί ένα καθοριστικό χαρακτηριστικό της ύλης, το οποίο έχει την ικανότητα να λαμβάνει τη μορφή του όταν βρεθεί στις κατάλληλες συνθήκες. Η ικανότητα της ύλης να λαμβάνει τα αντίθετα, αποτελεί τη παθητική δύναμη για τη λήψη των κατάλληλων αντιθέτων σε κάθε περίπτωση γένεσης και φθοράς.

Τέλος ο φιλόσοφος ασχολείται με το ζήτημα της πρωταρχικής ύλης, που είναι αυτό που επιμένει καθ' όλη τη διάρκεια των αλλαγών, χωρίς η ίδια να διαθέτει ύλη. Μπορεί να θεωρηθεί ως το αιώνιο υπόστρωμα όλων των αλλαγών. Η πρωταρχική ύλη είναι το τίποτα που μπορεί να γίνει τα πάντα.

Βιβλιογραφία

- Άντων, Τ.Π. (2001). *Αριστοτέλης η θεωρία της εναντιότητας*, Αθήνα: Λιβάνης.
- Barnes J.,(2000), *Aristotle: a very short introduction*, Oxford University Press.
- Barnes J.,(1995), *The Cambridge companion to Aristotle*, Cambridge University Press.
- Bloch D.,(2007), *Aristotle: On Memory and recollection*, Brill.
- De Boer Sander, W. (2013), *The Science of the Soul: The Commentary Tradition on Aristotle's De anima c. 1260–c. 1360* Leuven.
- Bostock, D. (2006). *Space, time, matter, and form: Essays on Aristotle's Physics*. Oxford University Press on Demand.
- Brun, J. (1990), *Ο Αριστοτέλης και το Λύκειο*, Αθήνα: Δαίδαλος.
- Burnet, J. (1908). *Early greek philosophy*
- Carter, J. W. (2019), *Aristotle on Earlier Greek Psychology: The Science of Soul*. Cambridge University Press.
- Crowley, T. J. (2009), *Aristotle on the Matter of the Elements* (Doctoral dissertation, University of Oxford).
- Düring, I. (2006-2009). *ΟΑριστοτέλης: παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του.- ΤΟΜΟΣ Β'*, Αθήνα: ΜορφωτικόΊδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Düring, I. (2000-2003), *ΟΑριστοτέλης: παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του.- ΤΟΜΟΣ Α'*, Αθήνα: ΜορφωτικόΊδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Guthrie, W. K. C. (1962). *A History of Greek Philosophy: Vol. 1 The Earlier Presocratics and the Pythagoreans*. Cambridge U. Press.
- De Haas, F., & Mansfeld, J. (Eds.) (2004), *Aristotle's On Generation and Corruption I Book 1: Symposium Aristotelicum*. Clarendon Press.
- Hoffe O., (2003), *Aristotle*, State University of New York Press.
- Hussey, E. (2012), Aristotle on Earlier Natural Science. *The Oxford Handbook of Aristotle*, 17.
- Irwin, T. (1989), *Aristotle's first principles*. Clarendon Press.
- Lewis, F. A. (2009), *Form and matter: A companion to Aristotle*.

- Lloyd G.E.R.,(1968), *Aristotle: The growth & structure of his thought*, Cambridge University Press.
- Monod, J., Borek, E., & Lwoff, A. (1971), *Of microbes and life*. New York, NY: Columbia University Press.
- Montanari F.(2010), *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, University Studio Press.
- Mussbaum M.- Rorty A.O.(1992), *Essays on Aristotle's De Anima*, Oxford University Press.
- Pfeffer, Jeremy, I.; Nir, Shlomo (2001). *Modern Physics: An Introduction Text*. World Scientific Publishing Company.
- Ross, W.D. (2010), *Αριστοτέλης*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Russell, Bertrand (1972). A History of Western Philosophy, Simon & Schuster.*
- Shields C.,(2007), *Aristotle*,Routledge.
- Shiffman, M. (2011), *Aristotle - De Anima*, Focus Philosophical library.
- Umphrey S.(2018), *The Aristotelian tradition of natural kinds and its demise*, Catholic University Press.
- Warren J.- Sheffield F., (2014), *The Routledge companion to ancient philosophy*, Routledge. Taylor & Fransis group.
- Wiley-Blackwell, (2009), *A companion to ancient philosophy*, John Wiley & sons, ltd. Publication.